

1963. XVII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

1963. XVII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Kölkedi István: Soproni bérmozgalmak az 1905–1907-es orosz forradalom idején

193 Kölkedi István: Soproni bérmozgalmak az 1905–1907-es orosz forradalom idején

A századforduló után egyre erősödött a szociáldemokrata párt Sopronban is. 1903-ban két sztrájkot is kiobbantottak a szervezett munkások, sőt 1904-ben is mutatkozott némi mozgolódás. Azt várná az ember, hogy 1905-ben az orosz forradalom kitörése nyomán Sopronban is, éppúgy mint az ország többi részén egymást érik a bérmozgalmak s ezek velejárói, a sztrájkok.

E tekintetben, úgy látszik, mégsem volt elég erős a szociális mozgalom. Valószínűleg ennek az volt az oka, amit a rendőrség is feltételezett:

„... bár a város területén lakó munkások érzelmeik tekintetében a szocialista tanok felé hajlanak, nagyobb arányu mozgalmat azonban szervezkedésük tökéletlensége miatt nem indítottak ...” (Soproni Állami Levéltár, 529/rk/1906.).

A rendőrség itt idézett jelentése a sztrájkokról a következőket mondja:

„Stricke-mozgalmak városunk területén 1905 évben észlelhetők nem voltak, kisebb terjedelmű munkabeszüntetések bérkülönbségek miatt voltak ugyan, azonban az iparhatóság előtt történt tárgyalás folytán úgy a munkaadók és az alkalmazottak közt létrejött megállapodással a munkabeszüntetés végetért.”

Valóban kis terjedelmű munkabeszüntésekről lehetett csak szó, mert sem arra, hogy melyik szakmákban, vagy műhelyekben, sem arra, hogy mikor voltak ezek a sztrájkok, semmiféle egyéb nyom nem maradt fenn. Holott Magyarországon a kereskedelemügyi miniszter jelentése szerint 1905-ben 325 sztrájk fordult elő, s ebben majdnem 40 000 munkás vett részt, kiesett 800 000 munkanap és közel 3 millió forint munkabér veszett el (Soproni Napló, 1907. január 27.).

Annál is inkább feltűnő az adatok hiánya, mert arató-sztrájkokról olvashattunk a „Sopron” című lapban. Zichy Jakab gróf birtokán hagyták abba a munkát az aratók, mert a vállalkozó ehetetlen táplálékot adott nekik. A csendőrség közbelépése, – négy aratót elfogott – szüntette meg a sztrájkot („SOPRON”, 1905. július 28.).

Amennyiben volt is sztrájk a városban, azért sem lehetett jelentős, mert a kereskedelmi miniszter körrendeletet adott ki a sztrájkok és a munkából való kizárások megfigyelésére. Statisztikai lapokat

nyomtattak, s ezekkel regisztrálták a sztrájkokat. 1905-ből pedig nem került elő még eddig ilyen statisztikai lap.

1963. XVII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Kölkedi István: Soproni bérmozgalmak az 1905–1907-es orosz forradalom idején / 1906

1906

Lehetséges az is, hogy a soproni munkásokat nem rázták fel eléggé az orosz forradalom 1905. évi eseményei. Hatása inkább csak az 1905. év végére juthatott el hozzájuk, mert mi más magyarázhatná meg, hogy 1906-ban ugrásszerűen 194-emelkedik a sztrájkok száma. Az 1906. évi megmozdulásokat az is elősegíthette, hogy ekkor már az egyes szakszervezetek nemcsak helyi szakegyletek voltak, hanem csatlakoztak az országos szervezetekhez, s onnét kaptak ösztönzést a bérharcok megvívására.

„Sopron sz. kir. városa területén szocialisztikus irányú munkásmozgalmak a központból kiindult izgatások következtében az 1906-ik évben egyes munkásosztályoknál, különösen a szervezkedett munkásoknál ugyan észlelhetők voltak és mindinkább észlelhető volt, hogy a város területén tartózkodó munkások meglehetősen nagy része érzelmeik tekintetében nagyon is a szocialista tanok felé hajlanak, azonban nagyobb arányú mozgalmat az egyes ipari szakcsoportoknál előfordult sztrájkok kivételével, amely sztrájkoknak szervezkedésük tökéletlensége következtében rövid idő alatt eleje vétetett – nem indítottak és szorosan véve szociális forrongások és zavargások az elmúlt évben elő nem fordultak...” (13315/906/rk.).

A jelentés 5 sztrájról és 2 bérharcról ad számot. A sztrájkokban a famunkások, illetve asztalosok, a szabómunkások, a kovácssegédek, a kőművesek és a kőfaragók vettek részt, rajtuk kívül még a nyomdászok is sztrájkoltak, de erről a rendőri jelentés nem tesz említést. A bognársegédek és a csizmadiaségédek sztrájk nélkül kiharcolták követeléseiket.

A bérharcot az asztalosok kezdték el februárban. Müller György Kis utcai asztalosmester egy osztrák munkást fogadott fel, amiért a többiek elégedetlenkedtek.

„... Van elég magyar munkás is, nem illő tehát, hogy az itthon kínálkozó keresetet is külföldi munkásnak juttassák...” (Soproni Napló, 1906. február 11.) – vélték a munkások és azt követelték Müllertől, hogy az osztrák munkást bocsássa el. A mester azonban nem engedett, ezért a Müllernél dolgozó hat segéd sztrájkba lépett február 6-án. Ezt az elhatározásukat még aznap bejelentették a rendőrkapitányságnak és az alkalmat egyszerre megragadták, hogy sorsukon javítsanak. Tizenegy pontból álló követeléssel léptek fel az említett indokon kívül és ehhez a követeléshez csatlakoztak a többi asztalossegédek is.

Követeléseik a következők voltak: „1. Napi 10 órás munkaidő. 2. A legcsekélyebb napibér 2 korona 80 fillér legyen. 3. Hogy azok, akik máris 2 korona 80 fillér bért élveznek 20% béremelésben részesítendők. 4. A darabszámos munka eltörleendő. 5. A különórákban való dolgozás esti 6–9 óráig 50%-al, 9 órán túl pedig 100%-os pótlékkal díjaztassék. 6. A műhelyen kívül való munkálkodásnál a városban 20%, a városon kívül pedig 50% pótlék nyujtassék. 7. A bizalmi rendszer elismerése és szakegyleti munkaközvetítés igénybevétele. 8. Tisztességes bánásmód, műhely tisztán tartása és a házban való élelmezés eltörlése. 9. Május hó 1-je munkásünnepnapnak elismertessék. 10. Vasárnapi munkaszünet betartása. 11. A mozgalomban résztvevő munkás 3 hónapon belül el nem bocsájtható” (13315/906/rk.).

Ezek a követelések már elárulják, hogy nem a soproni asztalosmunkások állították össze őket. Minden

bizonytal a famunkások szakszervezetének központja nyújtott hozzá segítséget, s a bérharc mindenképpen kitört volna, csak a véletlen, Müller cselekedete, gyorsította meg a bérharc elkezdését.

Müller György egyedül nem mert, de nem is akart a 11 pontból álló követelésről dönteni. Hajlandónak mutatkozott az utolsó három pontot teljesíteni: május 1, vasárnapi munkaszünet, és a mozgalomban résztvevőkre vonatkozó kitételeket. Ennyi azonban a munkásoknak nem volt elég. Erre Müller elbocsátotta a munkásokat.

Egyeztető tárgyalásokra került sor. Érdekessége az egyeztető tárgyalásnak, ¹⁹⁵ hogy az egyeztető bizottság tagjai a különböző szakszervezetek helyi vezetőiből kerültek ki. Ackerler Károly a kőművesek, Ferenczy János pedig a cipészek szakszervezetében tevékenykedett.

Az egyeztető tárgyalások nem vezettek először eredményre, később sikerült a megegyezés. A munkások a minimális bérré és a bizalmi rendszer elismerésére vonatkozó követelésüket elejtették. A fizetéseket 1907. március 1-ig 10 százalékkal, azután pedig 20 százalékkal emelik, ez minden munkásra vonatkozik, a város területén, de műhelyen kívül dolgozók, ha hat napnál többről van szó, 20 százalék pótlékot kapnak, vidéken pedig 40 százalékos pótlék jár nekik. A többi pontot változatlanul elfogadták a mesterek.

A sztrájkra vonatkozólag az elmondottakon kívül még annyit tudunk, hogy a sztrájk hat napon át tartott és 40 munkás vett benne részt. A kiegyezés előtt 1 munkaadót (Müller Györgyöt) 8 napon át 6 alkalmazottja bojkottálta. A bojkott jelentette a sztrájk kezdetét.

A szabómunkások sztrájkja követte márciusban az asztalosokét. A szabók már nem vártak semmiféle adandó alkalomra, hanem az asztalosok példáját követve benyújtották munkaadóikhoz követeléseiket. A beadványt 78 segéd, írta alá. Tizenhat pontban állapították meg követeléseiket és bejelentették azt is, ha a mesterek március 25-ig azokat nem teljesítik, március 26-án abbahagyják a munkát.

A követeléseikben 11 órás munkanapot, 2 korona 60 fillértől 4 korona 20 fillérig terjedő bért kívántak, ezen belül a szakma minden munkájának díjszabását megállapították, a különórákért másfélszeres bért, este 10 óra után a bér kétszeresét követelték, a kellekeket a munkaadó biztosítsa, a becsületes munkaelosztást is felvetik. A beadvány további része politikai jellegű: a vasárnapi munkaszünet, május elseje, tiszta és egészséges lakás, a mozgalomban résztvevők el nem bocsátása, a szervezett munkások alkalmazása, a műhelyrend kifüggesztése.

Az első egyezkedési tárgyalásnál nem tudtak eredményt elérni, ezért a darabszám dolgozó szabómunkások március 26-án reggel, a hetibéresek pedig délben abbahagyták a munkát. A sztrájkanyagát a Palatinusban ütötték fel. A sztrájkolók naponta kétszer, reggel 9 órakor és délután 3-kor beszéltek meg a nap eseményeit a naponként újraválasztott sztrájkbizottsági elnök vezetése mellett. A mesterek megkísérelték, hogy nyomást gyakoroljanak munkásaikra. Határozatot juttattak el hozzájuk, amelyben kijelentik, hogy ha a munkások 48 óra alatt az ismert feltételek mellett, – egyedül a 11 órás munkaidőt voltak hajlandók megengedni – munkába nem állnak, a sztrájkoló munkásokat egy éven belül nem fogadják vissza.

Több ízben is tartottak egyeztető tárgyalást, míg végre sikerült az egyezséget létrehozni. A munkaviszonyokra, a munkaidőre vonatkozó követeléseket elfogadták a mesterek, a béreket 10 százalékkal emelték, a túlóráknál 20, illetve este 10 óra után 40% pótlék fizetését vállalták. A külön munkálatokra vonatkozólag pedig a munkás és munkaadó egyezkedik szabadon.

A 6 napig tartó sztrájkban 69 szabómunkás vett részt. Több szabóiparost, akik a fenti megállapodást nem

tartották be, munkásaik 14 napig bojkottálták. A soproni szabómunkásoknak 1872 után ez volt a legnagyobb munkabeszüntetésük.

Külön meg kell emlékeznünk a kovácsmunkások sztrájkjáról. Ezt a sztrájkot nem a szociáldemokrata szervezet irányította, hanem a keresztényszocialisták. Érdekes, hogy a keresztényszocialisták megtanulták és alkalmazták is azokat a módszereket, amelyeket a szociáldemokraták követtek. A sztrájk közvetlen oka a kovácslegények sanyarú helyzete volt. Reggel 5 órától este 8-ig tartott a munkaidejük és mindezért heti 5 korona bért kaptak. A mesterek által nekik juttatott élelmezés pedig silány volt. A keresztényszocialista kovácssegédek követeléseai hasonlítanak a szociáldemokrata szakszervezetek követeléseihöz. Napi 10 óra munkaidő, 30–50 filléres órapénz a túlmunkánál. Házi étkeztetés helyett heti 4 korona reggeli- és vacsorapénz, munkaszünet vasárnaponként és ünnepnapokon. A nagyobb ünnepek előtti hétköznap délután ugyancsak munkaszünet. Ebben is hasonlít a követelés a szociáldemokratákéhoz, csak éppen egyházi ünnepekre és nem a nemzetközi munkásünnepre vonatkozik.

A kovácsok bérmozgalma is az egyeztető tárgyalások útján került megoldásra. Mivel először itt sem sikerült megegyezésre jutni, 19 segéd április 5-én sztrájkba lépett. Négy közülük mindjárt munkába is állt, ezt csakhamar követte újabb öt. A sztrájk 8 napig tartott, ebben 12-en vettek részt. A megegyezés részben létrejött. A munkaidőt 10 és fél órában állapították meg, a túlóradíjakat 30–40 fillérre emelték. A kovácsmesterek közül azonban csak négy fogadta el a megegyezést, amíg Zalka, Reczetarits és Seywald kovácsmesterek visszautasították a követeléseket. Ezeket a mestereket a munkások 3 hétig bojkottálták.

A kőművesek is tavasszal sztrájkoltak. Sorsukon javítani akarván, 19 pontból álló követeléssel léptek fel a munkaadókkal szemben. Ez az első olyan bérkövetelés, ahol a munkások a napszámber helyett órabért akartak kapni. Minimális órabérnek 28–32 fillért követeltek, előírták, hogy a tanoncok száma, a segédekének 10 százaléka lehet, az akkord eltörlését, kinti munkánál 25–50 százalékos pótlékot, a munkakörülmények javítását és a szokásos politikai követelményeket, bizalmi férfirendszer elismerését és a május 1-ének munkásünnepé nyilvánítását kívánták. A megegyezés szerint, amely több tárgyalás útján jött létre, kimondták, hogy a minimális napibér 2 korona 90 fillér, tehát az órabér bevezetését nem tudták kiharcolni. Az akkord nem kötelező, vidéki munkánál 20% bértöbblet és vasúti költség a kívánságuk szerint.

A kőművesek sztrájkja 14 napig tartott és 164 munkás vett benne részt. A sztrájk időpontját pontosan nem lehetett megállapítani, minden bizonnyal április közepén lehetett, mert az alkudozásokról a soproni sajtó április közepe táján adott hírt. Érdekessége ennek a sztrájknak, hogy itt már nyíltan találkozunk a központ beleavatkozásával. A Nemzetőr 1906. április 13-i számában hírt ad arról, hogy Ackerler Károly elnöklete alatt mintegy 350 kőműves értekezletet tartott, amelyen a pozsonyi és budapesti szakszervezetek egy-egy küldötte is részt vett. Az építőmunkások szakszervezete a fentebb említett követeléseket nemcsak Sopronra vonatkoztatta, hanem érvényüket Sopron megyére is kiterjesztette. Ezzel a mesterek esélyeit akarta csökkenteni. A megyei kőművesek közül tehát nem kaphattak segítséget. A mesterek azonban jó fogással éltek az egyezségek alatt. Igyekeztek – és ez sikerült is nekik – a munkásokkal a következőket megértetni:

„...hogy ha minden kívánságuk ezuttal nem teljesíthető, annak nem a munkaadók szűkkeblősége, zsugorisága az oka, hanem a viszonyok, amelyek az építés árának hirtelen való és tulságos fokú megdrágítását nem engedi meg...” (Soproni Napló, 1906. április 22.).

S mint a következő év bebizonyította, a főnökök zsugorisága volt mégis csak az igazi oka.

Az egyezés létrejötte után sem csillapodtak le a kedélyek, mert néhány tulajdonos nem tartotta azt be.

Ezeket még néhány napig bojkottálták a kőművesek.

197 A soproni kőművesek sztrájkja nem volt hatástalan a megyére sem. A soproniakkal egyidőben a csornai kőművesmunkások is benyújtották követeléseiket a csornai mestereknek. Ezek azonban a tárgyalást nem akarták felvenni, ezért a munkások letették a szerszámot. A sztrájk azonban hamarosan és részben megszűnt, mert Klemens Antal teljesítette munkásainak kívánságát. Ezek a munkások tehát dolgozni kezdtek, a többiek is kénytelenek voltak követni a példát (Soproni Napló, 1906. április 22.).

A bognárok is áprilisban indultak bérharcba. Követeléseik közül a leglényegesebb a 10 órás munkaidő, 30–50 fillér túlóra pénz, az ünnepnap előtti hétköznapok délutánján munkaszünet. A megegyezés tárgyalások útján sikerült, a napi munkaidőt 11 órában a túlórapénzeket óránként 20–40 fillérben, a heti reggeli- és vacsorapénzt 3 korona 60 fillérben állapították meg. Az egyházi ünnepekre vonatkozólag is megállapodtak. Ezt a sztrájkot is a keresztényszocialisták vezették. Munkabeszünetés nem volt.

A tavaszi sztrájkok közül meg kell említenünk a nyomdász-sztrájkot is. Ez egészen rövid ideig tartott. A Röttig-nyomda személyzete tette le a munkát, mert tarifakülönbözet mutatkozott. Valószínűleg abból adódott, hogy március elején kötöttek új megállapodást. A munkaadó és a munkások között azonban még a délelőtti folyamán sikerült a nézeteltérést elsimítani, így másnap reggel megkezdték a munkát (Nemzetőr, 1906. május 3.).

A nyár folyamán több sztrájkra 1906-ban nem került sor. Az ősz viszont újabb munkabérmozgalmakat hozott Sopronban. Ezek közül leghosszabban a kőfaragó segédek sztrájkja tartott. A kőfaragósegédek is jól választották meg a bérkövetelések benyújtásának idejét. Szeptember a legnagyobb munkaidő náluk, hiszen a megrendelések november elsejére szoktak történni, mert a síremlékeket halottak napjára állítatják fel a rendelők.

A kőfaragósegédek 13 pontból álló követeléssel léptek fel. Ebben a munkaidő csökkentését, a fizetések rendezését, az akkord-munka beszüntetését, május elseje munkásünnepnek való elismerését követelték. Ezek, mint az eddigi bérmozgalmaknál láthattuk, szokványos követelések voltak, természetesen a szakmának megfelelően kiigazítva. Követeléseik 9. pontja azonban sajátos szakmai probléma megoldását akarta elérni:

„9. Az alkalmazottak közül szeptember hó 1-től március 1-ig egy sem bocsátható el, munkahiány esetén az összes munkásoknak egy időben szünetelniük kell, ha a munkások egyike a fenti idő alatt elbocsájtatnék, ugyancsak 3 havi bér kifizetendő, ha pedig a mozgalomban résztvett munkás a téli időszakban munkával ellátva nem lenne, úgy a jelen esetben létrejött munkaszerződés érvénytelenné nyilváníttatik és a tavasszal újabb követelésekkel fognak fellépni.”

A munkások fenti követeléseik megadását a következő év április 1-től kérték. A munkaadók ugyancsak 14 pontban közölték válaszukat. A választ azonban a munkások sérelmesnek találták, erre a követelések azonnali teljesítését kívánták. A munkaadók megtagadták, és a műhelyek bezárásával fenyegetőztek. A munkások nem engedtek, ezért 1906. szeptember 5-én a munkásokat egytől-egyig elbocsátották. Ez az embertelenség annál is inkább szembetűnő, mert volt olyan kőfaragó-segéd is az elbocsátottak között, akit egy helyen töltött 40–50 évi szolgálati időért a kormány is kitüntetett (Soproni Napló, 1906. szeptember 6.).

A kőfaragósegédek kizárása, illetve sztrájkja a Mechle- és a Hild-féle kőfaragó-cégeket érintette. A Soproni Napló 1906. szeptember 30-i híradása szerint a Mechle-cég két hét után teljesítette a segédek követeléseit, a

Hild-cég azonban 198addig az időpontig nem. Végül is a munkaadók engedtek. A rendőrségi összefoglaló jelentés szerint (13315/906/rk) a sztrájk majdnem négy héten át tartott, míg végül a munkaadók elfogadták a munkások követeléseit és két munkás kivételével valamennyit visszavették a munkaadók. A kőfaragók sztrájkjában 18 munkás vett részt.

A munkabérmozgalmakra ugyancsak az ősz bizonyult a legkedvezőbbnek a csizmadia munkásoknál is. Ezért léptek fel ők is szeptember elején követeléseikkel. Ezeket 9 pontba foglalták össze. A cafrendszer helyett darabszámú munka életbe léptetését követelték, több bérosztályt állítottak fel, a szokásos politikai követelésekkel is előállottak. A munkabérmozgalom eredménnyel végződött. Az ügyes munkások darabszámúban dolgoztak, a gyengébbek heti bérért, de a darabszám ezeknél nem állapítható meg. A felmondás ideje 8 nap és csak vasárnap a munkabérfizetéskor történhet. A munkaidő reggel 6-tól déli 12 óráig, délután 1 órától fél óra megszakítással este 8-ig tart. Túlórán szabad. Élelmezés címén hétköznap 60 fillért, vasárnap pedig 1 koronát fizet a munkaadó.

Az itt felsorolt sztrájkok, munkabérmegmozdulások voltak 1906-ban, szemmel láthatóan az oroszországi forradalom hatására Sopronban. Néhány jellegzetes vonását állapíthatjuk meg ezeknek a bérharcoknak. Feltűnő, hogy csak tavasszal és ősszel került rájuk sor. A tavasz és az ősz volt a legalkalmasabb a sztrájkok kezdésére. Az építkezéseket tavasszal kezdik a kőművesek, tavaszra csináltatnak új ruhát. Télen hordanak csizmát, halottak napjára állíttatnak sírkövet. Nekik tehát ez a főszezon.

Kezdték megtanulni tehát a munkások, hogy olyan időpontban lépjenek fel követeléseikkel, amikor a sztrájk a legnagyobb kárt jelenti a munkaadónak.

Érdekes vonása a soproni sztrájkmozgalmaknak, hogy kizárólag férfiak vettek benne részt. Érdekes jelenség az is, hogy a hét bérmozgalmából egy sem érintette a soproni gyáripárt. Az igaz, hogy nem volt valami nagy a soproni gyáripár, de ebben az időben már mégis dolgozott néhány gyár. Ezek munkásai azonban nem voltak elég szervezettek, a szakszervezetek az üzemi agitációra nem fektettek súlyt. Csupán a kézműipari szakszervezetek voltak igazán erősek, ezért tudtak csak ott bérmozgalmat kezdeményezni.

Maga a rendőri jelentés, amely az 1906-os soproni mozgalmakat összefoglalta, megállapította, hogy az egységes vezetés hiánya miatt nem értek el nagyobb eredményt, nem tudtak nagyobb tömegeket megmozgatni. Az év tavaszán, bár állandóan szó esett a szociáldemokrata pártról, de lényegében helyi pártszervezet nem volt, csak egyes szociáldemokrata szakszervezetek működtek. A sztrájkok azonban már azt is megmutatják, hogy érik a párt megalakulásának a feltétele is. Az eddig külön-külön tevékenykedő szakszervezetek egységesen próbálkoznak a munkaadókkal egyezkedni. A szabók sztrájkjánál például a többi erős szakszervezet vezetője, képviselője is részt vesz az egyeztető bizottságban, mint a bizottság tagja.

Éppen ezért látta úgy a Magyarországi Szociáldemokrata Párt országos vezetősége, hogy Sopronban is szükséges önálló pártvezetőséget alakítani, s így kapta meg az önálló titkárságot, függetlenített titkárral. Ennek a központosított vezetésnek meg is lett az eredménye, amely azonban csak 1907-ben jelentkezett.

Mielőtt rátérnénk az önálló titkárság megalakulása utáni idők taglalására, térjünk vissza még az 1906-os eseményekre.

A munkabeszüntetések következtében több sztrájkoló munkás ellen indítottak eljárást:

„...az 1906-ik évben bekövetkezett munkaszünetelések alkalmával a beérkezett feljelentések alapján az alul

felsoroltak ellen a büntető eljárás, azért, **199** mert munkatársaikat fenyegetéssel igyekeztek szabad akaratuk érvényesítésében akadályozni, folyamatba tétetett, akik név és foglalkozás szerint a következők: Koller János, Januskai Károly, Bognár János, Markovits József, Pretsch András, Schambauer Ignác asztalos – Tóth János, Pintér Péter, Németh Márton Kovács – Graf János, Strantz György, Schwartz Pál kőműves – Bierbaum Tódor kőfaragó segédek és Brand Tóbiás gyári munkás.

Ebből nevezettek bizonyítékok hiányában az ellenük emelt vád terhe alól felmentettek, míg ellenben Brand Tóbiás gyári munkás 23 éves, ev. vallásu, nőtlen állapotú, büntetett előéletű, sopronbámfalvi lakos, a vasárugyár részvénytársaság Sopron–Gráz volt alkalmazottja az 1884. évi XVII. tcz. 164. §-a alapján azért, mert munkatársait fenyegetéssel igyekezett arra bírni, hogy a munkát beszüntessék a Sopron városi I. foku iparhatóság részéről 200 korona pénzbüntetésben és pénzzel meg nem váltható 10 napi elzárásra ítéltetett, amely ítélet fellebbezés folytán a II. foku iparhatóság által 100 korona pénzbüntetésre és 5 napi elzárásra leszállított és ezen II. foku ítélet a kereskedelemügyi m. kir. minisztérium 78.747/906. sz. leiratával egész terjedelmében jóváhagyott.” (13315/906/rk – Megjegyzés: a külön nem jelzett anyagok is ez iratban található.)

Brand Tóbiás esetéből is látszik, hogy a soproni gyáripari munkásság ebben az időben – talán éppen az aránylag kis létszámuk miatt – még nem érte el a politikai fejlettség és a szakmai szervezethez olyan fokot, amely komolyabb megmozdulásra, esetleg sztrájk harc vívására éretté tette volna. A gyári munkások zöme a környező falvakból járt Sopronba dolgozni és az idegenből érkezett szakmunkásoknak hosszabb nevelőmunkája kellett ahhoz, hogy megértsék a gazdasági harc, a sztrájk célját. A szakmunkásokat pedig, mint már fentebb említettük, a szociáldemokrata párt sem segítette ebben az időben. Mert az egyes szociáldemokrata szakszervezetek, amelyeknek összessége adta névleg a szociáldemokrata pártot, a saját kis és nagyobb ügyeivel volt elfoglalva, s nem segítette a másik szakmák szervezkedését.

A soproni sztrájkok, amelyek az országos sztrájkok egyenes következményei voltak, ezek pedig az 1905/7-es orosz forradalom hatására lángoltak fel különös erővel, ugyancsak hatást fejtettek ki a környékre. Április elején Eszterháza hercegi palotatarozáson dolgozó 30 kőműves lépett sztrájkba bérjavításért. A sztrájk ugyan csak egy napig tartott, de lehetetlen nem látni benne az ugyanebben az időben érlelődő soproni kőműves-sztrájk hatását (Nemzetőr, 1906. április 4.).

Czinfalván a cukorgyárban ősszel, a cukorrépa szezon idején léptek sztrájkba béremelésért a munkások. Az üzem 7 napig állt és 141-en vettek részt a mozgalomban (Soproni Napló, 1906. okt. 21. és okt. 25., valamint az alispán 1906. évről szóló jelentése). A munkások napi két korona helyett 5 koronát követeltek. Ezt nem kapták meg, hanem külön jutalmat ígért a gyár mindazoknak, akik a szezont végigdolgozzák, mégpedig napibérük arányában 8–15 koronát. Egyébként a munkások, mint az alispán jelentése megjegyzi, 2000 korona munkabért veszítettek a 7 napos sztrájkjal.

A munkássztrájkok nyomán a mezőgazdasági és földmunkások is egyre jobban megértik, hogy összefogással harcolhatnak igazukért. Áprilisban csongrádi kubikusokat szerződtek a Rába-toroki Répce árapasztó munkálataihoz. A 72 kubikos megérkezett, de nyomban ott is hagyta a munkahelyet, mert nem olyanok voltak a munkakörülmények, mint amilyent a szerződés megjelölt (Nemzetőr, 1906. április 25.). Salamonfán pedig az uradalmi cselédek léptek ősszel **200**sztrájkba, mert egy öreg cselédet a bérlő el akart bocsátani. Fellépésükre visszavették az elbocsátott öregembert (Soproni Napló, 1906. okt. 28.).

1963. XVII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Kölkedi István: Soproni bérmozgalmak az 1905–1907-es orosz

forradalom idején / 1907

1907

Most már áttérhetünk az 1907-es év eseményeire. Mint már fentebb említettük 1906 őszén megalakult Sopronban is az önálló szociáldemokrata titkárság. Ennek legfontosabb feladatai közé tartozott, hogy az egyes szakmák harcait irányítsa és szervezze a szociáldemokrata pártot.

Az önálló titkárság tevékenysége eredményesnek mutatkozott, legalább is, ami a mozgalmak számát illeti.

„A bérharcok az előző évekhez képest sokkal nagyobb méreteket öltöttek úgy számuknál, mint kiterjedésükénél fogva, mert míg az előző években csak elszórtan egy-két iparág munkásai léptek bérharcba, addig ez évben a bérharcok majd az összes szakmabeli iparmunkások részéről és jóval nagyobb számban fordultak elő” (A polgármester 1907. évi jelentéséből).

De nemcsak a sztrájkok számában, hanem minőségében is állt be változás. Alighogy megkezdődött az év, nagyszabású sztrájk bolygatta fel a város nyugalmát. Ezúttal nem valamelyik szakma hagyta abba a munkát, hanem egy gyár – mindössze néhány éves – volt kénytelen leállni. A Welles-Schwitzer és társai gumikötőgyár 160 munkása közül 142 hagyta ott a gépeket. Itt nem egyszerűen munkabérjavításról volt szó, hanem a gyárvezető egy intézkedése kényszerítette a munkásokat sztrájkra.

A sztrájk előtt az volt a munkarend, hogy a szövők tisztítás nélkül adták át a munkát, a gyár vezetősége a kész anyag tisztítására külön munkásokat alkalmazott, akiknek a bérét az érintett szövőktől arányosan levonta. Ez a munkarend két éve volt már érvényben, a gyár vezetői azonban elégedetlenek voltak vele, mert szerintük, a szövők így hanyagabb munkát végeznek. Schwitzer Zsigmond igazgató ezért úgy határozott, hogy a szövők saját maguk kötelesek a tisztítást is elvégezni, így az áru átvételénél a hiányokat rögtön leigazolhatják és kötelezhetik a munkást a javítások elvégzésére.

Ennek a rendelkezésnek az egyik munkás, név szerint Wagner Gyula elleneszegült, kifogásolta a gyárban uralkodó tarthatatlan állapotokat, amire a gyár vezetősége Wagnert azonnali hatállyal elbocsátotta. A munkásságnak sem volt mindegy, hiszen a fizetést a megszárt áru hossza alapján kapták, s nekik munkakiesést jelentett a tisztogatás. Még akkor is jobban jártak, ha – mint a gyár vezetői úgy is tették – a tisztogatásra beállított munkás bérét az érdekeltektől levonták.

Az elkeseredés nagy volt és Wagner elbocsátása kirobbantotta a munkásság ellenállását. Január 16-án délután 152-en sztrájkba léptek.

Az iparhatóság tárgyalásokat kezdett a békés megegyezésre. A munkások is gyűlést tartottak, amelyen 145-en vettek részt. A gyűlés előadója „Wajdits Béla foglalkozás nélküli könyvkötőseged” volt. E kifejezést az iparhatóságot képviselő rendőrbiztos használta a jelentésében (667/rk/1907). Wajdits volt a múlt év vége felé felállított szociáldemokrata titkárság függetlenített titkára. A szociáldemokrata párt közbelépése mindjárt új színt adott a sztrájkoknak.

A mozgalom lényegében spontánul tört ki, ezt mutatja az is, hogy nem a szokásos módon állították össze a követeléseket, valami kapkodás látszik rajtuk.

A sztrájk időközben kizárássá módosult, mert a gyártulajdonos nem volt hajlandó tárgyalásokba kezdeni addig a munkásokkal, míg azok a munkát fel nem veszik. Mivel pedig a munkások erre nem voltak

kaphatók, a gyárigazgató 201 kizárta a sztrájkoló munkásokat, munkakönyveiket és hátralékos fizetésüket letétbe helyezte az iparhatóságnál.

A munkások értekezlete ennek ellenére megállapodott a követelésekben. Ez mindössze négy pontból állott: 1. a korábban alkalmazott munkarend visszaállítása, 2. május 1 munkásünnepnek való elismerése, 3. szabad szervezkedés, 4. a kizárt munkások visszavétele a gyárba. Megalakították a 8 tagú bizottságot is, de Schwitzer nem volt hajlandó ezután sem tárgyalni (667/rk/907).

A sztrájkanyagát a Korona szállóban ütték fel (Nemzetőr, 1907. január 16.). A tulajdonossal tárgyalni akaró delegáció összetétele jelentős változást mutat. A férfiak mellett nők is azonos számban találhatók meg benne: Wagner Gyula, Günther József, Köppl József, Grossner Eduard, Ackerler Katarina, Deucher Teréz, Lagler Teréz és Dreisinger Louise. A békéltető bizottságban ugyancsak három férfi és három nő vett részt.

Ez az első eset, amikor soproni sztrájkban egyáltalán részt vesz nő is, amellet vezetésében szerephez jut. Ackerler Katarina pedig, egyébként is politikus családból származhatott, mert az előző évi kőműves sztrájk vezetőségében Ackerler József nevével találkozunk.

A nők megjelenése a munkásmozgalomban az egyik új vonás, a másik pedig az, hogy a közvéleményt is a sztrájkolók mellé igyekeznek állítani. A párttitkárság nyílt levelet nyomtatott magyar és német nyelven és ezeket osztogatta a város közepén. A röplaposztásban Wajdits Béla személyesen is részt vett. Tőle kobozta el a rendőr január 18-án a Várkerületen a rendőrségi iratok között fennmaradt nyílt levelet, amely így hangzik:

„Nyílt levél a városi képviselőtestület, a polgármester, a Sopron és vidéke munkásaihoz a soproni gummigyári munkások és munkásnők ügyében.

A Welles-, Schwytzer és társai soproni gummigyár munkásait és munkásnőit kizárták. Azt a száraz kenyeret, melyet eddig nekik nyújtottak, azt is elvették. Miért? Azért, mert felemelték az emberszeretet – a legszebb emberi erény – szent eszméjét és szolidaritást vállaltak egyik munkatársukért, kinek bátorsága volt a tarthatatlan állapotokra a gyár vezetősége előtt rámutatni. Sopron város képviselői és hatóságai! Meddig fogjátok még tűrni, hogy olyan egyének, kik az államtól és a várostól óriási összeget kapnak, mint subventiót – a város gyermekeit és anyáit ily alávaló módon kizsákmányolják? Meddig fogjátok még tűrni, hogy ezen külföldiek, kik a százezreket kizárólagosan külföldön pazarolják el – saját hazánkfiatit ilyen alávaló módon kizsákmányolják? Tudjátok-e mit keresnek e dolgozó szorgalmas munkások és munkásnők? Egy férfi munkás átlagosan 90 kr.-t keres naponként, egy női munkásnak hallatlan éhbért fizetnek, 40–50–60 kr-t naponként, fiatal, zsenge gyermekeknek – és ezeket nagyon szeretik a gyárakban, 6–7 koronát fizetnek... 14 napra.

Meddig akarjátok tehát nézni, mint esnek áldozatul a munkásosztály – a társadalom e legértékesebb osztályának – gyermekei és anyái a legkülönbélebb betegségeknek? Százezrekre rug azoknak a száma, kik évenként tönkremennek azért, hogy szaporítják egyesek millióit. Egyedül a mult évben 80.000 embert ragadott ki a tüdővész az élők sorából, kik majdnem mind a munkásosztályból kerültek ki. *Ezen változtatni kell!* A képviselők kötelessége megvédeni a dolgozók érdekeit! A hatóság kötelessége a magyar munkásosztályt megvédeni egyes idegenek önkénye ellen. Sopron és vidéke Polgárai! Protestáljatok energikusan ezen galád eljárás ellen! Harcoljatok velünk, mert nem tudjátok, nem-e fanyarodnak rá gyermekeitek és nőitek arra, hogy ők is gyárba menjenek. Senki ne vállaljon munkát a gummigyárban egész

addig, míg az igazgatóság a munkások csekély követelményeit ki nem elégíti.

A soproni összmunkásság.”

(643/rk/907 – Készült Alfred Romwalter, Sopron, 907. 6612.)

A nyílt levélen kívül falragaszokat is készítettek magyar és német nyelven. Ezen a kizárt munkások és munkásnők nevében kérték a város lakosait, hogy [202](#)gyermeküket ne engedjék addig a gyárba dolgozni, míg a követeléseket a gyár vezetősége nem teljesíti. A munkásokat is felszólították, hogy ne menjenek dolgozni (965/rk/907 – Készült: Alfred Romwalter, Sopron, 907 – 6611.).

A nyílt levelet nemcsak utcán osztogatták, hanem postán is küldték különböző címekre, minden bizonnal a város vezetőinek és a képviselőtestület tagjainak.

A sztrájk kezdeti lendülete azonban nem tartott sokáig. Napról napra többen jelentkeztek munkára, s új dolgozókat is alkalmazott a gyár.

Ezuttal találunk először nyomtatott statisztikai ívet a sztrájkok nyilvántartására. Ebből tudjuk meg a sztrájkolók számának csökkenését. A kérdőív 8. pontja a sztrájkoló munkások számát tünteti fel. Eszerint

1907. január 15-től 16-ig 48 férfi 84 nő

1907. január 17-től 18-ig 44 férfi 60 nő

1907. január 19-től 20-ig 40 férfi 35 nő

1907. január 21-től 22-ig 35 férfi 20 nő

1907. január 22-től 23-ig 5 férfi 10 nő

sztrájkolt; a legutolsókat nem vették vissza a munkába. A sztrájkoló munkások legnagyobb száma tehát 48 férfi és 84 nő volt, több tehát a nő, s a végleg kizártak között is kétszer annyi a nő mint a férfi. Ez annál is inkább feltűnő, mert a gyár nődolgozói nem voltak kétszer annyian, mint a férfiak, mindössze 11-gyel voltak többen a férfiaknál. A munkaviszály előtt 79 férfi és 90 nő állt a gumigyárban alkalmazásban. Ebből az adatból viszont azt is megállapíthatjuk, hogy míg férfiaknak 60-65 százaléka sztrájkolt, a nőknek több, mint 90 százaléka.

A sztrájk január 22-én ért véget. A gyár vezetősége a külföldi munkásokat nem vette vissza, mert szerinte ezek voltak a sztrájk szervezői, Günther József Morvaországból származott Sopronba, míg Köppl (Köppel?) Lajos Helvétiából (Svájc) került a gumigyárba (667/rk/907). A gyár vezetősége nem vette vissza az Ágfalva, Bánfalva, Somfalva községekből bejáró dolgozókat sem.

A sztrájk eredménytelenül végződött, egyetlen követelést sem teljesített Schwitzer Zsigmond, a gyár igazgatója, s ezen még az sem változtatott, hogy a cég piestingi (Ausztria) gyárának munkásai szolidaritást vállaltak a soproniakkal és kijelentették, hogy ha a gyár vezetősége nem teljesíti a soproni munkások követeléseit, ők is sztrájkba lépnek. Nem adott döntő fordulatot az ügynek ez a kiállítás, hanem a soproni munkások voltak kénytelenek engedni. Az egész ügy folytatásaként Wajdits Béla párttitkár ellen izgató tartalmú röpiratok terjesztése miatt hatósági eljárást indítottak, két munkás ellen pedig erőszakoskodás miatt emeltek vádat (Soproni Napló, 1907. január 20. és január 24.).

1963. XVII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Kelényi Ferenc: PÉTERFY SÁNDOR

203 Kelényi Ferenc: PÉTERFY SÁNDOR

Ötven évvel ezelőtt, 1913. augusztus 10-én hunyt el pándorfalui magányában Péterfy Sándor, a magyar „Tanítók Atyja”. Hamvait Budapestre szállították, s augusztus 14-én a Kerepesi-temetőben a főváros adományozta díszsírhelyen, Szinnyey József sírja mellé temették el.

Péterfy Sándor öregkori arcképe

Nem volt akkor magyar tanító, aki nem ismerte volna nevét. Az iskolákon gyászlobogók lengtek, s az ország minden részéből a küldöttségek százai képviselték a pedagógus társadalmat a temetésen.

Minek köszönhette Péterfy Sándor óriási népszerűségét? Mi tette őt a 19. század második felének s a századfordulónak egyik legismertebb pedagógus vezér-egyéniségévé?

204A legelső társadalmi rétegből indult el pályáján, és rendkívül sok küszködés után tanítói, majd tanítóképző intézeti tanári oklevelet szerzett. Ifjúkorának pietista, filantropista hatásai mélyen belevésődtek lelkébe, sőt bizonyos életszakaszaiban tevékenysége kibontakozásának is korlátokat szabtak.

Gyakorlati pedagógiai munkásságát a maga korában épp úgy nagyra értékelték, mint gondosan és szakértelemmel szerkesztett tankönyveit vagy neveléstörténeti értekezéseit, monográfiáit.

Tevékenységének akkor legértékesebbnek tartott területe azonban a magyar tanítóság szociális szervezése volt. Már fiatal tanító korában elhatározta, hogy életének minden szabad óráját kartársai túrhetetlenül sanyarú helyzetének megváltoztatása érdekében használja fel. Szervező munkája nyomán az 1870-es évek táján igen erőteljesen indult meg hazánkban a tanítóság egyleti élete, s az egyetemes tanítógyűlések előkészítése, lebonyolítása terén kifejtett tevékenysége nevét egycsapásra országszerte ismertté tette.

A legnépszerűbb tanügyi lapokban: a Néptanítók Lapjában, a Magyar Tanügyben, a Népnevelők Lapjában (két évig szerkesztője is volt) és a Néptanítók Ismerettárában a cikkek százait írta a „tanító-nyomorúság” megszüntetése, a magyar tanügy, a pedagógiai közélet fejlesztése, a különösen nehéz helyzetbe jutott tanítókon és hozzátartozóikon való segítség érdekében.

Önzetlen törekvéseit Eötvös József is nagyra értékelte, s az ő kívánságára Péterfy a közoktatásügyi tanács népművelési szakosztályában is hallathatta szavát.

A második egyetemes tanítógyűlés naplójának szerkesztéséért kapott 200 forint tiszteletdíj felajánlásával indította el – a tanítóság önszegélyezésének jegyében – azt a mozgalmat, amelynek eredményeként 1875-ben létrejött az Eötvös-alap. A tanítóság áldozatkészsége s a társadalom széles rétegeinek mozgósítása nyomán csakhamar jelentős összeget sikerült összegyűjteni, s a kamatokból sok elesett tanító, ill. hozzátartozó sorsán enyhíteni.

Péterfy a pedagógus jóléti intézmények egész sorát szerette volna megteremteni az Eötvös-alap segítségével. Sok-sok kudarc, kiábrándító huzavona ellenére 1899. november 19-én végre megnyílt a budapesti Tanítók Háza a VIII. kerületi Szentkirályi utca 47. szám alatt, majd 1904. szeptember 30-án a kolozsvári Tanítók Háza. Mindkét épületben a legnehezebb körülmények közt élő, nagycsaládos tanítók egyetemi, főiskolai tanulmányokat folytató gyermekei kaptak hajlékot.

A fáradtságot nem ismerő, lázas tevékenység fokról fokra felőrölte Péterfy erejét, egészségét. 1896-ban tanítónőképző intézeti és az országos rajztanárképző akadémián betöltött pedagógia szakos tanári állásából nyugalomba vonult ugyan, de a „Magyarországi Központi Fröbel-nőegyesület” felkérésére még 6 éven át igazgatta az V. kerületi „gyermekkertészno képzőintézet”-et.

Bár élete utolsó 10 évét visszavonultságban töltötte, a pedagógus közélet kérdései továbbra is élénken érdekelték.

Olyan korban élt, amikor a nagyarányú gazdasági fejlődés egyre égetőbb feladatként sürgette a népoktatás széleskörű kibontakoztatását, ehhez azonban a kedvezőtlen politikai és társadalmi légkör nem teremtette meg a szükséges feltételeket. Péterfy jól látta, hogy a népoktatási törvény végrehajtását nemcsak a dolgozó néprétegek nyomorúságos helyzete teszi lehetetlenné, hanem a kultuszárca szégyenletes szűkmarkúsága meg az a tény is, hogy az egyházi iskolafenntartók – jogaik késhegyig menő

védelmesével – vállalt kötelezettségeiknek nem tesznek eleget. Világnézetének korlátai azonban már eleve megakadályozták abban, hogy megalkuvások nélkül küzdjön a helyesen felismert célokért, 205illetőleg az elérésük útjában álló akadályok ellen. Idealista világszemléletéből eredően nemcsak hirdette, hanem őszintén hitte is, hogy a pedagógus társadalom szellemi és anyagi jólétének biztosítása az egyetlen járható útja a magyar köznevelés feudál-kapitalista posványából való kilábolásnak. Ha pályájának bizonyos szakaszaiban látta is a dialektikus összefüggéseket, világszemléletének béklyói kizárólag a pedagógus-szervezkedés területére s az emberbaráti célok szolgálatára szűkítették le tevékenységét.

A „szabadító magyar tanító” szerepét kívánta vállalni, a forradalmárok tisztán látása, bátorsága nélkül azonban „csak” a „Tanítók Atyja” lett. A tanítóké s tágabb értelemben a magyar pedagógusoké, akik valóban atyjukként tisztelték önzetlenségéért, érdekeik fáradhatatlan szolgálatáért.

Élete utolsó szakaszában azonban egyre világosabban látta, hogy az önszegélyezés eszméjének megvalósítása egymagában vajmi kevésbé képes a „tanítónyomorúság” felszámolására, s hogy az Eötvös-alap juttatásai is csak alamizsnát jelentenek a legelesettebbek számára. A „pándorfalui remete” utolsó levelei ezt a felismerést tükrözik, s ez magyarázza utolsó éveinek rezignáltságát is.

Halálának ötvenedik évfordulóján áldozunk méltó tisztelettel Péterfy emlékének, a magyar népoktatás ügye lelkes harcosának, az önzetlen emberbarátnak. És idézzük föl ez embertelen kor döbbenetes köznevelési helyzetének képét, ahogy méginkább értékelni tuadjuk köznevelésünk jelenét és egyre biztatóbb perspektíváit.

1963. XVII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Kelényi Ferenc: PÉTERFY SÁNDOR / NEMESCSÓTÓL SOPRONIG*

NEMESCSÓTÓL SOPRONIG*(1)

Nemescsóban, ebben az isten háta mögötti kis Kőszeg melletti faluban még pár évtizede is büszkén használták az emberek nevük előtt a „nemes” megjelölést. Itt úgyszólván mindenki „nemes” volt, a néhány holdas kisparaszt épp úgy, mint a foltozó varga vagy a szatócs. A családok féltve őrizték nemesi kutyabőrüket, vagy ha az már rég elkallódott, legalább sűrűn hivatkoztak rá.

Pedig két-három évszázada is alig emelkedtek már ebben a községben tornácos nemesi kúriák; hétszilvafás, bocskoros nemesekként túrták a sovány földet, a vályogból vert apró házak zsuppfödél alatt lapultak meg. Ezelőtt 300 évvel mindössze 170–180-an éltek a faluban, ma sem emelkedik a lélekszám 500 fölé.

Az ellenreformáció időszakában mégis nevezetes helységgé lett ez a kis Vas megyei község, úgyhogy a törvényhozás is foglalkozott vele. Ugyanis az 1681. évi soproni országgyűlés a megyénkénti 2-2 artikulás hely közül Vas megyében az egyiknek Nemescsó községet jelölte meg (a másik Nemesdömölk volt) az evangélikusok számára.

Egy teljes évszázadon át, egészen II. József uralkodásáig, a megye nyugati és déli részéből Nemescsóba jártak az evangélikusok templomba. Különösen a nagyobb ünnepekre sereglett össze itt sok ember, úgyhogy nemcsak a templomban, hanem még két kis imaházban is – külön magyar, német és vend nyelven – folyt az igehirdetés.

Jó felkészültségű, külföldi egyetemeken tanult prédikátorok működtek a faluban. Közülük különösen kiemelkedik *Sartorius (Szabó) János* alakja, aki Halléban *Francke Ágost Hermann* tanítványa volt, s hazánkban – *Bárány Györggyel* és *Bél Mátyással* együtt – a pietista eszmék legbuzgóbb hirdetője lett.

Halléban Francke nevelőintézetének magva a paplak egyik szobájában megnyitott népiskola volt. Sartorius is követte mesterének példáját a szegényes itthoni viszonyok adta keretek között. 1729–1756-ig, tehát 27 esztendeig működött Nemescsóban, s ezalatt a *népiskola* mellett *latin iskola* felállításáról, sőt *alumneum* és *árvaház* létesítéséről is gondoskodott. Ez az 1730 tájt alapított árvaház – az evangélikusok első ilyen célú magyarországi intézménye – adott indítékot a *kőszegi árvaház* 1741-ben történt felállítására, mely *hazánk első városi árvaháza*.

Sartorius tiszteletre méltó iskolaalapító és emberbaráti törekvéseit utódai nem karolták fel. A protestánsok vallásszabadságának szélesedésével fokról fokra csökkent Nemescsó jelentősége, úgyhogy az 1790-ben leégett latin iskola pótlásáról sem gondoskodtak többé.

Ebben a faluban született 1841. augusztus 5-én *Péterfy Sándor*.

A nemescsói evangélikus gyülekezet keresztelési anyakönyve II. kötetének 118. lapján, 10. sorszám alatt (1841. év) szó szerint az alábbi bejegyzések olvashatók:

„Születés Napja. Augustus 5^{kén}

Keresztelés Napja. Augustus 5^{kén}

Kereszteltetett Neve. Sándor.

Szülék, Neveik, Polgári Sorsok és Lakhelyek. Atyja. Iffjabb Péterfi József NemesCsóban lakozó Agilis Öregjebb Péterfi Józsefnek Berger Katalin Feleségétől Született Fija. Anyja. Született Nemes Takáts Eörzsébeth.

Kereszt Atyák és Anyák. Polgári Sorsok és Lakhelyek. 1./ Ns. Dávid Pál Ns. Csóban lakó Ruha Szabó és Felesége Ns. Kultsár Judith. 2./ Ns. Kajtár János Ns. Csóban lakozó Közbirtokos és a Felesége Született Ns. Helyésy Eszther. 3./ Nemes Horváth Dániel Nőtlen és Ns. Horváth Juliánna Leány Assz. Ns. Csóban lakozó Nemz. Horváth Sámuel Birtokos Urnak Nz. Hajas Thrésia Hitvesétől Született Magzatai. 4./ Iffjabb Boros István Agilis és a Felesége Ns. Kajtár Juliána Nemes-Csóban.

Keresztelő. Simonyi Hajas Károly Nes Csói Evang. Predikátor.”

Bánó Ádám nyugalmazott tanító, aki a századfordulótól kezdve évtizedeken át tanított a faluban, s jelenleg is ott él, *Péterfy* családi körülményeinek, gyermekkorának legjobb ismerője. Tőle és *Péterfy* számos megnyilatkozásából tudjuk, hogy a család – a nemesi származásra utaló „y” ellenére – nehéz anyagi körülmények között élt. Az apa pár hold sovány földön gazdálkodott, s bár sertésekkel és gabonával is kereskedett, a népes család eltartásáról csak igen szűkösen tudott gondoskodni. Akkoriban meglehetősen általános volt azon a vidéken, hogy a kisparasztok Szombathelyen megrakodtak olcsó gabonával, s azt hosszas szekerezéssel a drágább győri piacon értékesítették. Valószínű, egy ilyen útja alkalmával ismerkedett meg a fiatal *Péterfy József* későbbi feleségével, a Szombathely közeléből, Meszlenből származó *Takáts Erzsébet*tel. Házasságukból 13 gyermek született: 4 fiú és 9 leány. Volt tehát gond bőven a *Péterfy*-családban.

Miként testvérei, *Péterfy Sándor* is otthon, Nemescsóban végezte elemi iskolai tanulmányait. Az eszességével társai közül korán kitűnt gyermeket szülei a pár kilométerre levő kőszegi algimnáziumban taníttatták tovább. Bár ott is kitűnő eredményt ért el, a család nehéz anyagi helyzete nem tette lehetővé, hogy az algimnázium elvégzése után folytathassa tanulmányait. Különben élete végéig nagy-nagy nosztalgiával emlékezett vissza Kőszegre, arra a városra, amely őt, a szegény parasztfiút – mint egyik 1892-ben kelt levelében írja – „anyai keblére ölelte és iskolájában taníttatta.”¹⁽²⁾

207Kőszegi tanárai közül különösen *Beyer János* állt közel szívéhez. Neki árulta el legelőször, hogy a néptanítói pályára készül. Anyagi támogatást tőle sem remélhetett, de olyan tanácsot kapott szeretett tanárától, amely egész életpályáján önképzésének legfőbb ösztönzője lett. Bár Beyer valamennyi diákja közül legtöbbször tartotta az akkor 14 éves *Péterfyt*, mégis így szól hozzá: „Fiam, ne hidd, hogy a néptanítói pályára akárki is alkalmas, különösen azt ne hidd, hogy választott pályádon üres fejjel boldogulhatsz, mert aki tanítani akar, annak előbb magának kell valamit tudni!”²⁽³⁾

Péterfy megújított szülőháza Nemescsóban

Péterfy gyermekkorában még élénken élhetett a falu hajdani híre, intézményeinek az emléke. Ez annál is inkább valószínű, mert falubeli tanítója, *Zeberer Ágoston* rendkívül művelt pedagógus volt, *Zürich*ben szerezte oklevelét, utóda, ill. beosztottja, *Bruck Henrik*, a híres zenész pedig később tanítóképző intézeti

tanár lett. Nyilvánvaló, ők is élesztői és ápolói voltak a falu értékes hagyományainak, s falusi viszonylatban kiemelkedő pedagógiai munkásságuk nem maradt hatástalan *Péterfy* érzékeny lelkére.

A továbbtanulás útja az algimnázium elvégzése után tehát egyelőre elzáródott az ifjú előtt, de önképzését falujának két jónevű tanítója nagyban elősegítette. Rövid ideig Zeberer, majd Bruck Henrik mellé állt be szülőfalujában „mesterinas”-nak, s szorgalmasan tanulmányozta a tőlük kapott könyveket.

Magyarországon akkoriban a „mesterinas”-ok alkalmazásával – elsősorban a nagylétszámú iskolákban – legtöbbször az öreg tanítók terhelésén próbáltak könnyíteni. A gyakran 150–200 gyermekkel bajlódó iskolamester mellett [208](#)azonban ritkán végeztek rendszeres pedagógiai munkát, inkább csak a „mellékes” tennivalókat (fegyelmezés, adminisztráció, harangozás, kántori segédlet stb.) végeztették velük.

Péterfy a szerencsésebbek közé tartozott, mert nemcsak falujában volt módja műveltségének gyarapítására, hanem 1857-től kezdődően *Nagygeresden* is jóhírű iskolamester – *Németh Ferenc*³⁽⁴⁾ – egyengette útját a tanítói pálya felé.

Több szempontból is lényeges különbség mutatkozott *Péterfy* nemescsói mesterinaskodása és nagygeresdi segédtanítókodása között. Zeberer, ill. Bruck Henrik csupán a *lehetőséget* tudta megadni a 15 éves gyermekifjúnak, hogy egy éven át ízlelgesse a kis falusi iskolában a pedagógus mesterséget – a tőlük kapott könyvek is a kedv-ébresztés célját szolgálták –, fizetést azonban természetesen nem biztosíthattak számára. Nagygeresden viszont már a 16 éves segédtanító évi 35 forint fizetést és teljes ellátást kapott. Nem mellékes annak a megállapítása sem, hogy ezt az összeget az *iskolafenntartó* gyülekezet folyósította *Péterfy*nek.

Gyakori esetnek számított ugyanis, hogy maga az előregedő tanító alkalmazott segédtanítót – a gyülekezet engedélye alapján – a rendkívül népes tanulósereggel való bajlódásának megkönnyítése érdekében. Sokszor éles viták előzték meg a segédtanító alkalmazását: a tanító az iskolafenntartó egyházközsége, az meg a tanítóra próbálta áthárítani az anyagi terheket.⁴⁽⁵⁾

Tehát Nagygeresden, ahová a filiákból is sok gyermek járt az evangélikus iskolába, a *gyülekezet* alkalmazta *Péterfyt Németh Ferenc* mellett segédtanítónak. Persze nem is igen tehetett másként, mert akkoriban az iskolába járó gyermekek száma a faluban 200 körül mozgott, s kézenfekvő volt a kántori teendőkkel amúgy is erősen igénybe vett főtanító valamelyes tehermentesítése. Az állás végleges elnyerését, a tényleges pedagógiai munkában való aktív részvételt azonban itt ún. „tanító-képességi vizsga” eredményes letételéhez kötötték.

Ebben az időben Nagygeresden *Haubner Máté* volt evangélikus szuperintendens lelkészkedett, aki csak nemrég szabadult – a szabadságharc alatti bátor magatartása miatt – a Habsburgok kufsteini fogságából. A hazafias érzései miatt sok kálváriát megjáró művelt pap nagy hatással volt az ifjú *Péterfy*re. *Haubner* atyai szeretettel támogatta törekvéseit, és a vizsgára való felkészülésének előmozdítása céljából értékes könyvtárát is rendelkezésére bocsátotta.

Elsősorban *Palmer, Schütze, Fáy, Kellner* és *Edvi Illés* munkáit tanulmányozta szorgalmasan, s a képességi vizsgán elnöklő *Haubner* előlegezett bizalmát kitűnő szerepléssel hálálta meg.

Két évet töltött *Péterfy* segédtanítóként Nagygeresden, s ez az időszak rendkívül értékesnek számít látókörének bővülése, pályájára való felkészülése szempontjából.

Egyik életrajzírója, *Böngérfi János* – *Péterfy* személyes barátsága révén – sok érdekes adatot rögzített a „Tanítók Atyjá”-nak életéből. Nagygeresdi tartózkodásának egy említésre méltó epizódját is ő jegyezte föl.

A történet szerint Péterfy principálisa, Németh Ferenc főtanító, egy alkalommal valamelyik 209filiában végzett kántori teendőket, s a fiatal segédtanító magára maradt 206 gyermekkel az iskolában.

„...Az oktatás hevében belép Haubner, az iskolafelügyelő. A fiatal tanító tovább tanít s a felügyelő néma szemlélő marad. De az oktatás végén a gyermekcsereg eltávoztása után, kezét nyújt a lelkes fiatal tanítónak s buzdító szavak kíséretében elismerőleg nyilatkozik működéséről. Majd másnap Niemeyer művével ajándékozza meg... Ennek tanulmányozása győzte meg őt arról, hogy egy hivatását méltóan betölteni óhajtó néptanítónak alaposan képzett s művelt egyénnek kell lennie.”⁵⁽⁶⁾

Haubner egyébként más módon is egyengette Péterfy életútját. Nagygeresd egyik filiája volt Sajtoskál, ahol a Rupprecht földbirtokos család élt. Velük is megismertette pártfogoltját, sőt mikor a család egyik tagja, az akkor Győrben állomásozó Rupprecht Henrik tábornok nevelőt keresett gyermekei mellé, habozás nélkül a 17 éves Péterfyt ajánlotta neki, jóllehet fájt a szíve, hogy meg kell válnia a tehetséges fiatal segédtanítótól. Haubner úgy vélte, nem szabad elszalasztania az ifjúnak a jóval kedvezőbb anyagi lehetőséget, aztán meg az előkelő család pártfogása további életpályáján, iskoláztatását illetően is előbbre segítheti.

Ez az elképzelés azonban nem valósulhatott meg. Alig költözött át ugyanis Péterfy 1858 nyarán Győrbe, Rupprecht gyermekeihez, kiderült, hogy a tábornoknak 3 hónap múlva el kell foglalnia új állomáshelyét Lengyelországban. A család ugyan szívesen magával vitte volna a hamarosan megkedvelt nevelőt, ő azonban az igen kecsesítő honorárium kilátásba helyezése ellenére sem volt hajlandó elhagyni hazáját, lemondani arról a tervéről, hogy mielőbb magyar néptanító legyen. Rupprecht úgy látszik, nem neheztelt rá ajánlatának visszautasítása miatt, sőt távoztása előtt a velük atyafiságban levő Nagy János répceszemerei földbirtokos gyermekei mellett szerzett számára új munkahelyet.

Papp József idézett Péterfy-életrajzában a győri nevelősködés rövid időszakáról ezt írja:

„Az előkelő család körében való néhány hónapi tartózkodás jótékony hatással volt az ifjúra, társadalmi műveltséget, megnyerő, udvarias modort sajátított el. Megismerkedett a győri evang. egyház fejlett tanügyi viszonyaival és az ott működő kiváló tanárokkal és tanítókkal.”⁶⁽⁷⁾

Ezt a megállapítást azonban így, teljes egészében nem fogadhatjuk el, miután ismerjük Péterfynek erre az időszakra utaló megjegyzését, mely szerint „nevelő korában gyakran szellemi árvaságát” kellett tapasztalnia.⁷⁽⁸⁾ Nem kétséges viszont, hogy Győrhöz való későbbi vonzódásában ezek a korábbi tapasztalatok is közrejátszottak.

Az 1859/60-as tanév elején Nagy János földbirtokosnak az ev. líceumban tanuló fiai nevelőjeként érkezett Péterfy Sopronba. Ekkor már elmúlt 18 esztendő. Sok-sok élettapasztalata mellett túl van már egy fájdalmas csalódáson, ugyanis 1859 nyarán egy szerény „rendes” tanítói állásra pályázott, de nem választották meg, mert tanítói oklevelet kértek tőle, s ő csak Nagygeresden szerzett tanítói-képességi bizonyítványát tudta bemutatni.

Már 16 éves kora óta saját keresetéből tartotta fenn magát, sőt időnként az otthoniakat is támogatta. Éppen ezért nem kis lelki vívódás előzte meg azt 210 az elhatározását, amely röviddel Sopronba érkezése után érlelődött meg benne. Végül is úgy döntött, hogy lemond nevelői tisztéről, s felvételét kéri a soproni ev. tanítóképző intézetbe.

Ez az iskola 1858. október 3-án nyitotta meg először kapuit. Létrehozásában a legfőbb érdem Pálffy Józsefé, az intézet első igazgatójé, aki az itthoni közöny láttán valósággal végigkoldulta

Északnyugat-Európát, s külföldi pietista baráti körének támogatásával teremtette elő az önálló – a teológiától szétválasztott – soproni tanítóképző felállításához szükséges anyagi eszközöket. Korábban ugyanis – már 1829-től kezdődően – az ev. hittudományi főiskola keretei között indult meg Sopronban a tanítóképzés. Ez azonban majdnem egy negyed évszázadon át igen kezdetleges módon ment végbe: a teológia keretei közt egy tanár neveléstanra, a városi gyülekezet orgonistája meg zenére oktatta azokat a teológusokat, akik inkább a pedagógus pálya felé vonzódtak.

Éppen Pálfynak, a volt nagygeresdi lelkésznek a nevéhez fűződik – aki 1853 óta a teológia és a tanítóképző tanfolyam (seminarium) vezetője s egyszersmind a gimnázium exhortátora és a soproni ev. gyülekezet magyar lelkésze volt – az akkori értelemben vett korszerű tanítóképző létrehozása. Szervező munkája nyomán lassanként jó felkészültségű, a nevelés elméleti és gyakorlati kérdéseiben egyaránt jártas pedagógus gárda sorakozott itt fel a modern tanítóképzés gondolata mellett, azonban kerekén 5 esztendő múlt el, míg a Képezde utcában önálló épületben kezdhetette meg az intézet működését.

Hogy képet alkothassunk az új iskola benépesedéséről, az alábbiakban idézzünk néhány sort *Papp József*nek az intézet 50 éves jubileuma alkalmával kiadott „A soproni evang. tanítóképző intézet története” című könyvéből:

„Az új intézet 1858. év október hó 4-én megkezdte működését.⁸⁽⁹⁾ Létrejötté kiáltó szükség volt. Hangosan hirdeti ezt az a körülmény, hogy mindjárt az 1858/9., vagyis az első iskolai évben a felvett növendékek száma 54-re rúgott. Ezek két osztályra osztva nyertek oktatást. Az egyik osztályban voltak a rendes növendékek, az ú. n. »seminaristák«, a másik vagyis előkészítő osztályban a »praeparandisták«.

Mindkét osztályban kétéves tanfolyam volt tervezve, tehát 2 évi praeparandiai tanfolyam után 2 évi seminariumi tanfolyam. A második iskolai évben a seminaristák száma 27-ről 38-ra emelkedett, a praeparandistáké pedig 21 volt, összesen 59. A harmadik iskolai évben, 1860/61-ben a rendes növendékek száma 42, az előképzősöké 25, összesen 67.”⁹⁽¹⁰⁾

Péterfy tehát – miután nevelői állásáról lemondott – ebben az intézetben jelentkezett felvételre 1859 őszén, hogy a lehetőséghez képest mielőbb *rendes* tanítói oklevelet szerezhessen. Pálfy, a volt nagygeresdi lelkész szívesen fogadta a kitűnő ajánló levelekkel és tanító-képességi bizonyítvánnyal rendelkező volt nagygeresdi segédtanítót.

A tanítóképzőnek a Soproni Állami Levéltárban található legrégebb felvételi naplójában akadunk rá *Péterfy* adataira. A vaskos kötet címe: „A soproni evang. egyházkerületi képezde anyakönyve 1854-diktől kezdve 1882-ig”. Az 1854–1858 között felvett tanulók adatai után üres lapok következnek, majd az újjászervezett intézet új korszakát ez a cím jelzi:

„A képezde ujonani szervezése – s a képezdei épület megnyitásától kezdve Octob. 3: 1858”.

Népnevelők lapja.

A „Népnevelők pesti egyletének” hivatalos közlönye.

Felelős szerkesztő: Péterfy Sándor.

Társaszerkesztők: Lakócsa Vendel, Roth Vilmos és Szelety Lajos.

Megjelenik minden szombaton.

Előfizetési ár: Egész évre 4 fr. félévre 2 fr. negyedévre 1 fr. Pályázatok és egyéb hirdetések pesti sorozatánál 10 krajár számítatnak. Előfizetési pénzek postai utalványai külföldiek.

A lap szellemi részét illető kérdések Péterfy Sándorhoz Pest, Deák tér 3. sz. 1. emeleti szobákban, reklamátiók stb. a kiadóhoz intézendők. Kiadó: Aigner Lajos könyvkereskedő Pesten, Váci utca 18., cenzori számban.

3. szám.

Pest, 1872. január 20.

VII. évfolyam.

A közoktatásügyi költségvetés tárgyalásához.

Ha vannak jelek, melyekből a jövőt olvasni lehetősége; ha van, mi biztosítékot nyújthat arra nézve, hogy a magyar állam az európai életképes államok sorából nem fog kitorúlni soha, hogy hivatásának az új korokban ép úgy meg fog felelni, mint ama zivataros múltban, mely lételet adta: úgy e jelek, a biztosítékok közt a legfontosabb azon tény, miszerint a magyar törvényhozó testület, ha a népnevelésről van szó, feláll mint egy férfiú s mint egy test s egy lélek tette s határtalan áldozatra kész s az egyes tetteket is különös figyelemre méltatja.

Ezen határozat: „Tekintettel azon sokféle, nagyszámú és mellőzhetlen népnevelési kiadásokra, melyek szükségleteknél a miniszteri előterjesztésben is felsoroltatnak:

tekintettel arra is, hogy az ország törvényhozása az elemi oktatás, a népnevelés iránti kötelességét csak akkor teljesítheti, ha azon cél elérésére megkívántató összeg irányoztatik elő:

utasítottatik a közoktatásügyi miniszter, hogy jövőre mind az iskolatanácsok, mind a tanfelügyelők által nyert és egyéb adatok alapján a népnevelési szükségletekre az e célnak kellőképp megfelelő és egy év folyamán át hasznosítható, részletezett összeget terjeszzen a ház elé: — a magyar népnevelés történetében egy szép lapot képez, melyen Madarász József neve is fénylik.

Ezen határozat egyrészt szent kötelezettségének teljesítésére hívja fel a minisztort, másrészt biztosítja arról, hogy az ország a népnevelés ügyének emeléseért kész oly mérvben áldozatokat hozni, a mely mérvben áldozatokat hozni, a mely mérvben azt a miniszter értékesíteni képes. — Ily határozat a felelősség torhét súlyosbíttja ugyan, de tette

212A 81. számozott lapon 28-as sorszám alatt találjuk Péterfy felvételi tzeitait:

„Szám: 28

Felvetetés napja és esztendeje: Oct. 1. 1859.

Név: Péterfy Sándor

Vallás: ág. evang.

Szül. helye és esztendeje: Ns. Csoó Vas m. 1841

Atyja, annak polg. állása 's lakhelye: Péterfy József földmivelő Ns. Csoóban

Jegyzetek: Bennlakó segéd”.

Az igazgató Péterfyt ún. *rendkívüli növendékként* vette fel a tanítóképzőbe, ami azt jelentette, hogy képességi bizonyítványa és előzetes pedagógiai tevékenysége alapján nem kellett tanulmányait előlről kezdenie, hanem *mindjárt az utolsó évfolyamba kerülhetett*. Itt kell helyesbítenünk azt a korábbi téves adatot, mely szerint Péterfy 3 éven át tanult a soproni tanítóképzőben.¹⁰⁽¹¹⁾

Az érett ifjú, aki nagy tudásszomját – mostoha életkörülményei folytán – serdülő kora óta eddig csak esetlegesen és csupán autodidakta-módon elégíthette ki, a soproni tanítóképzőben most már rendszeresen és céltudatosan készülhetett tanítói oklevelének megszerzésére.

Az adatai közt szereplő „*Bennlakó segéd*” megjegyzés arra utal, hogy Pálffy részben őt bízta meg az internátusban lakó tanulók felügyeletével. Így aztán szállásáért nem kellett fizetnie, étkezést is ingyen kapott az intézetben.

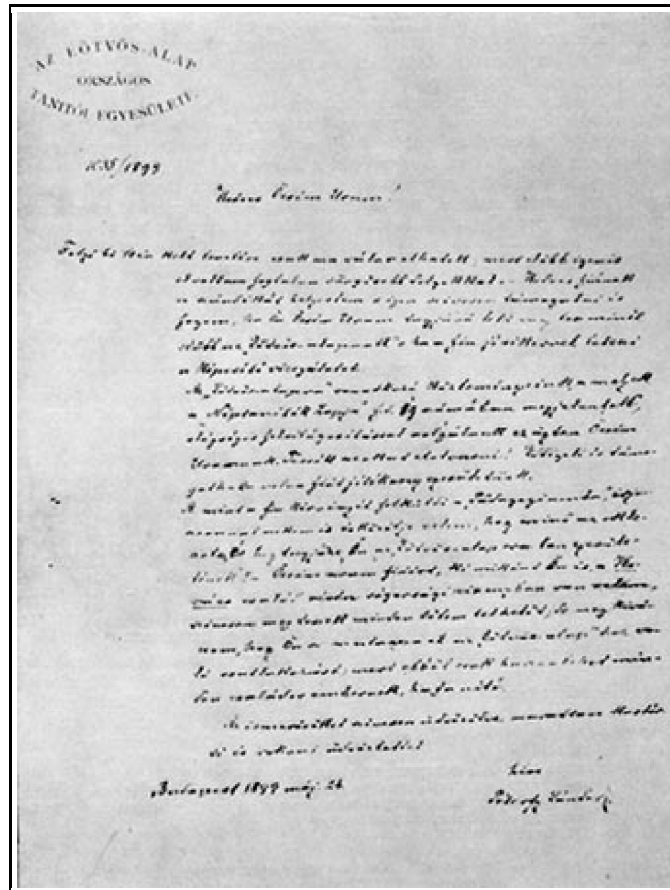
Érdemes megjegyeznünk, hogy az 1859/60-as tanév kezdetéig a növendékek a líceumi tápintézetben étkeztek. Pálffy fáradhatatlan munkássága nyomán, a gyűjtések eredményeként átmenetileg lehetővé vált, hogy a tanítóképzősök étkeztetését bent az intézetben oldják meg, tehát az *internátusi jelleg* a maga teljességében megvalósulhatott. Később azonban az adományok sajnálatosan gyérültek, így pusztán az alapítványok jövedelme nem volt elegendő a saját intézeti konyha fenntartására, úgyhogy 7 esztendő múlva ismét a líceumi tápintézetbe jártak étkezni a tanítóképzősök.¹¹⁽¹²⁾

Péterfy otthonról nem remélhetett anyagi támogatást, így aztán rendkívül nagy kedvezménynek számított, hogy az igazgató ingyenes helyet biztosított részére az intézetben. A teljes évi díj ekkor 96 korona volt;¹²⁽¹³⁾ ilyen nagy összeget képtelen lett volna a legidősebb gyermekre áldozni a népes Péterfy-család. De erre nem is volt szükség, mert Pálfytól az ingyenes ellátás mellett még egyéb támogatást is kapott: ruházatot juttatott neki az intézet jómódú pártfogóitól és tanítványokat szerzett számára a líceum növendékei köréből.

Példaadó szorgalommal látott hozzá Péterfy vállalt kötelezettségeinek teljesítéséhez. A tanítóképzőben csupán a neveléstudományi és zenei tárgyak óráin kellett részt vennie, s rendkívüli növendékként bejárhatott a líceum utolsó évfolyamának irodalomtörténeti, fizika- és kémia-óráira.

Tanítóképzős tanulmányainak második hónapjában az a megtiszteltetés érte, hogy Pálffy az *előkészítő* évfolyam néhány tárgyának a tanítását és az *intézet könyvtárának a kezelését* is rábízta.

Lázás aktivitása ellenére megijedt ettől a nagy bizalomtól, mert éreznie ²¹⁴ kellett eddigi tanulmányainak hézagosságát. Saját feljegyzése szerint így sóhajtott fel:

213 Péterfy levele Hammer Gyula kőszegi ev. tanítóhoz

„Most kell majd csak igazán éreznem, hogy alig tudok valamicskével többet tanítványaimnál. Uram Isten! Hát nekem az a végzetem, ami a templomépítő zsidó népé volt a fogság után, akik egyik kezüket a vakoló kanálon, a másikat a védő fegyveren tartották, hogy felépíthessék ellenségeik között új templomukat. Örökösen tanulnom kell tehát, hogy tanítói kötelességemnek eleget tehessek?”¹³⁽¹⁴⁾

Egyébként az intézet könyvtára volt legkedvesebb tartózkodási helye. Mint maga mondja: „meglepte a könyvmoly-természet, a tudás-kórság”; olvasott, tanult éjjel-nappal mindent, ami kezébe akadt. Miként Böngérfi írja: „Az igazgató nem egy ízben éjfélkor zavarta őt ki a könyvtárból”.¹⁴⁽¹⁵⁾

Tanárai kivétel nélkül szerették és nagyra értékelték. Legtöbbre természetesen Pálfy Józsefet becsülte, mégpedig nemcsak azért, mert neki köszönhette, hogy bejutott a tanítóképzőbe, hanem elsősorban azért, mert korán felismerte benne az európai látókörű pedagógust, a magyar tanítóképzés fáradhatatlan úttörőinek egyikét.

Már a fővárosban tanított, mikor az Eötvös alapította *Néptanítók Lapjának* 1868. június 11-i számában¹⁵⁽¹⁶⁾ megjelent Pálfy: „A tanítóképezdekről” című dolgozata. Lelkes hangú levélben hívja fel még ez év nyarán a győri tanítók figyelmét erre a cikkre,¹⁶⁽¹⁷⁾ s szó szerint is kiemeli Pálfynak a tanítóképzők nevelő tevékenységét sürgető megállapítását:

„Leendő tanítókat nem csupán oktatni, hanem és főképp nevelni kell, s ezt leginkább a jó példa által lehet, mert verba docent, sed exempla trahunt.”¹⁷⁽¹⁸⁾

A közművelődés kiszélesítésének tennivalóit fejtegető levelében még egy Pálfy-idézet olvasható:

„Az államnak áll mindenek fölött kötelességében, a felöl gondoskodni, hogy a nép, mely az államot képezi, minél műveltebb, értelmesebb és becsületesebb legyen.”¹⁸⁽¹⁹⁾

Midőn 1895-ben *Falvay Antallal* és *Luttenberger Ágosttal* együtt – az Alma Mater iránti „soha nem szünő hálaérzettel indítatva” – felhívást intézett az intézet volt növendékeihez „*milleneumi alap* létesítése tárgyában”,¹⁹⁽²⁰⁾ kegyelettel emlékezik meg Pálfyról, az iskola létrehozójáról, első igazgatójáról, aki az intézetet növendékei második otthonává tudta tenni.

Mert *Péterfy* valóban otthon érezte magát a soproni tanítóképzőben, ahová érett ifjúként, sok-sok hányattatás után, éppen Pálfy jóvoltából sikerült bejutnia. Mindkét keze tele volt ugyan munkával, hajnaltól késő éjszakáig szinte **215** minden órára esett valamilyen tennivalója, az intézet falai mégis valami eddig nem tapasztalt, jóleső biztonságérzetet is jelentettek számára. Védtetésének kellemes érzete s a tudományokkal való mélyebb és rendszeresebb barátkozása azonban már egy rövid félév múltán hirtelen megszakadt. 1860 január végén az a megtiszteltetés érte, hogy a győri algimnáziumba küldték ki helyettesnek, egy elhunyt tanár pótlására.

Akkoriban szerte az országban igen gyér volt az utánpótlás szakképzett tanítóknál. A tanítóság felemás, gyakran döbbenetesen lealázó társadalmi helyzete épp úgy nem vonzotta erre a pályára az ifjakat, mint a silány javadalmazás. Ezért sokszor megtörtént, hogy a még tanulmányaikat végző utolsó éves tanítónövendékeket küldték ki rövidebb-hosszabb időtartamú helyettesítésre. Legtöbbször persze szívesen fogadták a megbízást, mert nemcsak kereseti lehetőséget jelentett ez számukra, hanem azt a kecssegető kilátást is, hogy – megkedvelésük esetén – oklevelük megszerzése után véglegesen megválasztják őket.

Propaganda-képeslap a budapesti Tanítók Házáról

Péterfy szívesebben maradt volna továbbra is az iskolában, de az intézet legkitűnőbb növendékeként nem háríthatta el Pálffy megisztelő bizalmát, mellyel a jóhírű győri „kisgimnázium”-ba irányította.

Korábbi győri nevelősködése idején már megismerkedett a várossal, az ottani tanügyi viszonyokkal, sőt sok pedagógussal is. Ez az ismerős környezet nagyban hozzájárult a magával folyton elégedetlenkedő ifjú önbizalmának kellő megszilárdulásához. Iskolai munkája mellett sokat tanult és olvasott, úgyhogy a tanév befejeztével – megbízásának eleget téve – jól felkészülten térhetett vissza Sopronba a *tanítóképesítő vizsgára*.

Az intézet anyakönyvének tanúsága szerint *Péterffy erkölcsre példás, szorgalma kitűnő, az egyes tárgyakban elért eredménye kivétel nélkül kitűnő, ill. 216dicséretes.*²⁰⁽²¹⁾ Ilyen jó bizonyítványt akkor az iskola egyetlen más növendéke sem kapott, tehát *Péterfyt* joggal emlegették az intézet legkiválóbb tanulójaként.

Pálffy igazgató mindjárt Sopronban is marasztalta: a dunántúli év. tanítók hathetes nyári tanítóképző tanfolyamának egyik tanáraként. Aztán megint válaszut elé került. Győrről ugyanis – helyettes tanítóskodása idején – annyira megkedvelték, hogy a sok pályázó közül (akik közt több tapasztalt Győr-környéki tanító is akadt) *egyhangúan őt választották meg rendes tanítónak*. Mivel azonban úgy

érezte, hogy továbbképzése szempontjából többet jelent számára a Pálffy által felajánlott *tanítóképző intézeti segédtanári* állás, leköszönt a sokkal nagyobb javadalmazással járó győri állásról, és *egyelőre Sopronban maradt.*

Az 1860/61-es tanévben tehát a soproni tanítóképzőben tanított, mégpedig most már nemcsak az „előképzőben”, hanem a „képezdei osztályban” is. Szoros barátságot kötött *Bruck Henrikkel*, egykori nemescsói tanítójával, aki szintén ennek a tanévnek az elején került ide zenetanárnak és *Bakó Sámuellel*, aki ösztöndíjasként a szászországi waldenburi tanítóképzőben végezte tanulmányait, s hazatérve ugyancsak itt kapott segédtanári állást. Mindkettőjük barátsága sokat jelentett *Péterfy* általános műveltsége hiányainak pótlása és látókörének bővülése szempontjából.

Hogy mennyire nem haszontalanul múlt el ez az esztendő, s hogy *Péterfy* valóban csak a tanulmányainak élt, azt bebizonyította még ebben az évben egy újabb vizsgáján: a dunántúli egyházkerületi képesítő bizottság előtt is, amely kitűnő minősítésű *képezdei tanári oklevelet* állított ki részére.

* * *

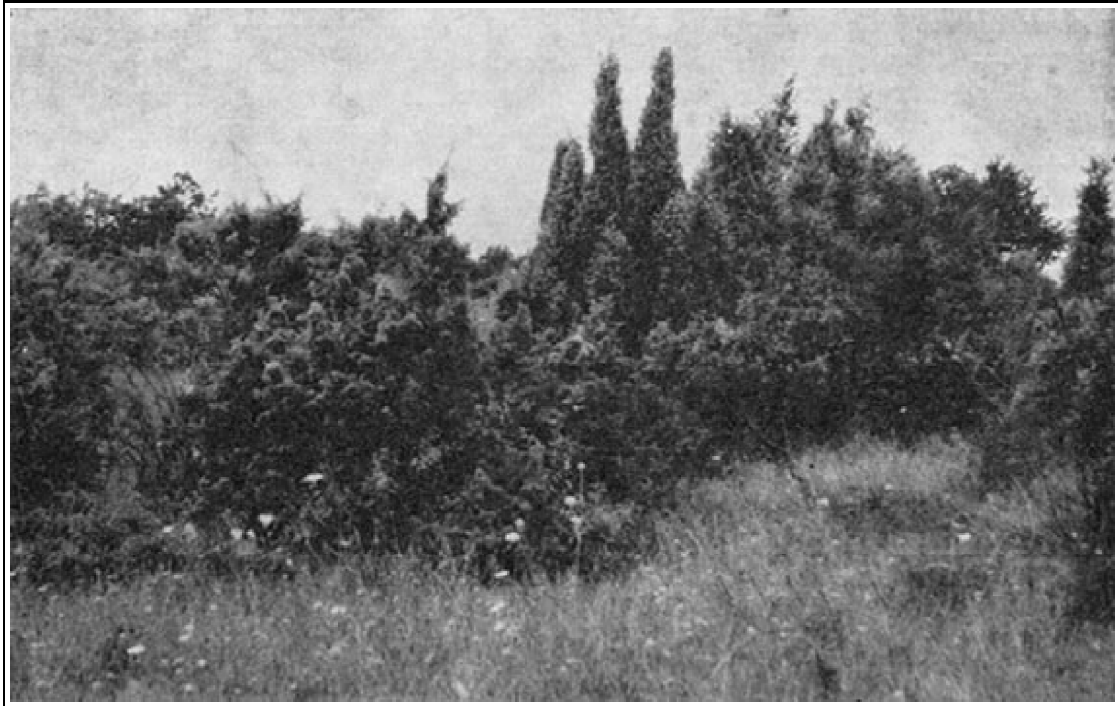
A Nemescsótól Sopronig megtett út a pedagógus pályára való felkészülés időszakának tekinthető *Péterfy* életében. Rögös, kanyargós életút volt ez, amely a munka sűrűjébe, a felnőttek világába gyerekkövel belesodródott ifjút végül is a tudás fegyverével s a legnemesebb emberi tulajdonságokkal verteze föl. Korán megláttatta vele a néptanítói pálya magasztos feladatait, ugyanakkor közművelődésünk döbbenetes elmaradottságát, sivárságát is. Ezek a felismerések készítették arra, hogy a pedagógus hivatásában *a közösségért végzett önzetlen munkában* keresse a kulturális nyomorból kivezető utat, s ennek nélkülözhetetlen velejárójaként tekintette a pedagógus munkájának társadalmi elismertetését, megbecsültetését, helyzetük gyökeres megjavításának sürgetését.

Életének irányt mutató eszméi Sopronban fogalmazódtak meg benne, s innét indult el azon az úton, amelyen – világnézetének korlátai, gyakran sok-sok megalkuvás ellenére – oly sokat tett a közművelődés és a magyar tanításág felemelése érdekében.

1963. XVII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Csapody István: A Sopron megyei „Nagyerdő” története

217 Csapody István: A Sopron megyei „Nagyerdő” története

Sopron városának és volt nyolc úrbéres községének [Magyarfalva (Harka), Sopronbánfalva, Ágfalva, Lépesfalva, Kelénpatak, Fertőmeggyes, Balf és Kópháza] a középkor végén, ill. az újkor elején kialakult tekintélyes erdőbirtoka hozzávetőleg 15 000 kat. holdat tett ki és – a trianoni békeszerződéssel érintett területektől eltekintve (Lépesfalva, Kelénpatak, Fertőmeggyes) – tulajdonjogi viszonyuk csak a felszabadulással változott meg (4.). Ekkor (1945) az említett erdőterületek a községi, termelőszövetkezeti és közbirtokossági társulatok erdeinek kivételével a mai, végleges formáját 1951-ben elérő Tanulmányi Áll. Erdőgazdaság kezelésébe kerültek, történetüket és viszonyaikat eddig CSAPODY (3, 4), FIRBÁS (6, 7, 8), HÁZI (10), TAGÁNYI (16), TAMÁS (17) és ZÜGN (19, 20) közlései vázolták.

Jellegzetes kép az egykori iváni Nagyerdő legeltetett állományai helyén, boróka-csoportokkal

Sopron város és volt úrbéres községei erdeinek állami kezelésbe kerülésével egyidejűleg és azt követően számos egyéb, korábban javarészt magántulajdont képező erdőterület is a Tanulmányi Áll. Erdőgazdasághoz kapcsolódott. Ez a ma kb. 9000 hektár, nem összefüggő erdőterület Győr-Sopron [218](#) megye és a délről szomszédos Vas megye néhány, összesen 50 községének határában fekszik (A Sopron környéki erdészet területén: Egyházásfalu, Fertőboz. Fhomok, Gyalóka, Hidegség, Keresztély, Nagycenk, Peresztég, Pinnye, Répcevis, Sopronhorpács, Skövesd, Sszécsény, Und, Vejke, Völcsej, Zsira; a röjtöki erdészet területén: Csapod, Dasztifalu, Fertőendréd, Fszentmiklós, Fszéplak, Hegykő, Lövvő, Nagylózs, Pusztacsalád, Röjtök; az iváni erdészet területén: Cirák, Csáfordjánosfa, Csér, Dénesfa, Gyóró, Iván, Kisgógánfa, Makkoshetye, Nagygeresd, Nemeskér, Nemesládony, Répcelak, Répceszemere, Sajtoskál, Simaság, Szentivánfa, Szopor, Tompaládony, Vasegerszeg, Vámoscsalád).

A felsorolt községek majdnem mindegyikét érintő, egykor hatalmas erdőterület *Nagyerdő* néven volt ismeretes. Kiterjedéséről II. József 1783. évi kataszteri térképlapjai (8) szolgáltatják az első megbízható adatokat (4). Eszerint a Nagyerdő Sopron vármegye területének legalább egyharmadát foglalta el és határai (13: p. 17) az alábbiak voltak: „Nagylózs határában kezdődött, a sárvári út mentén délnek haladva nyugati része Felsőpor és Ság keleti házsorait érintette; Ivánt délről is közrefogta, a Cséri majort érintve Dénesfát megközelítette; innét északnak, majd Gyórot északról megkerülve, északnyugatnak haladt, keleti széle Kisfaludnál a Rábaközbe is átcsapott. A Kisfalud–Potyond–Babot közt elterülő erdőség éppen úgy összefüggött a Nagyerdővel, mint a Kapuvártól északra fekvő hansági égeres. Agyagost még érintette, innét délre fordult, majd Lesvárt érintve, északnyugati széle Nagylózsnál érte el kiindulási pontját.”

A hatalmas, összefüggő erdőség először 1416-ban, LÓSY JAKAB fia, BELED és EBERGŐCZI TAMÁS fia, JÁNOS közt végbement „osztály”-nál szerepel, tőlük a VICZAYakra, majd a NÁDASDYakra szállott

és a kincstár útján DRASKOVICH MIKLÓStól nagyobb részét a SZÉCHÉNYIek, kisebb részét az ESTERHÁZYak szerezték meg (4: p. 99; 13: p. 467).

A SZÉCHÉNYI-család latifundiumainak megalapítója SZÉCHÉNYI GYÖRGY volt, aki NÁDASDY FERENCnek a WESSELÉNYI összeesküvésben való részvétele miatti hűtlenné nyilvánítás után az államkincstár által 1671-ben lefoglalt NÁDASDY-birtok nagy részét 1678-ban megvásárolta. Így lett a SZÉCHÉNYIeké elsősorban Fertőhomok, Fertőszéplak, Fertőboz, Hegykő, Hidegség, Iván, Kövesd, Lövő, Nagycenk, Peresztég, Sopronhorpács, Újkér és Vejke. A zömben a felsorolt községekből álló, ún. „sárvárfelsővidéki uradalom” SZÉCHÉNYI GYÖRGY érsek öccsének, LŐRINCnek korai elhunytával annak fiára, az 1697-ben grófi rangra emelkedett SZÉCHÉNYI GYÖRGY-re szállt. Ennek fia volt ZSIGMOND, akinek 1738-ban bekövetkezett halálával a 6 nagykorú gyermek közül LÁSZLÓ kapta Horpácsot és vele együtt Lövőt, Gógánfát, Újkért, Fertőbozt és a Nagyerdő 1/4 részét; ANTAL kapta Nagycenket tartozékaival, Rőjtökkel, Hidegséggel, Csérrel és a Nagyerdő 1/4 részével, ZSIGMOND kapta Fertőszéplakot Hegykővel és a Nagyerdő 1/4 részével, IGNÁC kapta Peresztéget, Homokot, Kövesdet és a Nagyerdő hasznának negyedét. Minthogy LÁSZLÓ grófnak egyenesági leszármazottja nem volt, halálával (1760) a birtok öccsére, a már említett ANTAL cenki grófra szállt, majd ennek halálával (1767) a Széplakon ugyancsak elhunyt ZSIGMOND fia, FERENC gróf örökölte. Ő volt a Nemzeti Múzeum megalapítója, SZÉCHÉNYI ISTVÁN apja, aki birtokaiból – melyet vásárlással tovább gyarapított – egy részt 1814. augusztus 31-én fiainak engedett át. Fiai közül LAJOSnak jutott Sopronhorpács, Gógánfa, Sopronkövesd, Peresztég, Vejke és a Nagyerdőből mintegy 1000 hold; PÁLnak jutott Újkér, Lövő, Iván és a Nagyerdőből 2000 hold; ISTVÁN kapta Cenket, Fertőbozt, Hidegséget, Fertőhomokot, Hegykőt és a Nagyerdőből 2200 holdat. A Nagyerdőnek ezen, Rőjtök határába eső 2200 holdja volt az, amely birtoktestre nézve SZÉCHÉNYI ISTVÁN az 1825-iki pozsonyi országgyűlésen 60.000 Ft megajánlással a Magyar Tudományos Akadémiát megalapította (1: p. 651; 4: p. 97).

A horpácsi birtok SZÉCHÉNYI LAJOS halálával fiára, DÉNESre, majd JÁNOSra szállt (1934); az iváni, PÁL gróf halála után fiára, KÁLMÁNra maradt, utolsó haszonélvezője pedig SZÉCHÉNYI ANDOR marcali földbirtokos volt. A nagycenki [219](#)birtok SZÉCHÉNYI ISTVÁN tragikus halálával (1860) BÉLA fiáé, majd SZ. BERTALANÉ és SZ. KÁLMÁNÉ lett. A három birtok közül az iváni már 1814-ben hitbizománnyá szerveződött a pölöskei és a felsősegesdi hitbizományokkal együtt; a nagycenkit 1880-ban vont a soproni törvényszék a maga hitbizományi hatósága alá, cserében a Zala megyei, feloldott hitbizományi ingatlanokért egészen 1937-ig, amikor visszacsatolták a segesdi hitbizományhoz. A horpácsi hitbizományt SZÉCHÉNYI PÁL alapította (1, 2, 4, 9, 18).

A másik nagybirtokos család, az ESTERHÁZYak Sopron megyei birtokainak tulajdonjoga a SZÉCHÉNYIékével egyidős. A 15. szd.-ban a KANIZSAYak, majd 1536-tól a NÁDASDYak tartották kézben a megye nagy részét. NÁDASDY FERENC „hűtlensége” folytán a kincstárra szállott birtoknak az a része, amely nem a SZÉCHÉNYI család kezébe került, az ESTERHÁZYaké lett (1, 2). Így vált ESTERHÁZY-birtokká 1681-ben Csapod, Fertőendréd, Fertőszentmiklós és Süttör, 1771-ben a SZÉCHÉNYIektől visszaváltva Fertőszéplak és Sarród (részbirtok). Öröklés és vásárlás útján tehát a Nagyerdőből az ESTERHÁZYak is részesültek, noha annak legnagyobb része a SZÉCHÉNYI-család tulajdonát képezte. A felsorolt községek, ill. azok határába eső erdőtestek alkották az ESTERHÁZY-féle hercegi hitbizomány *süttöri* uradalmát, amelynek a központja a 18. sz. végéig Fertőszentmiklós volt és csak 1770 táján váltotta fel azt Eszterháza, a mai Fertőd. Az ESTERHÁZY-hitbizomány *kapuvári* uradalmából területünkre csak a Malomfői, Endréd-Gálici, továbbá a Kis- és Nagy-Cser üzemosztályok estek, a többi 12 üzemosztály (Kecöl, Schweizer-tilos, Osli-, Kapuvári-, Boldogasszony-, Süttör-, Csikós-égeresek, Faluhely, Pethlen, Iharos, Osli- és Vitnyéd-cser) a jelenlegi beosztást figyelembe véve a Kisalföldi Áll. Erdőgazdaság (Győr) része. Az ESTERHÁZY-hitbizomány *kőszegi* uradalmából területünkhöz tartozott Szakony, amelyet 1695 óta birtokoltak ESTERHÁZYak (4: p. 97–98).

A tönkrement erdők helyén ma hatalmas borókák (*Juniperus communis*) a bugaci homokpuszták hangulatát idézik

A két mammut-birtok mellett a SZÉCHÉNYI-családdal rokonságban levő FESTETICHEk sági uradalmáé volt 1735-től Alszipor egy része és Pusztacsalád, a község határában levő Szolgagyőr kivételével, amely már a 17. és 18. szd.-ban a SZÉCHÉNYI-család birtokához tartozott. Pusztacsalád később a FESTETICHEkről visszazállt a SZÉCHÉNYIekre. Ugyanez a sors érte Simaságot is, amely 1840-ig a FESTETICHEk, 1840-től 1867-ig SZÉCHÉNYIek, 1867-től 1917-ig herceg HOHENLOHE, a két világháború között ŐRSI BALOGH BRUNÓ kezén volt. A CZIRÁKYaké [220](#)volt a középkortól kezdve Cirák, Dénesfa és Veszkeny; a SZÉCHÉNYIekkel rokonságban levő VICZAY grófoké Ebergöc; a NICZKY grófoké, majd a RUPPRECT családé Sajtoskál; a RÁTKY, majd a ZICHY-MESKÓ családé Salamonfa, Gyalóka és Und; a győri római katolikus püspökségé Fertőrákos és Zsira; a VICZAYaké,!!!!hiány!!!! eké, 1867-től SCHEY FÜLÖPé, 1881-től pedig a báró SOLYMOSSYaké Nagylózs; a SZÉCHÉNYIeké, később FELSŐBÜKI NAGY PÁLé, majd BAUER MIHÁLYé, a két világháború között báró BERG GUSZTÁVé és VERSEGHY NAGY ELEKé a röjtöki erdők Muzsaj-cser, Lesvár és Kisasszony-erdő elnevezésű erdőtestjei (4: p. 98; 13, 14).

A felsorolt – de közel sem teljes – földbirtokos családok, ill. elődeik a 16. szd. elejéig megelégedtek a jobbágyaiktól úrbéres szolgáltatásként szedett természetbeni és pénzbeli adózásokkal és az ún. úrbéri ingatlanok, köztük erdők képezték legfőbb jövedelmüket.

A Nagyerdő, amely mint összefüggő erdőtest elsősorban jöhetett e tekintetben figyelembe, 1783-ban még elzárta egymástól Csapodot, Pusztacsaládot, Ivánt, Himódot, Hövejt és Vitnyédet, mint ahogyan a Nagyerdőt kísérő kisebb erdőrészek (Nagycenk, Kövesd, Keresztély, Horpács stb.) is egykor ahhoz kapcsolódtak. A községek, később irtásfalvak között a közlekedés csak ember- és állatposta útján, erdei ösvényeken történt; egy-egy központi helyről, pl. Csapodról gazdag erzetben, minden lakott hely irányában pókhálószerűen ágaztak szét ezek az utak. A Nagyerdő sűrű, ősi úthálózata ma, amikor az összefüggő

erdőtest már erősen felszakadt és az erdőirtások miatt felmérhetetlenül leolvadt, ennek az időszaknak emléke.

Az erdőirtást jelen esetben szószerint kell értenünk. A Nagyerdőnek a SZÉCHÉNYIekhez tartozó nyugati és déli nagyobb felében, valamint az ESTERHÁZYakhoz tartozó keleti és északi kisebb részében letelepedett népesebb falvak jobbágysága számára ugyanis a szűkös telki állomány nem biztosított megélhetést és ezért a lakosság – amely az úrbéri egyezségekig használati díj, robot- és terménybeszolgáltatás ellenében maga gazdálkodott, az urasági ingatlanok „elkülönözése” után pedig azok jó részét tulajdonába vette – rendszeres erdőirtással teremtett magának új szántóterületeket. Az erdőirtás hosszú és keserves munkája legtöbbször jó minőségű irtásföldekkel jutalmazta és újabb és újabb irtásföldek létrehozására csábította végrehajtóit. A lakosság a 18. szd. közepéig oly zavartalanul folytathatta erdőirtó tevékenységét, hogy az irtásföldek 1787 és 1793 között 5780 kisholdat (1 kishold = 1200 n.-öl), 1867 körül 13350 kisholdat tettek ki (4:100).

Az erdőirtásban *Iván* járt az élen, amely Sopron megye legnagyobb irtásfalujává vált (13). Az Iván határában fekvő irtásföldek területe az 1762. március 28-án eszközölt hivatalos vizsgálat szerint elérte a 3000 holdat, 1841-ben pedig FÉNYES ELEK (5) szerint 3800 kisholdból állott. Iván után az irtásterületek nagyságának sorrendjében Lövő és Nagycenk következett. *Lövőn* 1728-ból 530, 1741-ből 1200, 1798-ból 1408 hold irtásföld ismeretes (13: p. 61): Nagycenken pedig 1750-ig közel 1200 holdnyi irtásföldről esik szó, úgy, hogy a 18. szd. második felében 50 év alatt újabb 700 kisholddal gyarapodott az irtásföldek területe. *Hidegségről* tudjuk, hogy a „hidegségiek az erdős területek irtását oly sikerrel gyakorolták, hogy bérbevett irtásföldjeik területe többszörösen meghaladta a tulajdonképpeni megélhetést biztosító úrbéri állományt (13). *Sopronkövesden* 1728-ban 286, 1752-ben 561, 1766-ban 1000 kisholdra ment fel az irtásföldek területe és 1808-ban többek között az alábbi, erdőtörténeti kutatás szempontjából is érdekes elnevezésű határrészeket foglalta magában: Kertalja, Vízálló, Gyöprejáró, Nyulászó, Cserkút, Új irtás, Erdődülő, Gubahegy, Pusztarend, Csordahajtó, Szilfák, Kövecses, Lencsés-szeglet, Alsó-szabóc (13). *Pusztacsalád* községben 1728-ban még csak 16, 1752-ben már 84, 1778-ban [221](#) 120 holdat irtottak ki szántónak. *Hegykőn* 1728-ban 161 hold, 1804-ben 427 hold irtásföldet találunk (13). *Zsirán* az erdőirtást már 1572 óta üzték és irtásföldjeik – melyek a Jakab-irtásban, Alsó- és Felső-Cserszegben, Alsó- és Felső-Mogyorósban, továbbá a Cseresben feküdtek – 1728-ban meghaladták a 124 kisholdat.

Az úrbéresek erdőirtásain felbuzdulva – de pénzügyi megfontolásoktól is vezérelve – az irtótevékenységet egyes uradalmi bérlők is követték. Így pl. tudomásunk van arról, hogy amikor gróf SZÉCHÉNYI FERENC 1787-ben hosszabb külföldi útra indult, 6 évre bérbeadta Ivánt, Cséri majort, Hegykőt, Lövőt, Kövesdet, Hidegséget, Fertőbozt és Cenket, valamint Horpácsot és Gógánfát SÁGHY DÁNIEL cenki ispánnak 40.000 forint készpénzért és 5600 forint deputátumért. A gazdálkodást ellenőrző bizottság azonban hamarosan kifogásolta, hogy a bérlő az egész cenki erdőség kivágását tervbe vette. Ekkor SZÉCHÉNYI FERENC azt kívánta, hogy a bérlő az erdők rendszeres irtásáért bért fizessen (1.).

A Nagyerdő egykor a képen látható cseres-kocsányos tölgyesekből állott

222Az erdőirtás alól ESTERHÁZY jobbágyszármazói sem voltak kivételek. *Fertőszentmiklóson* pl. 1778-ban 1150 hold irtásföldet tartottak nyilván és egy 1851-ből származó feljegyzés szerint „Szentmiklós erdeje kihálófélben van” (Üzemterv). Azt, hogy a jóslat mennyire bevált, bizonyítja az a körülmény, hogy Fertőszentmiklósnak 1914-ben már csak 54 kh. erdeje maradt. (Az azóta 500 kh.-ra növekedett erdőterület 1918-tól kezdődő telepítés eredménye.) Nem kevésbé rossz volt a helyzet *Csapodon* is, ahol 1853-ig az 1009 kishold irtásföldből 1/3 rész a volt úrbéresek örökös birtokába került, 2/3 rész az uradalomé maradt (KOMLÓS G.). *Fertőendrédnek* Csapod és Göbös major felé voltak irtásaik (13). *Cirák* telki állománya 1828-ra erdőirtás által megkésztetődött. *Dénesfán* a 18. század elejére a Cser-erdő teljesen elpusztult (13).

A további példák felsorakoztatása nélkül is nyilvánvaló, hogy „a sopronmegyei nagybirtok szántóföldi állományába igen jelentős tételt képviseltek azok a területek, amelyeket valamikor a parasztok erdőirtás által hoztak létre, s amelyeket a multban lefolytatott urbéri birtokrendezések során vettek el tőlük és kapcsoltak az urasági majorokhoz” (14: p. 1.). Az erdőirtások a 19. szd. elejéig tartottak.

A Nagyerdő vázolt területi csökkenéséhez jelentős értékcsökkenés is járult. Ez utóbbi 1. az urbarium „faizási” joggyakorlatában, 2. a mérhetetlen legeltetésben és alomszedésben, végül 3. a külterjes gazdálkodás egyéb körülményeiben leli magyarázatát.

1. A faizás joga azt jelentette, hogy a lakosság épület- és tűzifa szükségletét az uraság erdejéből szabadon, minden dézsma és fizetség nélkül elégíthette ki. Nem is volt baj ezzel mindaddig, amíg vissza nem éltek vele. De gróf SZÉCHÉNYI ZSIGMOND 1730. december 12-én Sopron vármegyéhez benyújtott tiltakozásában már olvashatjuk, hogy „a 30 falunak jobbágysai a Nagyerdőnek hozzájuk közel eső részét vágják, benne legeltetnek” (1: p. 461).

A mértéktelen fahasználatot először talán az 1666. évi mihályi végzés kísérli megakadályozni, mikor kimondja, hogy „pénzen erdei fát úrnak-jobbágnak egyaránt tilos, az erdőt csak saját szükségletükre használhatják” (13). Noha a határozat elvileg – nagyon helyesen – nem tesz különbséget úr és jobbágy között, a valóságban a megszorítás, a bér és a dézsmafizetés terhe legelőször mégis a parasztra csapott le.

A NÁDASDYak (akik a SZÉCHÉNYIek és ESTERHÁZYak előtt a megye korlátlan urai voltak) iváni majorának tisztartói 1654-ben megkezdvén a Nagyerdő használatának szabályozását, úgy korlátozták a lakosság faizási jogát, hogy egy-egy fő csak 2 szekér száraz hulladékfát szedhetett, ezért is egy köből zabot és egy kappant kellett az uraságnak fizetni. A környékbeli nemességre a rendelkezések nem vonatkoztak, csak amikor NÁDASDY FERENC hűtlenné nyilvánítása után birtokai a kincstárra szálltak, KÖVÉR GÁBOR és MAJLÁTH MIKLÓS, a kincstári javak igazgatói kezdték 1674-ben nehezményezni az iváni Nagyerdő eddigi közhasználatát – még a nemesekkel szemben is! Jogainak korlátozása ellen a környék összes nemese a megyén tiltakozását jelentette be, de minthogy tulajdonjoguk tisztázatlan volt, a Nagyerdő használatáért évszázados harc kezdődött. Ez volt a „nagy per”, amely alatt sem szüntek meg a fapasztítások és faorzások elleni panaszok. SZÉCHÉNYI GYÖRGY levelezésében pl. 1713-ból azt olvassuk, hogy tilos erdejéből „irtsák ki a tüskét, mint azt a régiiek tették, de az makktermő fának békét hagyjanak s létszen rétjük, szénájuk ha jól viselik gondjait, mert az ő nekik minden esztendőben uj-uj irtásrétet engedjék csinálni az Nagyerdőn, azt éppen nem engedhetem” (2: p. 447.).

Ezzel szemben ott, ahol faizás szempontjából az erdők évek óta tilalmasak [223](#) voltak – mint pl. Sopronkövesd határában a Cerina és a Göbecse nevű erdők –, az állományok kitűnő állapotban maradtak (13).

2. Ami a legeltetést illeti, a Nagyerdő erre kiválóan alkalmasnak mutatkozott. Állományainak legnagyobb részét ugyanis kocsányos- és kocsánytalantölgy, továbbá csertölgy alkotta, sőt néhol a molyhostölgy is előfordult. Ezek a tarvágásos üzem mód mellett egyre jobban elcseresedtek és a legelő állatnak bő makkterméssel szolgáltak.

Azt, hogy a Nagyerdő legfőbb állományalkotó fafaja már a 17–18. században a cser volt, elsősorban történeti- és helynév- emlékek bizonyítják. Az Iván határában fekvő Csérimajor (Csér) is a falu közös birtokát képező csererdő helyén keletkezhetett, mert még a 16. és 17. században is Cser-major néven fordult elő, csak a 18. szd.-tól kezdve nevezik Csér-nek. Cserre utal számos hely- és dűlőnév, így pl. a sopronkövesdi Cserkút, a zsirai Cseres, a vitnyédi Csermajor, a dénesfai Cser-erdő, a csapodi Kis- és Nagy-Cser, továbbá maga a cseriföld, cseritalaj elnevezés is. Utóbbival kapcsolatosan ugyan egy másik magyarázatot is ismerünk, amennyiben az ősi magyar szóhasználat cserinek nevezte mindennek az alját (11). Akár egyik, akár másik magyarázatot fogadjuk is el, bizonyos, hogy a Nagyerdő roncsainak mai állapotára mindkét magyarázat helytálló. Visszatérve azonban még a Nagyerdő fafaj összetételére, a

tölgyeken kívül előfordultak még a fehér-, szürke- és rezgőnyár, a szilek (sopronkövesdi „Szilfák”), a vadkörte (ciráki Körtvélyes), a Répce mellett a magaskőrös, Dénesfán a mézgás éger. Egyéb fafajok eddigi ismereteink szerint sem térképen, sem levéltári anyagban és üzemtervben említve nincsenek, csak még a legeltetett területek töviskés cserjeerdei (pl. Gelegenyés) utalnak arra, hogy a terület jelenlegi állapota régi keletű.

A Nagyerdő állattartó képességét a makktermő cseresek és tölgyesek mellett a ligetes erdők által közbezárt füves foltok, újra beerdősödött irtásföldek még csak növelték. Így érthető, hogy az uradalmak maguk is, de az úrbéresek is népes állatállományukkal előszeretettel keresték fel kenyéradó gazdájukat, a Nagyerdőt.

Az állattenyésztés különböző ágai közül a *sertés-* és *juhtenyésztés* dívott. Híres, több ezer darabból álló juhászatuk volt 1750–1770 tájékán Ciráknak, Csapodnak, Fertőendrédnek, Fertőszentmiklósnak, Fertőszéplaknak; nagy hírű sertéshizlalás folyt Csapod, Pusztacsalád és Rábakecöl határában. Pusztacsalád lakosságának nagy része, hogy csak egy kiragadott példát említsünk, juh- és sertéspásztor volt, az egész megye területéről ide hajtották a hizlálásra bérbe vett kondákat. A 18. századvégi korlátozások azonban ezt megszüntették és 1828-ban már semmi nyoma sem található az egykor virágzó állattartásnak, csak a lerágott, tönkretett állományok.

A juh- és sertés mellett a *szarvasmarha* is szabadon járta az erdőt és az efféle állattartástól a jobbágyságot sem tarthatta vissza az a 10-20 dénáros bér, amelynek fejében később a legeltetést megengedték. Nemcsak Iván, de Lövő és még mintegy 25 község gazdáiról és zselléiről tudunk, akik a nyár folyamán állataikat elhajtották az iváni uraság erdejébe, ahonnan a barmok a tél beköszöntése előtt meghizlalva kerültek vissza (13). Panaszodik is rájuk SZÉCHÉNYI ZSIGMOND (1730), de még az ESTERHÁZYakra is SZÉCHÉNYI GYÖRGY (1717). Íme egy részlet EBERGŐCZY LÁSZLÓhoz intézett egyik leveléből: *„Erdőispányomnak feje vesztése alatt megparancsoltam, hogy összeszedetvén az erdők őrzőit, most vigyázzanak a Cseri major és az határok közötti makkos tilosokra, az minthogy igenis az herceg marhái ugyan ma Csapodra hajtatván, 224 onnan kieresztettek az tilosra étszakának idején és elhajtottak a vitnyédi cserre”* (2: p. 466).

3. Az egyéb körülmények között, amelyek a röjtöki és Iván környéki erdőségek, de más erdők minőségi leromlását előidézték, szerepelnek a pénzben megszorult birtokosok rendkívüli favágásai, a külterjes sarjüzemmód alkalmazása és a vadászat, amelynek érdekében a nagyszámú vad védelmére a sűrű cserjékkel átszőtt, ápolatlan erdőkre való törekvés még akkor is háttérbe szorította az erdőgazdálkodás szempontjait, amikor másutt már erre tudatosan törekedtek. A vadászatot az uradalom maga gyakorolta és bár elmondható, hogy a századfordulóig az akkori aránylag kis vadlétszám mellett komolyabb eredményeket pénzügyileg nem hozott egyik birtokosnak sem, helyenként nagy súllyal esett latba. A SZÉCHÉNYIek pl. az 1891 előtti években szívesen vadásztak a mai Rongyos-erdőben, az ESTERHÁZYak pedig a fertőszentmiklói erdő területén. Jelentősebb számú nagyvadról – írásbeli feljegyzések alapján – csupán a lozsi erdőből van tudomásunk (üzemterv), a többi területen főként apróvad (nyúl, fácán, fogoly) képezte a vadászat tárgyát. Így 1918-ig Fertőszentmiklós erdeiben, a kökényes-galagonyás-vadrózsás foltokon csak nyúl, fácán és fogoly volt. Itt vonult át a bregenzi pásztás hajtás, amelyen a lesvári résszel együtt fél nap alatt 4–500 nyúl esett (KOMLÓS G. adata).

Az elmondottakat összefoglalva, nem csodálkozhatunk azon, hogy a területileg is kisebb, időközben leromlott erdőségek szomorú képet mutattak és már 1797-ben, az úrbéri elkülönözés során SZÉCHÉNYI FERENC megvizsgálván *„szívén viselte jobbágyságait megillető haszonvételek kiszolgáltatását, úgy találta, hogy a Nagyerdőnek Pusztacsalád felé eső része – ahová az ivániak állataikat szokták kihajtani –*

annyira ki van pusztítva, hogy alig látni egy-két szálfát, s a kavicsos-homokos-köves talajon a legelő is teljesen hasznavehetetlen” (1.).

A leromlás elsősorban a termőhelyileg gyenge részeken volt tartós és hatását napjainkban is keserűen érezzük. Ezek a termőhelyeken (pl. Iván, Csapod) a felhagyott irtásterületek legelőkké, majd parlaggá váltak és teljesen kiestek a gazdálkodás menetéből. A kedvezőbb termőhelyű erdőirtások (pl. Dénesfa, Kövesd, Nagycenk, Röjtökmuzsaj) azonban idővel részben visszaerdősödtek (14: p. 18). Így erdősödtek vissza pl. Dénesfa község határában a kurucvilág idején a Gelegenyés, Cirákon a Körtvélyes, 1676-ban a CZIRÁKY MIKLÓS birtokát képező Székás és Irtás nevű rétek (tölgygel és cserrel). A visszaerdősödést a 18. század közepétől kezdve az irtást addig maguk is minden eszközzel elősegítő földesurak is támogatták azáltal, hogy jelentős mennyiségű irtásföldet visszaváltottak jobbágyaiktól és a rosszabbakat makkvetéssel, vagy csercsemetével beerdősítették. Így gróf SZÉCHÉNYI ANTAL 1756 körül 460 holdat erővel váltott vissza úrbéreseitől, 1794-ben pedig a nagycenki uradalommal kapcsolatban újabb 1400 hold irtásföld visszaváltásáról olvasunk (14). Ezek a visszaváltások és általában az erdők irtásának és kezelésének módozatai az úrbéri elkülönözéssel voltak kapcsolatosak és sokkal inkább a tulajdonjogi és birtokviszonyoktól, semmint a termőhelyi adottságoktól függtek. Nagyon természetes ugyanis, hogy azok az uradalmak, amelyek kiterjedt erdőbirtokkal rendelkeztek, kevésbé folytattak erdeikben rablógazdálkodást, mint azok, amelyek szorult pénzügyi helyzetekben rendkívüli használateikat kisebb erdőbirtokaikon kényszerültek összpontosítani.

Az úrbéri rendszer felbomlásával az erdőknek az úrbéri telki állományba tartozó része a volt úrbéres tulajdonába került és az ún. „volt úrbéres erdei” keletkeztek. Így jutott az 1797. évi úrbéri egyezség alapján az *újkéri* 225 volt úrbéres tulajdonába 50,26 kh., a *peresztegie*kébe 1836-ban 182,9 kh., a *sopronhorpácsiaké*be 1845-ben 33,2 kh. legelőilletőségképpen, az *ivániak*nak a fákkal ritkán benőtt Viszta nevű dűlő 1856-ban faszükségletük biztosítására azzal az erdőterülettel együtt, amely az 1797-ben kihalított erdőterületnek (797 kh.) a parasztok kérelmére történt szántóterületre való becserélése után továbbra is tulajdonukban maradt. A *lövői* volt úrbéres pusztacsaládi legelőilletőségű területe 1859-ben jutott tulajdonukba 52,3 kh. kiterjedésben, 1860-ban pedig 375,23 kh., az úrbéri egyezés alapján. Zsirán az 1874. évi birtokrendezés juttatott – legelő hiányában – 260 kh. erdőt a volt úrbéreseknek. *Sopronkövesden* a Cerina és Göbecse nevű, jóminőségű erdőkből kaptak a volt jobbágyok telkenként 8 holdat, 36 6/8 jobbágytelek és 80 zsellér után összesen 411 kh.-at. *Csapod*nak szántó- és kaszálórétjei mellett a Pusztacsalád–Gyórái úttól délre, a Mísehordó-útnál és András ispán tavánál volt egy ún. Pörös-erdejük. A *keresztélyiek* jártak a legrosszabbul: ők jelentéktelen erdővel voltak kénytelenek megelégedni.

A volt úrbéres erdőtulajdona idővel magától értetődően vétel útján gyarapodott, sőt újabb volt úrbéres csoportok alakultak. *Lövő* pl. 1862-ben a Kisfaludyakkal együtt megvette a Nagyerdőnek Lövő határába eső, még meglévő részét, és amikor Lövőn 1870-ben a földesuraság végleg megszűnt, az erdő a volt úrbéresekre szállt. Az *újkéri* volt úrbéres csoport 1910-ben a SZÉCHÉNYI családtól vásárolt meg 25 kh. erdőt. A *sopronkövesdi* volt úrbéres csoport 1929 októberében vásárolt meg 96 kh. 503 n.-öl erdőt, az alsó- és felsőszakonyi volt úrbéres csoport a bank útján vásárolt meg 30,91, ill. 25,36 kh. erdőt a SZÉCHÉNYI-család egykori erdőbirtokosságából.

Mind a nagybirtokok, mind a volt úrbéres erdeinek közös bélyege, hogy azokat évszázadokon keresztül rendszeres gazdasági üzemterv nélkül kezelték. Az első üzemtervekkel csak az 1890-es években találkozunk, nevezetesen a Nagyerdő első üzemterve 1891-ből való, az 1852-ben hitelesített úrbéri birtokrendezési térképpel együtt. *Csapod* első üzemterve 1890-ben, *Pusztacsaládé* 1884-ben, *Hegykőé* 1891-ben, *Újkéré* 1829-ben, *Nagycenké* 1893-ban, *Peresztegé* 1896-ban, *Zsirádé* 1898-ban stb. készült el.

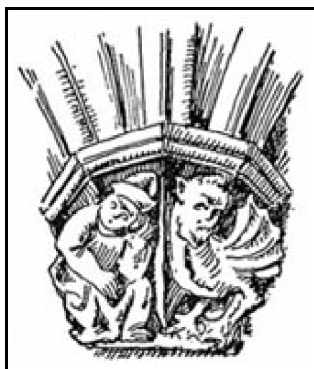
Az üzemtervek általánossá csak a két világháború közötti időben váltak (pl. *Röjtökmuzsaj*: Lesvár-Muzsaji cser, Kisasszonyerdő elnevezésű részeire 1937-ben, *Nagylózsra* 1939-ben, *Szolgagyőrre* 1934-ben készültek).

Üzemtervezettség nélkül az akácokat 20 éves, egyéb állományokat általában 30-40 éves vágásfordulóú sarjüzemmód szerint kezelték, az ápolásokat és tisztításokat elhanyagolták, az állományok – kevés kivétellel – leromlottak, súlyos örökséget hagyva az utódokra. (Az üzemtervezettség idejétől kezdődő új korszak erdőgazdálkodásának elemzése másik tanulmányunk tárgya lesz.)

Irodalom – Literatur:

1. Bárfai Szabó L.: A sárvár-felsővidéki gróf Széchényi-család története. Bpest, 1913. I–II.
2. Bárfai Szabó L.: gróf Széchényi György levelei báró Ebergényi Lászlóhoz. Bpest. 1929. I–II.
3. Csapody I.: Sopron város erdőgazdálkodásának 100 éve (1848–1948). Előmunkálat. Kézirat. 1955.
4. Csapody I.: A Tanulmányi Állami Erdőgazdaság. 210. o. Kézirat. 1961/62.
5. Fényes Elek: Magyar országnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja' statistikai és geográfiai tekintetben. 2. kiadás. Pest. 1841.
6. Firtás O.: Adalékok a soproni erdők XVIII. századbeli állapotához. SSz, 1957. 276–281.
7. Firtás O.: A soproni erdők történetéből. Erdőgazdaság és faipar. 1958. I. p. 19.
8. Firtás O.: A Sopron megyei erdők II. József korában. Kézirat. 1963.
9. Fraknói V.: Gróf Széchényi Ferenc. Bpest. 1906.
10. Házi J.: Sopron szab. kir. város története. Sopron. 1934.
11. Magyar P.: Zárójelentés a kavicshányak (Kemenesalja) termőhelyfeltárásáról. Kézirat. 1962. (Kivonat: Részjelentés: Erdészeti Kutatások. 1962. 58. évf. 1–3. sz. p. 374–375.).
12. Mohl A.: Lövő története. Győr. 1930.
13. Soós I.: Ősi Sopronmegyei nemzetségek. Székely és Társa. Sopron. 1940.
14. Soós I.: Az urbéri birtokrendezések eredményei Sopron megyében. Szerző kiadása. Sopron. 1941.
15. Soós I.: Adatok a sopronmegyei középbirtokok 16. századi történetéhez. SSz. 1937. p. 259–279.
16. Tagányi K.: Erdészeti Oklevéltár. Bpest. 1896. I–III.
17. Tamás J.: A soproni hegyvidéki erdők történelmi fejlődése, leírása, fafaj-, elegyarány- és korosztály viszonylatában, napjainkig. Kézirat. 1955.
18. Zichy A.: Gróf Széchenyi István életrajza. Bpest. 1896. I–II/2.
19. Zügn N.: Egy hazai erdőgazdaság 5 évi átlageredményei. Erdészeti Lapok. 1934. 73. évf. p. 43–52.

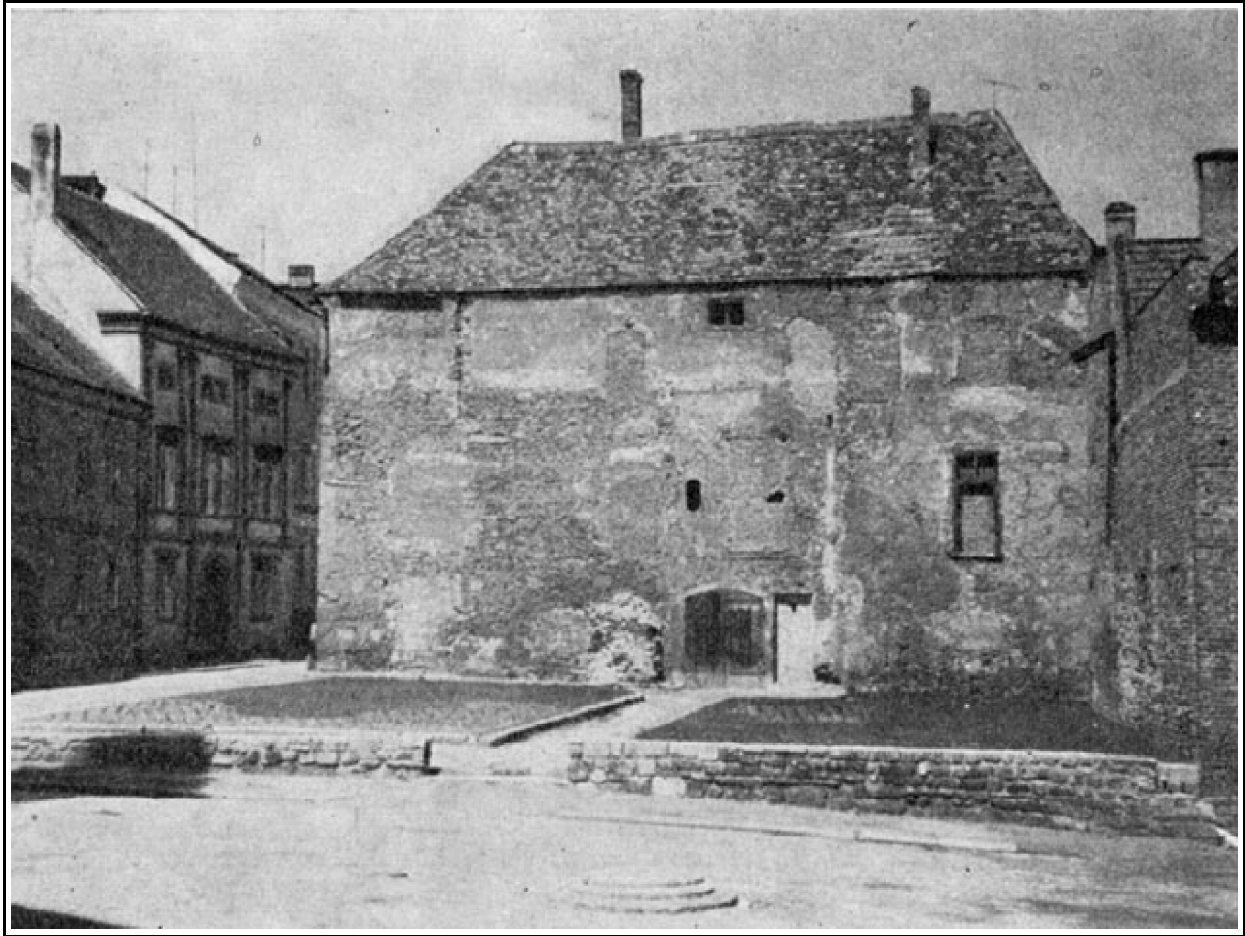
20. Zügn N.: Soproni erdészeti régiségek. SSz. 1938. p. 31–51.

1963. XVII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Füredi Oszkár: A soproni Orsolya tér újjászületése

227 Füredi Oszkár: A soproni Orsolya tér újjászületése

A három teres és öt utcájú, történelmi múlttal teli soproni belváros lehangulatosabb, intim tere a Mária-kúttal díszített Orsolya tér volt a háborús események előtt. 1945 februárjában a tér legértékesebb történelmi épületei elpusztultak; a védtelenül hagyott Mária-kút rommá vált, erősen megsérült a neogótikus templom és az iskola. Az 1750-es években remekbe épült rokokó palota (Gyóni-Proszwimmer ház) homlokzata ugyan megrongálódott, udvari emeletes loggiái azonban épségben maradtak, az épület helyreállítható állapotban volt. Sajnos azonban az akkori – nem éppen tervszerűen indított és még kevesebb kíméllettel végzett – romeltakarítási akciónak ez a nagy értékű soproni ékszer is áldozatává vált. A tér nyugati oldalán állt sarokerkélyes „Lunkányi-ház” (Orsolya tér 4. sz.) részben a 18. század elejének emléke, rommá lett; Sopron egyik legszebb tere elpusztult.

1. Az elpusztult Lunkányi-ház helye – mai állapotában

228A tér északi oldalán egy igénytelen lakóház állott, a földszinten apró üzlethelyiségekkel. Az 1945-ös márciusi események következtében a földszint bolthelyiségeinek homlokfalai megrendültek, részben kidőlték és előtűnt a gótikus árkádsor, mintegy az elveszett történelmi értékek sovány pótlásaképpen. Ebből az igénytelen, romos épületből alakult ki 1953-ban a városi tanács segítségével, az újjáépítés első jeleképpen a kisipar soproni múzeuma, a mai „Lábas-ház”. A tér legszerényebb és elhanyagoltabb romháza indította el a tér újjáépítési munkálatait, és újjáalakítása egy újabb értékes történelmi emlékkal gazdagította a tér északi lezárását.

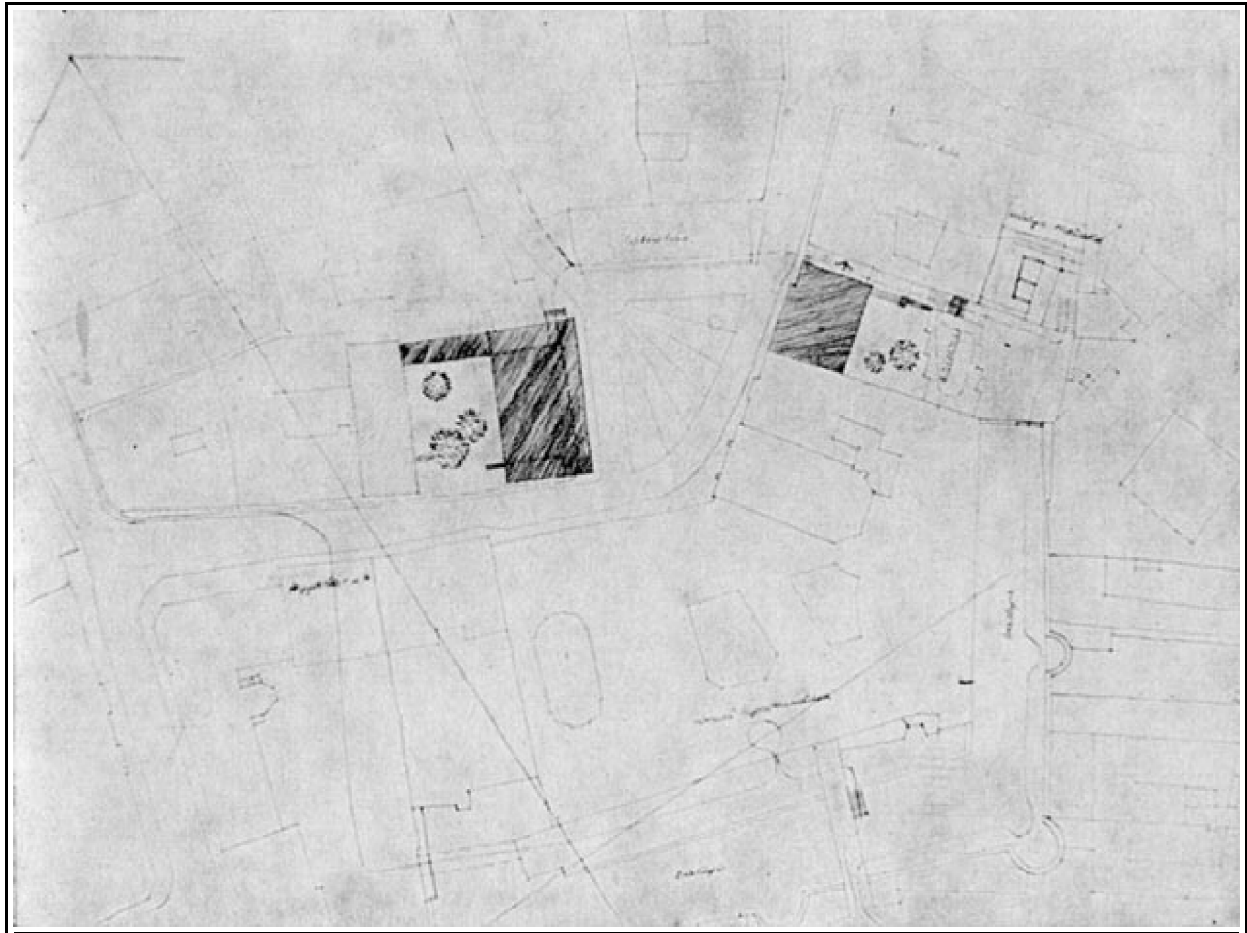
1962. augusztus 7-én az ÉM győri tervező irodája házi tervpályázatot hirdetett a soproni Orsolya tér beépítési tanulmánytervének elkészítésére. A pályázat az 1962. október 23-án kelt bírálati jegyzőkönyv szerint eredményes volt. A beérkezett 6 pályázat közül Erdeős Lászlónak, a soproni tervező iroda építésének munkája nyerte el az első díjat. E tanulmányterv szolgál a végleges kivitelezési tervek elkészítéséhez alapul. A tervbírálati jegyzőkönyvnek e pályaműre vonatkozó döntését az alábbiakban idézem:

2. A Lunkányi-ház Orsolya tér 4. sz. épület – az 1945-ös bombázás előtt

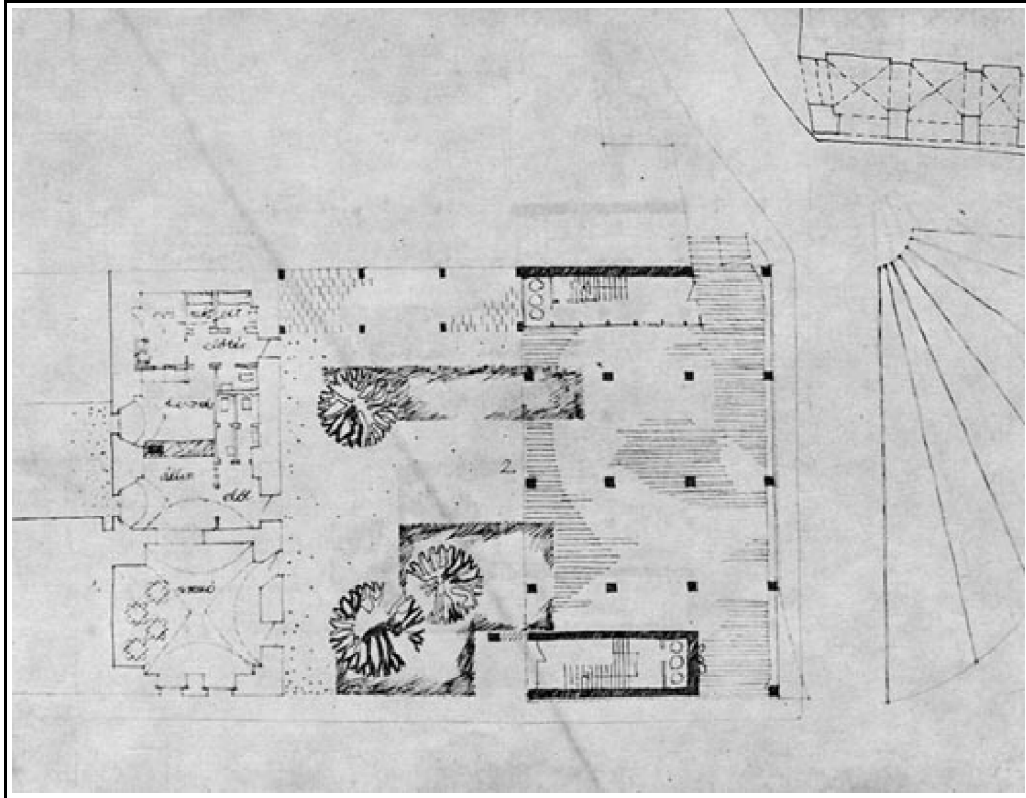
„A pályamű beépítési terve nem szokványos, hanem új úton haladó, sőt szellemes megoldás. – Igen jó megoldás a Fegyvertár utca felőli megnyitás és az Orsolya tér 4. számú épület lábakra való állítása. – A szűk Orsolya teret ezzel bővítette, levegőssé tette. Egy szűk térségből aránylag nagy teret alakított ki, a történelmi térfalak megtartása mellett. – A presso elhelyezése is szerencsés ötlet, mert alkalmat ad a történelmi környezet nyugodt szemlélődésére. A Cézár-ház és Orsolya tér 1. sz. épületek közötti lépcsős átjáró, mint jellegzetes soproni megoldás, igen jól alkalmazott ötlet. – A környezetbe való [229](#)illeszkedése kifogástalan. – Az új épületek helyes átmenettel kapcsolódnak a régiekhez. Az új épületek tagozása jó. – A történelmi ritmust megtartva szellemesen lazít. Az új utca 30. számú épület homlokzati és tető átalakítása úgy önmagában, mint környezetében jó. – Alaprajzi elrendezésében a pályázat eleget tesz a feltételeknek. Helyes megoldás a Fegyvertár utca 2. sz. épületben levő rossz földszinti lakás megszüntetése. – Egyedül az Orsolya tér 4. számú épületen alkalmazott 2-2 db ablakkal egybeépített francia erkélyajtó kifogásolható, de ez is könnyen megoldható a homlokzat egységessége érdekében.”

A terv további értéke annak a vonalvezetésnek kialakítása, amely a belváros itteni történelmi érdekességeinek zavartalan, nyugodt szemlélését teszi lehetővé.

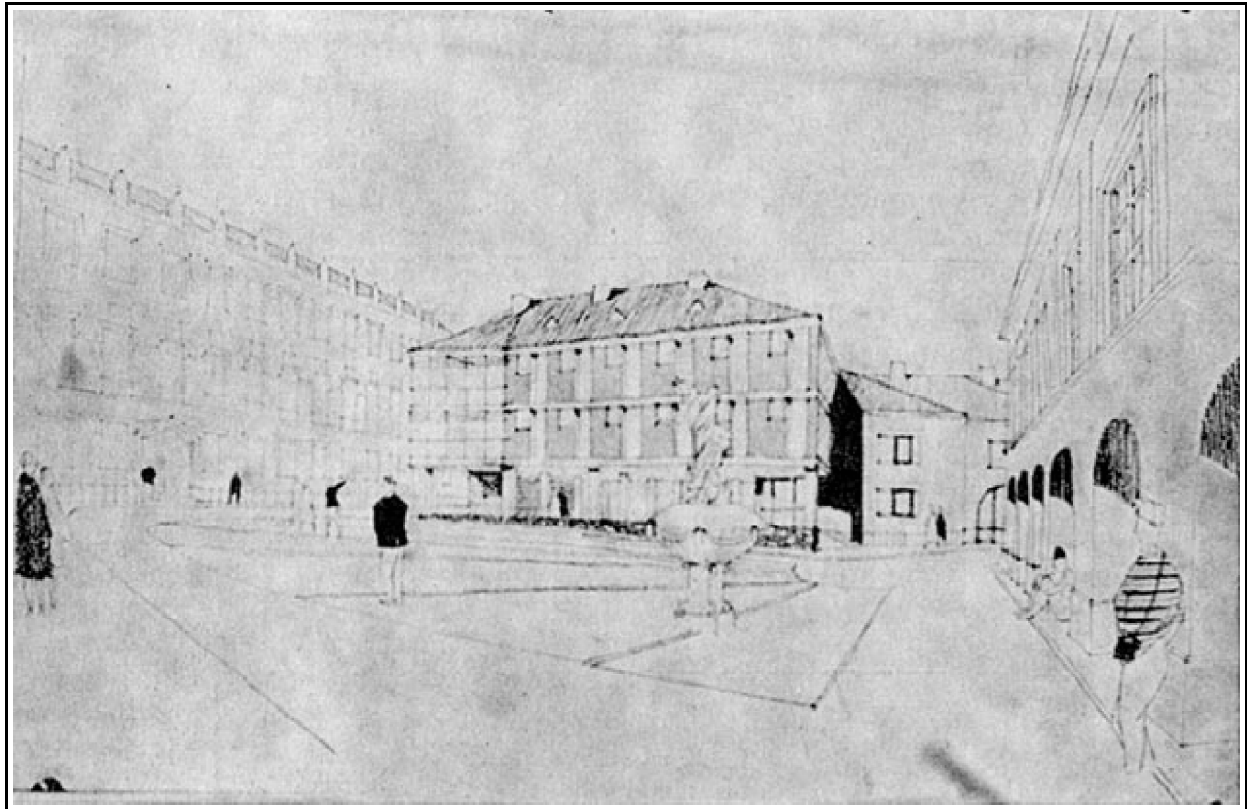

3. Az Orsolya tér beépítési terve

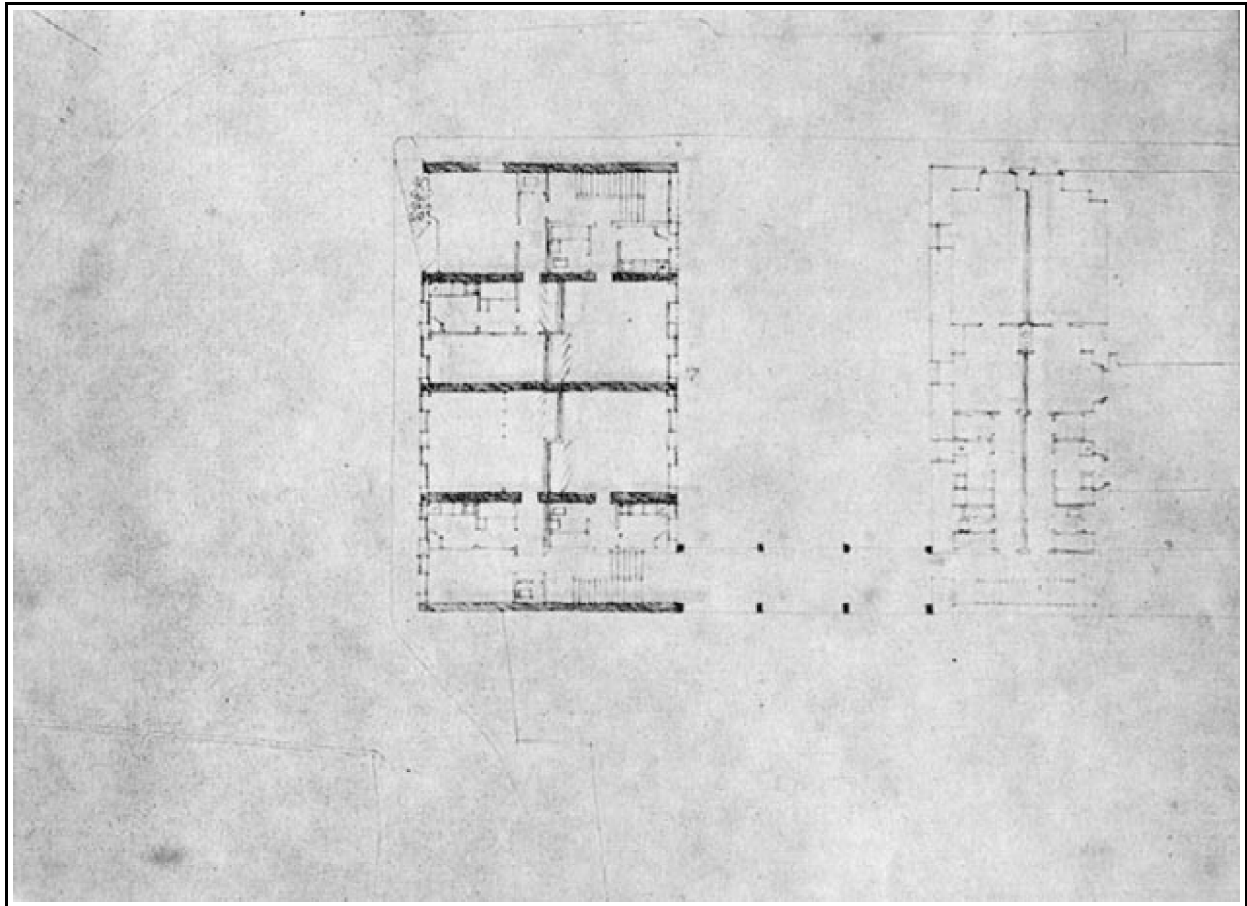
A pályázati feltétel a tervezendő lakások számára nagyon szűk beépítési területet engedélyezett, viszont a lakások könnyebb megközelítési lehetősége érdekében, de főleg az udvari nyitott folyosó, a múlt századvégi bérkaszárnnyák e szörnyszülöttének kiküszöbölése céljából, a tervező két lépcsőházat volt kénytelen az Orsolya tér 4. számú házba tervezni. Ez a kényszerűségből adódott, nem gazdaságos megoldás, akaratlanul is arra a gondolatra vezet, nem kellene-e az épület funkcióját megváltoztatni. Mind a központi fekvésű hely, mind az épületnek a Fegyvertár utca 2/a épülettel, az espressó útján való kapcsolási lehetősége, az idegenforgalmat kiválóan szolgáló 20 szobás, jó ízléssel berendezett szálloda kialakítását tenné kívánatossá. A kapcsolt Fegyvertár utcai épületben az étterem, konyha, gazdasági és személyzeti helyiségek nyernének – szerény költséggel – bőséges elhelyezést. Sopron idegenforgalmi lakásszükséglete [232](#) hosszú időre kielégítést nyerne, mindez oly környezetben, amely a turisták érdeklődését legjobban leköti, ahol a római fürdő maradványain kezdve, a középkori várbástyán megtett séta után, a soproni céhek munkásságának múzeumát szemlélhetik meg zavartalanul.

2304. Az Orsolya tér 4. sz. épület újraépítése – földszinti alaprajz (Balról a csatolt Fegyvertár u. 2. sz. épület)

2315. Az Orsolya tér 4. sz. épület újraépítése – I., II. emeleti alaprajz (Balról a csatolt Fegyvertár u. 2/a. sz. épület)

6. Az Orsolya tér perspektivikus képe az újjáépült 4. sz. épülettel és a térre visszaállított rekonstruált Mária-kúttal

Sopron belvárosára ezen annyira jellemző hangulatú térségbe állítja be a tervező azt a képzőművészeti kiállítási termet a várbástya tetején, amely a tervezett méretekben Sopron művészeinek évtizedes vágya.

Sok vita folyik még mindig szakértők, műtörténészek között, de a nagyközönség körében is, a történelmi városrészek foghíjainak mikénti beépítéséről. Úgy vélem azonban, hogy a budai vár foghíj-beépítései a kérdés eddigi élet letompították, mert az ott történt foghíj beépítések épületei, bár maiak, de mégis bizonyos tudatos alázattal illeszkednek a történelmi környezetbe, nem a régit utánozva, hanem a mait hangsúlyozva. Nem kell e kérdés megfejtése érdekében külföldi, jó, utánzásra méltó példákat keresnünk, mert ami a budai vár romossá vált régi utcáiban az új beépítés terén sok óvatossággal és szeretettel történt, utánzásra méltó, jó példa. Az Orsolya tér foghíj beépítése ezt a jó példát követi.

A Szt. György utca 3. sz. ház elpusztult udvari szárnya
Csatkai Endre felvétele 1930-ból

1963. XVII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Horváth Zoltán: „Kommunista” vádlott 1850-ben

Horváth Zoltán: „Kommunista” vádlott 1850-ben

Kommunista „lázkodóként” Sopron megyében legelőször Módos (Sörtély) Antal kislelki szabómester került bíróság elé⁽²²⁾ Pörét 1850. áprilisában tárgyalták. Érthető az államhatalom képviselőinek rettegése, hiszen a nemrég lezajlott magyar forradalom emléke és a Kommunista Kiáltványban meghirdetett program lidércnyomásként nehezedett rájuk. Félelmükben a legkisebb államellenes megnyilatkozást is kommunista törekvésnek tekintették. Módos „bűne” az volt, hogy Kislelki utcáin leveleket szórt el. Az államügyész szerint „a polgári társaság békéjének felzavarására, a nemesek és uraknak kiirtására és az emberiségnek végpusztulását maga után vonzó *Communizmusnak* tűz vetés által is létre hozására”. Továbbá, „az uralkodóháznak tartozó hűségnek megtagadására és Kossuth Lajos párttűz iránti ragaszkodására” buzdított.

Kislelki felgyújtásával is fenyegetőzött, ha a közbirtokosság az irtásföldek tagosításáról nem mond le. A „Corpus delicti”, azaz négy levél pedig ott feküdt a bíróság asztalán. Noha Módos csupán kettőt ismert el magáénak, ez legfeljebb csak azt bizonyította, hogy a „lázítók” többen voltak. Sőt az egyik levél írója Módosnál radikálisabb, mert név szerint felsorolta azokat a nemeseket, akikkel le kell számolni. Lássuk a Módos által írt levelek szövegét:

Polgár társak tudjátok mi az újság

Minapában is meg irtam az igazat minden polgár érthette volna, ha napfinre hozták volna, hanem mit mondák itten csak nemességnél most is még minden hatalom holot nemes név már el maradt esztendeje – nem akarnak az egyenlőséghez testvériséghez semmi kép állonyi, mert minket polgárokat még most is parasztnak tartanak – hanem még látják nem sokára a nemes vér hol omlik ki, hogy minket de igen gyűlölnék a petsovitsok, ha így van az dolog gyűlöljük hát egy mást – ebből mást úgy sem lehet várni, mint István fő herceg nádor kívánsága volt, hogy a paraszt ölje le a nemes embert – szaporodnak is már a sasok derékassan, akik lest állnak várván a Kedvező Udőt – jön. Kossutnak levele mind el vagynak zárva. De zárják vagy nem azért mindenek tudva vagynak nálunk majd elől adnak mik szükség nem lesz reá – már hallom az elől Járókat is magokhoz igazítják. De jaj nektek az ollan polgároknak jegyzőknek nemeseknek Uraknak vigázzanak, hogy paraszt kézbe ne kerüljenek – el lesztek úgy pusztítva, hogy németnek hir mondja sem marad – még értsétek azt jól nem soká látunk nemes embert.

Kívül: El ösmerem magaménak Sörtél Antal.

^{234A} borítékon: Ki Ezen Levelet még kapja többel is olvastassa.

A második levél:

„Oh Szomorú hír a Mellet Kis Falud még talán soha nem hallot, mind a mostani Szeginyeket riasztó Udőben – most válik ám el, hogy egyenlők leszünk vagy nem – Ki rekesztették az Szeginyeket az előbbi tag osztál bo de vagyon ki rekesztették ám most egiszlen, ha nem vigyázso. – hogy mihelt az kert osztál Meg lesz kis Faludot a Tüz emésze meg – nem sokáro a falat látjátok – örülhettek az egybe kapcsott kertjeiteknek – ez ol bizonyos mind most épen látjátok, de se órájo se napja porrá liszen – minden ember szabal akaraton van – tehat mit akar – Oh szomorú nap.

Kívül:

Olvassátok.

Most Fekete pecsétes levéllel szolgálók, másodsor vörössel, harmadszor feketével de azt, ne várjátok. Mert akkor már késő.

El – ösmérem magaménak Sörtél Antal.

Láthatjuk, hogy a levelek írója nem volt tollforgató ember, és valószínű Marx tanításáról, a kommunista eszméről soha nem hallott. Viszont a levelek, valamint a vád- és védelem képviselőjének polémiaja több kor- és helytörténeti adattal szolgál, amely a hiányos levéltári iratanyagban másutt nem található meg. A pöranyag hűen tükrözi a kiskfaludi szegénység forradalom utáni hangulatát, az államhatalom, ill. az uralkodó osztály és a szegényparasztság osztályharcának korabeli elvi álláspontját.

Mi indította tehát Módot a levelek megírására?

„Abbul eredő keserű faldalom, hogy a kertem végében az Irtáskerteknek tagosítása előtt birt két darab Irtás kerttül, mellyeknek egyikét zálogba a másikat haszonbérben birtam, elkeltt maradnom”. A kis darabka irtásföld elvesztése tehát létalapját jelentette Módosnak és vele több más kiskfaludi szegényparasztnak. Ismeretes, hogy Mária Terézia urbáriumra rögzítette a jobbágyok kezén levő földterület nagyságát. A további paraszti terjeszkedésnek az útja Kiskfaludon is volt, ha irtással újabb területeket vettek művelés alá. Viszont a földesúr az irtásterületet pénzzel visszaválthatta. A kiskfaludi földesurak 1821 táján kb. 200 hold irtásföldet váltottak vissza.²⁽²³⁾ Újabb támadás 1839-ben érte a kiskfaludiak birtokállományát. Ekkor a közbirtokosok, a tagosztályos pörrel egyidőben, a még jobbágyi kézen maradt irtásföldek visszaváltásáért is pört indítottak³⁽²⁴⁾, s ezt olyan ügyesen vezették, hogy a határnak legszebb és legtermékenyebb részét maguknak szerezték meg. A védő ügyvéd hangsúlyozta, hogy „a vádlottat is, azelőtt birt kis kertjétől megfosztották, s így annak elkeseredése nem egészen alaptalan”.

A földjétől megfosztott Módos ezért az urakat és nemeseket a haza ellenségeivel, a németekkel azonosította. A nemesi kiváltságok megszűntek – írta –, mégis a hatalom a nemesek kezében maradt és a parasztot megvetették, gyűlölték. A nemes–paraszt ellentétből csak az következhet, amit István főherceg, nádor kívánt, hogy „a paraszt ölje le a nemes embert”.

István főherceg, ill. a kamarilla, állítólag az 1846. évi galíciai események magyarországi megismétlődésében reménykedett. Hiába! A nemzeti összefogás 1848-ban mégis megvalósult. Mindezekből következik, hogy a forradalmi időkben a nemzeti összefogás eszméje a parasztság soraiba mélyen behatolt. Viszont Módos példája azt is bizonyítja, hogy a szabadságharc elvesztése után parasztságunk a nemesi vezetésből mindörökre kiábrándult. A bukás után Módosnak és a hozzá hasonló szegényeknek, a föld és szabadság egyet jelentett Kossuth nevével. Nem bízott a falu gazdagparaszt vezetőiben sem,

„urpártolással” vádolta őket. Módos a tagosítást, egyéni károsodását – anarchikus módon – gyujtogatással akarta megakadályozni. Fenyegető leveleivel hetekig izgalomban tartotta nemcsak Kisfaludot, de a környékbeli falvak lakosságát is. A tűz hatalmas anyagi kárt okozhatott, mert a parasztházak falának többsége sövényből készült, a teteje pedig nádból. Pl. Endréden 1834-ben, 163.764 Ft a tűzkár, ahogy az előljárók írták: „tetszett a Mindenhatónak [235](#)Endrédi Helységet porrá égetni”.⁴⁽²⁵⁾ A csornai hercegszeriek 1836. júl. 17-én 39.000 Ft, az ivániak szept. 8-án 81 ezer Ft értékű kárt szenvedtek.⁵⁽²⁶⁾ Gyakran támadt tűz bosszúból, tükrözve a falun belüli társadalmi ellentéteket. Nem véletlen tehát, hogy az 1836. évi országgyűlés alsó tábláján vita tárgya volt a falusi bíró vagyonának tűzkár-biztosítása.

Mindezek ellenére Módost az államügyész nem a gyujtogatási szándék miatt, hanem elsősorban azért vádolta, mert a roppant erőfeszítéssel és áldozattal helyreállított közbékét akarta felzavarni, és „az állományi szerkezetnek felforgatására” lázított.

A per folyamán Módost védőügyvédje azzal próbálta menteni, hogy a vádlott elegendő erkölcsi képességgel, családi összeköttetéssel, vagyonnal és befolyással nem bír, hanem nyomorult, együgyű szabómester, aki az államra veszedelmes nem lehet. Érvelésével azonban az államügyész nem értett egyet, ellenkezőleg, hangsúlyozta, hogy ... „éppen a vagyontalan emberek (proletariusok) leginkább szeretnek felzendülni, a tulajdon szentségét letapodni és Communismusra fakadni”. Példának említi, hogy 1848-ban „Rákoson (Fertő-), Nyéken (ma Neckenmarck, Burgenland) és Csornán a személy és vagyon bátorság hiánya, az irtásföldek után járó dézsmának megtagadásával és az urasági földeknek erőszakos visszafoglalásával” párosult.

A vádlott bűnét, az ügyész szerint, annak együgyűségével menteni nem lehet, mert a föld népét „feltűnő ravaszsgal” azzal ámította, hogy a nemesség nem hajlik az egyenlőségre, noha éppen a nemesség önként lemondott törvényes előnyeiről és a terhes szolgálatoakat, tartozásokat elengedte. Súlyos vádként említi, hogy az alperes „Kossuth lázító leveleire utalni és iránta való ragaszkodásra nem félemlert”. Végül védelembe vette a tagosztályos pörben hozott feudáliskori ítéletet is. Sopron megyében – mondta az ügyész – a határ kiosztásakor szabadválasztást engedtek a jobbágyoknak. Az esetleges károsult kárpótlást nyert, mert kevésbé jó földből többet kapott. A tagosztályos pörből eredő sérelem nem indokolja a bosszúállást; a nemesek kiirtására felszólító levelek megírását.

A lázítási büntetés elkövetését az ügyész bizonyítottan látta és kérte a bíróságot, hogy Módos Antalt az 1723. évi kilencedik törvénycikk alapján mint lázítót ítélje halálra. Az ítélet meghozására 1850. május 22-én került sor, amely szerint Módos (Sertély) Antalt a bíróság „két évi vasban és közmunkában, hetenként két napi böjttel, a szeszes italok nélkülözésével eltöltendő fogságra és tömlöcz tartásának megfizetésére” ítélte. A bíróság az ügyész vádját, érvelését lényegében elfogadta, de az ítélezésnél figyelembe vette „hogy a bűnös merény minden következés nélkül volt,” ezért a halálos ítélet meghozatalától eltekintett. A kerületi főtörvényszék az ítéletet már június 7-én jóváhagyta és a kiszabott büntetés végrehajtását elrendelte.

236 Firbás Oszkár: A Sopron megyei erdők helyzete II. József korában

II. József, a „kalapos király” 1782-ben elrendelte országainak feltérképezését, továbbá a térképkészítéssel kapcsolatban az országleírások elkészítését. Ezt a hatalmas munkát három éven át a műszaki katonatisztek tucatjai végezték. A térkép és az országleírások eredetiben a bécsi levéltárban lelhetők fel (Kriegsarchiv. Kartenabtheilung. B. IX. a. 527.). A Hadtörténeti Múzeum fotókópiás másolatot készített az említett okmányról, amelynek teljes címe: „Originalaufnahmskarte von Ungarn. Aufgenommen unter der Direktion des Obristen Neu und Oberleutnant Baron Motzel des Generalquartiermeisterstabes in den Jahren 1782–85. (angebl. seit 1763 und bis 1787): 1. Landesaufnahme: „Josefinische Landesaufnahme.”

A térkép léptéke 1:28 800. A felvétel 1451 lapot tartalmaz. Ehhez hét kötet leírás tartozik (Militärische Beschreibung von Ungarn).

Ez a hatalmas térképmű a Kárpát-medence egész területét magában foglalja; minden városra, falura, településre hiteles adatot tartalmaz. A műszaki tisztek által készített színes térképlapok megmutatják a települések alakját, az utak, utcák fekvését, irányát; mutatják az erdőtakarót, a vízrajzi helyzetet stb. Az országleírás pedig rajzban ki nem fejezhető adatokat tartalmaz. A térképlapok és az országleírások elkészítéséhez szükséges anyagot egy katonai szervezet településről településre járva szedte össze. Az anyagforrás értékét emeli az a tény, hogy az összegyűjtés a hadiszervek által előírt szempontok szerint történt, egyéni szempontok tehát nem érvényesülhettek.

Az országleírások közlik az összes létező települések nevét, elsősorban németül. Gyakran azonban két-három néven is feltünteti helyneveket, ha a lakosság két vagy három nyelvű. A magyar lakta területeken sok helyen csak a magyar név szerepel, melyet fonetikusán, legtöbbször hibásan írnak le. Közlik a települések egymástól való távolságát rendes lépésben mérve és órában számítva. Pontos képet nyerünk a masszív kőépületekről, a folyó és állóvizekről. Részletesen leírják az erdők kiterjedését, fafajait. Megemlékeznek az árterekről, a rétek, mocsarak helyzetéről, az utak állapotáról, sőt történelmi, régiségtudományi megjegyzések is találhatók bennük.

Szembeötlő a sóházak, a vendégfogadónak, egészségháznak, iskolának és a postahivataloknak megjelenése. Kezdi lebontani a városfalakat, várbástyákat, melyek jelentőségüket veszítették. A töröktől viszonylag megkímélt országrészekben – Északnyugat-Dunántúlon, Felvidéken és Erdélyben – a középkorból fennmaradt kistalu-rendszer áll még fenn. Az északnyugati megyékben többszáz egymáshoz közel eső község található, míg az Alföldön a török pusztítások következményeként az ellenállni kevésbé tudó apró települések helyett, kevés számú tanyás nagyközség épült.

A faluban a templom után a legfontosabb épület a kocsmá. Itt mérték az uraság borát. A jobbágyság borát a falu végén a kurtakocsmákban árulták.

Igen nagy jelentőségű az ország hidrográfiai viszonyairól készült helyzetkép, annál is inkább, mivel a Kárpát-medence vízrajzi viszonyait a nagy szabályozások, gátépítések, csatornázások, átvágások elkészítése előtt rögzíti. Az állandó vízelöntések következtében kiterjedt mocsarak, lápok, nádasok találhatóak mindenütt, melyek megszabják a lakosság terjeszkedésének határát, foglalkozásának módját, a

közlekedés formáit. Sok település a víz miatt hónapokra el van zárva a külvilágtól. A Balaton környéke meglehetősen kihalt. ²³⁷Keszthelyen kívül csak néhány apró falu található a parton. Magas törzsű tölgyerdők és szőlők húzódnak a víz széléig. A tihanyi félsziget a magasabb vízálláskor szigetként áll ki a tóból. Az összeírás idején is sziget volt.

Az országleírás az ország erdőviszonyait is részletesen rögzíti. Községről községre, településről településre ismerteti az erdők kiterjedését, a fanemeket, a sűrűséget és az áthatolhatóságot, illetve a járhatóságot és a fák magasságát.

A háborúk sok erdőt pusztítottak el. Az Alföld csaknem teljesen fátlan, csak a folyók partjain lehet néhol apró fásításokkal találkozni.

Az országleírások tölgy-, bükk-, cser-, nyár-, fűz-, éger-, hárs- és fenyőerdőket említenek. Sok a bozót, az áthatolhatatlan cserjés. Vannak elegyes erdők, elég sok a vadgyümölcsfa. Ritka erdő sok helyen fordul elő.

Érdekes, hogy a Mecsek csaknem teljesen kopár, a Bakonyt pedig sűrű, áthatolhatatlan erdőség fedi.

Az országleírások anyagából Eperjessy Kálmán szegedi egyetemi tanár révén sikerült megszerezni a régi Sopron megyei településekre vonatkozó és az erdőkről szóló részeket. Alább közlöm az idevonatkozó anyagnak magyar fordítását. A helység- és településnevek azonosításában Csatkai Endre, a fordításban Emmer József volt segítségemre.

Az alábbi fordításban az országleírásban szereplő településnevek mellett zárójelben betű szerint a régi elnevezéseket közlöm.

Ágfalva (Agendorf). Magas, szálas erdő. Bánfalva (Wondorf). Ágfalvától 1, Soprontól 1 órai járásnyira. Magas szálas erdő.

Sopron (Oedenburg, Soprony, Sopronium). Ágfalvától 1 1/2, Bánfalvától 3/4 órai járásra. Magas szálas erdőség.

Magyarfalva, Harka (Horka, Horkau). Girmtől 1, Németkeresztúrtól 1 1/4 órányira. Kolenbach és Németkeresztur között sűrű, a Németkeresztur és Sopronkövesd közötti erdődarab leginkább szálas, a Girmből Warasdorf felé vezető út mentén némi jegenyefenyő. A feltüntetett cserjék Nagycenk felett vannak. Sopronkövesd felé fiatal, feltörekvő tölgyerdő található egészen a vendéglőig Borestek és Penur szőlőnél.

Fertőboz (Holling). Fertőendrédttől 3/4, Nagycenktől 1 órányira. Erdőről bejegyzés nincs. Endréd = Hidegség.

Nagycenk (Gross und Klein Zinkendorf, Cznkendorf). Sopronkövesdtől 1 3/4, Peresztegtől 3/4, Széchénytől 3/4, órányira. Erdőről bejegyzés nincs.

Peresztteg (Bermstegen). Szécsénytől 1/4, Pinnyétől 3/4, Sopronkövesdtől 1 1/2 órányira. Erdőről bejegyzés nincs.

Szécsény (Szeczin). Peresztteggel egyesült.

Pinnye (Penier, Penye). Röjtöktől 1 3/4, Fertőhomoktól 1, Hegykőtől 1 1/4 órányira. Erdőről bejegyzés nincs.

Nagylózs (Losing, Lor, Locsa). Sopronkövesdtől 3/4, Ebergöctől 1, Fertőszéplaktól 2 órányira. Erdőről bejegyzés nincs.

Ebergöc (Börgüetz, Börgötz). Sopronkövesdtől 1, Rőjtöktől 1/2 órányira. Itt sincs erdőről bejegyzés.

Rőjtök (Rüdök). Fertőszéplak 1 3/4, Fertőszentmiklós 1 1/4 órányira, Csapodtól 2 órányira. 1/4 órányira a falu mögött kezdődik egy erdő, amely a vízhez egészen közel terjed. Az erdő ritka, elegyes, középszálas. Észak felé az erdő sűrűbb lesz és szálas. Csapodig leginkább tölgyekből áll. Ez az erdő Rőjtöktől 1/4 órányira terjed ki és ugyanolyan összetételű mint az előbbi. Van egy út rajta keresztül, amely Újkéknél és Nemeskéknél vezet el. A kis erdődarabok, melyek a Rőjtökről Széplakra vezető út mentén terülnek el, szálas tölgyerdők, melyek leginkább cserjével vannak benöve és az utakon kívül járhatatlanok.

Hegykő (Heiligen Stein, Hain kő). Fertőszéplaktól 3/4, Fertőhomoktól 1/2, Pinnyétől 1 1/4 órányira. Erdőről nincs bejegyzés.

Fertőhomok (Homok). Szécsénytől 1, Pinnyétől 1, Nagycenktől 1 1/4 órányira. Itt sincs erdőleírás.

Hidegség (Kis Endre, Endród). Fertőbozttól 3/4, Fertőhomoktól 1/2, Nagycenktől 3/4 és Szécsénytől 3/4 órányira. Erdőről bejegyzés nincs.

Zsira (Sira és Tenning, vagy Gyulavíz és Salamonyfa). Gyalókától 1/3, Undtól 1 1/4 és Münchenshoftól 2 1/4 órányira. Münchenshof és Zsira között egy közepes magasságú szálas és magas szálaserdő terül el, leginkább vastag és elegyes fákkal.

238 Sopronkövesd (Giessing). Undtól 2, Völcsejtől 1 1/4, Lövőtől 1 1/4 és Rőjtöktől 2 órányira. Erdőről bejegyzés nincs.

Und (Utthen). Sopronkövesdtől 2, Zsirától 1 órányira. Erdőt nem említ.

Sopronhorpács (Ledetz és Horpacs). Undtól 3/4, Zsirától 1 1/2, Völcsejtől 1/2, Gógánfától 1/2 órányira. Itt sem említik az erdőt.

Völcsej (Wiltschen). Sopronhorpáctól 1/4, Sopronkövesdtől 1/4, Lövőtől 1/2, Nemeskértől 1, Egyházásfalutól 3/4, Újkértől 1 1/4 órára. Északnyugat felé egy sűrű középszálas erdő elegyesfajú fákkal, egy ugyanolyan erdőség Nikitsch és Völcsej között, amely Nikitsch felé egyre sűrűbb, Völcsejtől Und felé pedig ritkás.

Egyházásfalu (Goijanfa, Gogányfa, Dasztifalu, Keresztin). Völcsejtől 3/4, Sopronhorpáctól 1/2, Salamonfától 2, Nemeskértől 1, Lövőtől 1 óra járásra. A falu mögött egyenlő távolságra egy sűrű szálas és közép magas szálas tölgy erdő kezdődik, mely a Salamonfa felé vezető út feléig terjed.

Újkér és Felsőszopor (Ujkir, Ober Szopor). Kereszténytől 3/4, Völcsejtől 1 1/2, Nemeskértől 3/4, Pusztacsaládtól 1 1/2 órára. Magas szálas elegyes. Nem túlságosan sűrű erdő, amely Pusztacsalád felé terjed ki.

Nemeskér (Nemes Kir). Újkértől 1 Gógánfától 1, Völcsejtől 1, Lövőtől 1/2, Pusztacsaládtól 1 és 1/2 óra járásra. Az erdőség, mint Újkéknél, csak valamivel sűrűbb.

Lövő (Schützen). Nemeskértől 1/2, Egyházásfalutól 1/2, Völcsejtől 1/4, Sopronkövesdtől 1 1/4, Rőjtöktől 1 3/4, Csapodtól 2 1/2 órára. Negyedórányira a falu mögött kezdődik az erdő, amely a vízhez egészen közel

terjed. Az erdő ritka, elegyes, középszálas. Észak felé az erdő sűrűbb lesz és szálas. Csapodig leginkább tölgyekből áll. Ez az erdő Röjtöktől negyedóránnyira terjed ki és ugyanolyan összetételű, mint az előbbi. Van egy út rajta keresztül, amely Újkérnél és Nemeskérnél vezet el.

Németzsidány (Rakendorf, Rochendorf, Német Sidány). Peresznyétől 1/2, óránnyira. Középszálas és alacsony elegyes. meglehetősen sűrű erdő.

Peresznye (Pressing). Németzsidánytól 1/2, Frankótól 1 óránnyira. Magas és középszálas erdő, amennyiben a terep megengedi, mindenütt átjárható.

Gyalóka. Salamonfától 1/4 óránnyira. Erdőről nincs bejegyzés.

Alsószopor (Újkérrel egyesítve) (Unter Szopor). Felsőszoportól 1 1/4, Ivántól 1 3/4 óránnyira. Ság és Iván között az első csoport erdő magas, szálas vastag tölgyekből áll. Iván felé már középmagas, ritkásabb és elegyes fák találhatók.

Saród (Schrollen). Fertőszéplaktól Eszterházától 1/2 óra járásnyira. Erdőt nem említ.

Fertőszéplak (Szeplak). Eszterházától 1/2, Szerdahelytől 1, Röjtöktől 1 3/4 óránnyira. Itt sincs erdőről bejegyzés.

Fertőd (Esterhaz stost an Schüttern). Fertőendrétől 1/2, Petőházától 3/4 óránnyira. Nincs erdő.

Muzsaj (Mondschein). Röjtöktől 1/4, Fertőszentmiklóstól 1 óra járásra. Az erdőt itt sem említik.

Fertőszentmiklós (Miklos). Petőházától 1/2 órára. Erdőről nincs bejegyzés.

Szerdahely (Fertőszentmiklóssal egyesítve). Petőházától 1/2 óránnyira. Az erdőt nem említik.

Petőháza (Petőház). Fertőendrétől 1/4, a kastélytól 3/4 óra járásra. Erdő nincs.

Fertőendred (Sz. Andre). Agyagosszergénytől 1, Vitnyédétől 1 és 1/4 óránnyira. Erdő nincs.

Agyagosszergény (Szergi és Agyagos). Vitnyédétől 1 óránnyira. Az erdőt nem említik.

Vitnyéd (Witnyed). Kapuvártól 1, Agyagostól 1 óra járásra. Erdőről bejegyzés nincs.

Kapuvár (Kapuwar). Oslitól 1 3/4, Vitnyédétől 1 óra járásra. Erdő nincs.

Garta (Gorda). Babottól 1/2 óra járásra. Erdőről bejegyzés nincs.

Babot, Ordot. (Most egyesítve.) Gartától 3/4 óránnyira. Rábatamási 2 óra, Szárföld 1 óra, Jóbaháza 1, Bogyoszló 2 óra járásra. A magas szálas erdőség tölgyekből áll. Agyagos és Babot között tiszta tölgyerdő található, bozóttal sűrűn átnöve. Az utak Oslis és Agyagos között leginkább mocsarasak és alacsony fákkal és cserjékkel vannak benöve.

Oslis (Oszli). Veszkénytől 3/4, Szárföldtől 1 1/4, Kapuvártól 1 3/4, Gartától 1 3/4 óra járásra. Az erdő középszerű, tölgy, mocsárban áll.

[239](#)Pusztacsalád (Pusztas család). Nemeskértől 1 1/4, Csapodtól 1, Ivántól 1 3/4, Ciráktól 2 3/4 és Himodtól 2 3/4 óránnyira. Az erdőség sűrű szálas és csak a megjelölt utakon járható. Dénesfáig, Ciráig és

Gyórig terjed a középmagas tölgyerdő.

Csapod. Hövejtől 2, a muzsaji kastélytól 1 1/2, Lövőtől 2 3/4, Ciráktól 2 1/2, Gyórotól 2, Himodtól 1 1/4, Hövejtől 2 óra járásra. Az erdőről szóló bejegyzés szóról szóra megegyezik a pusztacsaládi bejegyzéssel.

Dénesfa (Dienesfa). Répceszemerétől 1 1/4, Ciráktól 1/2, Csapodtól 3, Pusztacsaládtól 3 óra járásnyira. Az erdő ugyanolyan, mint Pusztacsaládnál.

Cirák (Czirak). Dénesfától 1/2, Csapodtól 2 1/2, Pusztacsaládtól 2 3/4, Beledtől 1, Gyórotól 1/2 óra járásnyira. A kis Rábán túl találni egy rész szálas tölgyerdőt.

Gyóró (Gyura). Ciráktól 1/2, Csapodtól 2, Homódtól 1 órányira. Erdeje: mint Pusztacsaládnál.

Himod. Gyórotól 1, Csapodtól 1 1/2, Pusztacsaládtól 2 és 3 1/4. Hövejtől 2 3/4, a göbösi vendéglőtől 1 óra járásra. Kisfalu és Himod között sűrű erdő található elegyes fajú fákból.

Hövej (Höwey). Himodtól 3/4, Csapodtól 2, Göböstől 1/2 órányira. Göbös felé szálas sűrű tölgyerdő található.

Göbös major (Meyerhof Göböös). Csapodtól 2 1/2, Himodtól 1/4, Hövejtől 1 1/4 órányira. Az itt található tölgyerdő be van növe bozóttal és egészen a monbyoui kastélyig terjed.

Lesvár (Schloss Morabyu ungarisch Leswar). Csapodtól 1 1/4, Muzsajtól 2 1/4 órányira. Az erdőről szóló leírás megegyezik a göbösi majoréval.

Iván. Alsószoportól 3, Pusztacsaládtól 1 1/4, Csértől 3/4 óra járásnyira. A falu bizonyos távolságban erdővel van egészen körülvéve, amely közép és magas szálas ritka fákból áll.

Csér (Dorf Csir). Ezer lépésre innen található a major, Ivántól 3/4, Csáfordjánosfától 1/4 óra járásra. Egy bizonyos távolságra a falutól kezdődik az erdő, amely teljesen körülvézi a falut. Az erdő középmagas és magas szálas ritka állású fákból áll.

Csáfordjánosfa. Répceszemerétől 1/2, Csértől 1/4 órányira. Erdőről nincs bejegyzés.

Répceszemere (Szomere). Csápodjánosfától 1/2, Dénesfától 1 1/4 óra járásnyira. A falu erdővel van övezve bizonyos távolságban, amelynek állománya közép és magas szálas ritka fákból áll.

Bősárkány. Acsalagtól 1 1/4 órányira. Erdő nincs.

Acsalag. Bősárkánytól 1 1/4 óra járásra. Itt a mocsárban áll az erdő, csak télen lehet közlekedni.

Veszkény (Veszkin). Kapuvár 1 3/4, Ordot-Babot 1/2, Szárföld 1/2, óra járásra. Erdőről nincs bejegyzés.

Szárföld. Bogyoszló 1 3/4, Jóbaháza 1 1/4, Rábatamási 3/4, Farád 1 1/2 órányira. Erdőt nem említene.

Rábatamási. Jóbaháza 1/4, Bogyoszló 1/2, Farád 3/4 órányira. Nincs erdőről bejegyzés.

Bogyoszló. Jóbaháza 1/4, Csorna 1/4 óra járásra. Nincs erdőről bejegyzés.

Farád (Fárrad). Maglócától 2 1/4, Dőrtől 1 órányira.

Csorna (Csorna Markt). Maglócától 1 1/2, Pásztoritól 1 1/2 óra járásra. Nincs erdő.

Maglóca (Moglocsza, Maglocsa). Bősárkánytól 3/4, Acsalagtól 1 1/2 órányira. Az itt található erdő szálas, mocsaras és tölgyekből áll.

Barbacs (Borbács). Maglócától 12, Dórtól 1 1/4 óra járásra. Az itteni erdő is mocsaras és tölgyekből áll.

Dőr. Csornától 1 órányira. Erdőről nincs megjegyzés.

Pásztori (Felső Pastory). Csornától 1 1/2, Farádtól 2, Jóbaházától 1 3/4, Bogyoszlótól 1 3/4 óra járásra. Itt egy középszerű erdő van.

Kisfalud (Kis Falud). Bogyoszlótól 2, Babottól 1 1/4, Hövejtől 1 3/4, Himodtól 1 1/2 órányira. Az erdő szálas tölgyekből áll. Kapuvár felé az erdő keresztül-kasul, kevert vadgyümölcsfákkal és bozóttal van benőve.

Mihályi (Mihályi Markt). Vadosfától 1/2, Gyórotól 1 3/4, Bogyoszlótól 2 óra járásra. Az erdő elegyes fafajokból áll, bozóttal nagyon sűrűn benőve.

Vadosfa. Ciráktól 2 1/4, Mihályitól 1/2 óra járásra. Az erdő olyan, mint Mihályinál.

Vica (Vicza). Beledtől 1/4, Ciráktól 1 3/4, Mihályitól 1, Vadosfától 1/2 órányira. Olyan az erdő, mint Vadosfánál.

Beled (Belid). Edvétől 1/2, Ciráktól 1 1/4, Mihályitól 1 1/4 órányira. A keceli erdőnek 240 egy része középszálas tölgyből áll. Vadgyümölcsfákkal elegyesen és bozóttal erősen benőve. A keletre eső erdő, mint fent. A kis Diurn erdő kelet felé tölgyekből áll, gyümölcsfákkal elegyesen, bozóttal benőve.

Vásárosfalu (Vásárosfalva) Beledtől Pálitól 1, Edvétől 1/4 órányira. Az erdőség olyan, mint Belednél.

Edve (Etve). Pálitól 3/4, Beledtől 1. Vásárosfalutól 1/4, órányira. A páli erdőnél írják le az Edve körüli erdőket.

Vág. Edvétől 1/2, Pálitól 1, Szanytól 1 1/2 órányira. A keceli erdő a sebesi erdőn innen áll. Középszálas tölgyből tevődik össze és vad fákkal van keverve. Sűrű, de egyes helyeken az utakon kívül is járható. A vági erdő is sűrű, a sebesi a sokszor kiöntő Rába miatt mocsaras.

Páli (Paly). Zsebeházától 1, Magyarkereszturtól 1 1/4, Szanytól 2 1/2 órányira. A páli erdő hasonló összetételű, mint a wayai és keceli: tölgyekből áll és sűrű bozóttal van benőve.

Magyarkeresztur. Zsebeházától 1/2, Pálitól 1 1/4, Vadosfától 3/4, Mihályitól 1 1/4, Kisfalutól 1 1/2, Babottól 2 1/4 órányira. A bozót Bethlenig igen sűrű, a falu mellett azonban valamivel ritkább és járható.

Sopronnémeti (Némethi). Szillsárkánytól 3/4, Jobaházától 3/4 órányira. A kis erdőség Németinél, melyet Fölösnek is neveznek, közép magas tölgyekből áll, bozóttal sűrűn benőve.

Zsebeháza (Sebeház). Magyarkeresztur 1/2 óra, Sopronnémeti 3/4 órányira. A kis erdő szálas tölgy, amely nagyon ritka.

Potyond. Bogyoszlótól 1/4 órányira. Zsebeházánál kis erdő található.

Pásztori (Alsópasztor). Bogyoszlótól 1 3/4, Rábapordánytól 1 1/2 óranyira. Itt egy középszálas tölgyerdő áll. A nagyobbik rész fiatal fákból tevődik össze.

Rábacsanak (Csanak). Sziltól 1, Szanytól 1 3/4, Pásztoritól 1 óra járásnyira. Az úgynevezett kispataki erdő szálas tölgyből áll és vadgyümölcsfákból. Az erdő ritka.

Szil (Szil Markt). Szanytól 1 1/2 óra, Rábacsanaktól 1 1/4, Sopronnémetitől 1, Vágtól 1 1/2, Magyarkeresztúrtól 1 1/4, Pálitól 1 1/4, Zsebeházától 1/2 óranyira. Az úgynevezett szili erdő középszálas tölgyből áll, bozóttal benőve. A hozzá csatlakozó bozót egyes helyeken járható. A szili és szanyi erdő leginkább bozóttal benőtt középszálas tölgyből áll, mely itt-ott mocsaras.

Szany (Szány). Vágtól 1 1/2, Keceltől 3/4 óra járásnyira. A kis szanyi erdő kelet felé tölgyből, dióból és más gyümölcsfákból áll, bozóttal sűrűn benőve. Szentandrás felé az erdő ritka, tölgyfák és gyümölcsfák keverékéből áll. Ezek többnyire fiatal fák.

Erdészeti szempontból ez az anyag azért felbecsülhetetlen értékű, mert csaknem kétszáz év távlatából ismerjük meg a még sok helyen szinte érintetlen állapotban megtalálható erdeink faállomány-összetételét és állapotát. Azért sorsdöntő ez, mert az 1780-as években az erdőgazdálkodás még olyan külterjes volt, hogy kevés kivételtől eltekintve, a megye területén azok a fafajok állottak, amelyek ott őshonosak voltak, vagy legalább is előfordultak. A XIX. század utolsó évtizedeiben, de különösen a XX. században fordult csak elő a fafajcsere, amely egyúttal megváltoztatta megyénk erdeinek egész arculatát.

Az országleírás által rögzített akkori helyzetnek a maival való gondos és részletekbe menő összehasonlítás nem lehet célja jelen dolgozatnak. Annyit azonban már most is meg lehet állapítani, hogy rendkívül nagy változások történtek kétszáz év alatt az erdők területét, fafajösszetételét, faállomány viszonyait és minőségét illetően.

A leírások alapján megállapítható, hogy szinte egész Sopron megye erdőterületét tölgyesek foglalták el. Ezt az összefüggő tölgyerdő állományt itt-ott tarkította csak vadgyümölcsfa vagy fenyő. Az összefüggő erdőségek határán, illetve szélén keletkeztek a települések. Idők folyamán a lakosság az erdőirtások egyre nagyobb mértékű alkalmazásával óriási területeket tarolt le, tett szabaddá az erdőtől és változtatta szántófölddé. Az erdő területe egyre kisebb zsugorodott. Az akkori erdőterület nem egész kétharmada vált mezőgazdasági területté, tehát harmadára csökkent az erdő területe. A fafaj összetétel is jelentősen megváltozott. Az építkezések, az iparosodás miatt megindult a tölgyfák mértéktelen kitermelése. Pótlásról egyáltalán nem gondoskodtak, s a tölgyek helyét elfoglalta a 241 korán, gyakran és sokat termő csertölgy.

Megdöböntő az a kép szakmai szempontból, amelyet a jelenlegi fafajösszetétel mutat. Az erdőterületek legnagyobb részét cser borítja. A csupasz területek újra erdősítése fenyővel és akáccal történt.

Jelenleg tehát a valamikor híres tölgyesek helyét a cser, az akác és a fenyő foglalja el.

1963. XVII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Firbás Oszkár: A Sopron megyei erdők helyzete II. József korában / Felhasznált irodalom:

Felhasznált irodalom:

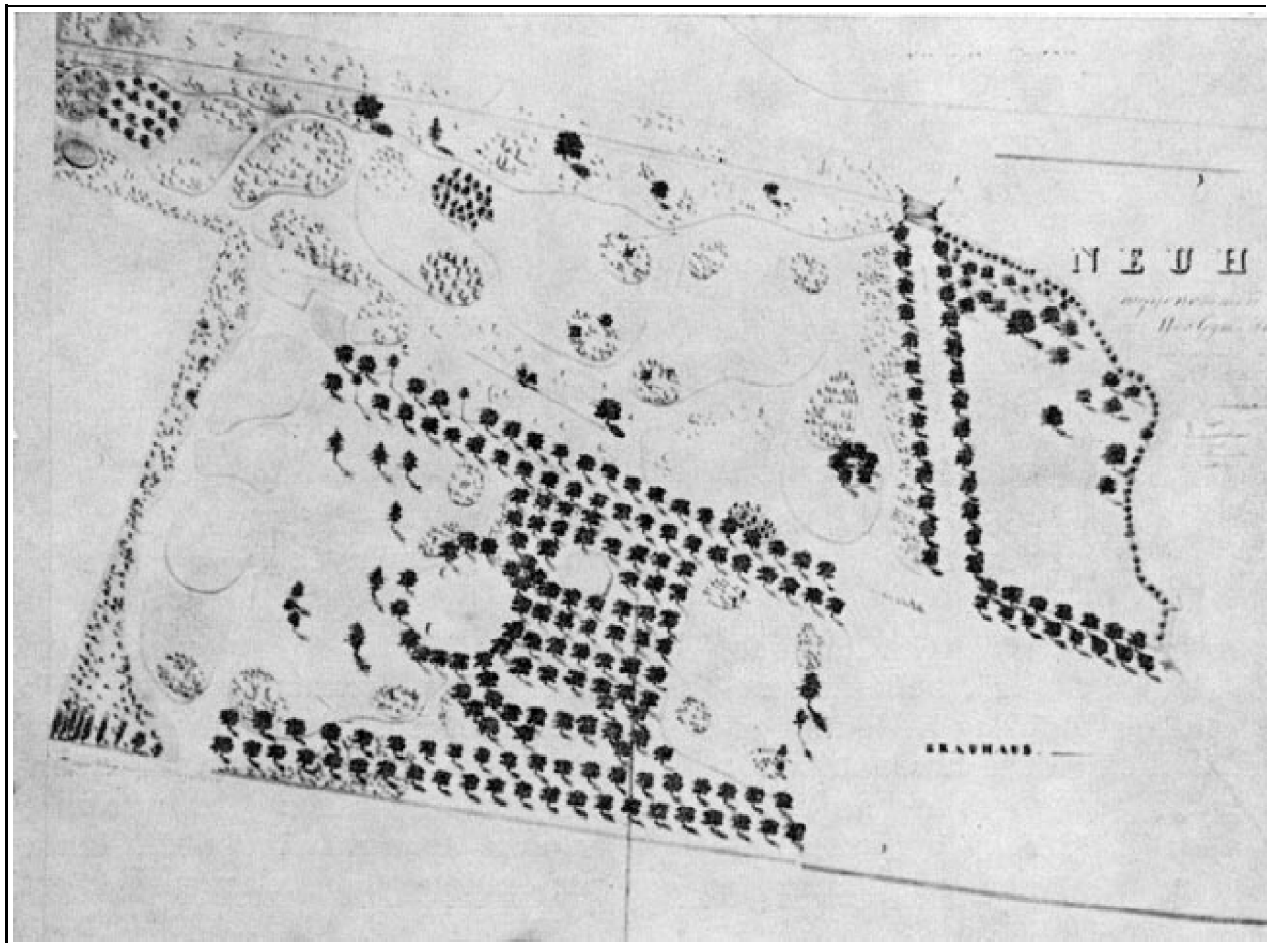
1. Az első katonai felvétel országleírásai. 1782–1785. Colonne N°. III. Sopron megyére vonatkozó részei.
2. Eperjessy Kálmán: Az első katonai adatfelvétel országleírásának forrásértékei. Agrártörténeti Szemle

1961. 3–4. szám, 522. o.

1963. XVII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Csatkai Endre: Kétszáz éves közkert Sopronban

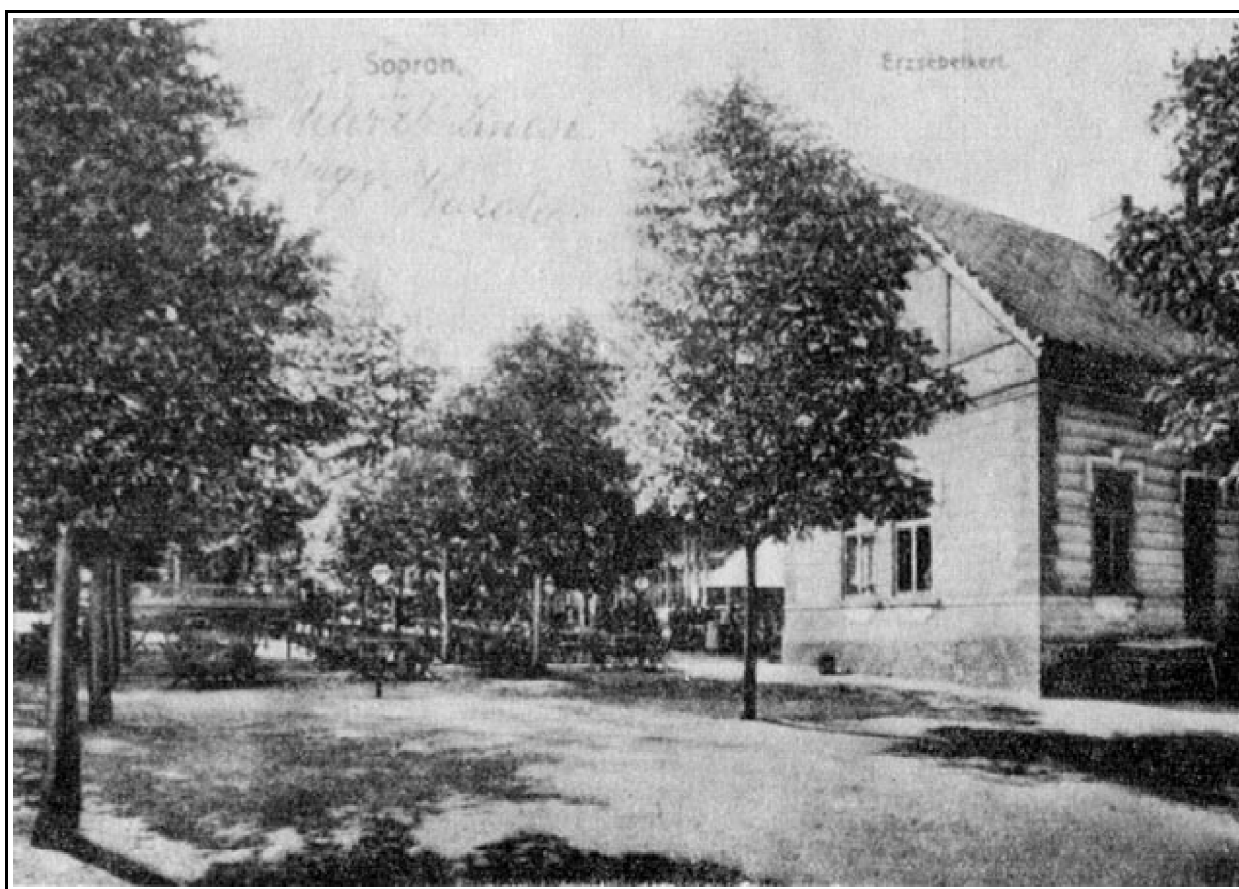
Csatkai Endre: Kétszáz éves közkert Sopronban

A közkertek időszeke a 18. század második felében kezdődik. Az istenadta népre is kezdenek gondolni Magyarországon a hatalmon levők. II. József rendeletére 1785-ben Budán a Városmajorból közkert lesz; már 1729-ben vásárolta a város Daun városparancsnoktól, eperfatelepet rendeztek benne meg kertészeknek adták bérbe addig. A megelőző évben, 1784-ben valószínűen szintén az uralkodó szándékainak hatására, Pesten Orczy László báró alapította közcélokra sokáig mint nevezetesség elhíresedett kertjét. A Városligetet Batthyány József hercegérsek ajándékozta kb. ugyanebben az időben Pestnek, Nagyváradon Rhédey Lajos a róla elnevezett kertet. Annak tehát, hogy valamely polgári közösség gondoljon a saját hasznára közkert alapítására, a 18. században kevés példa akad, éppen ezért jelentős dolog, hogy Sopron városa kerek 200 évvel ezelőtt közkertet létesít lakosai részére, a későbbi *Erzsébet kertet*.¹⁽²⁷⁾

Az Erzsébet-kert alaprajza 1860 körül

A mai Lenk-átjárónak nevezett ház helyén állt épület már 1687 óta Reisinger Menyhért tekintélyes polgáré volt, akinek [242](#)halála után az épületet Preysing generális vette meg, a házhoz föld és malom is tartozott. 1737-ben esett meg a vásárlás (Tanácsjegyzőkönyv, a továbbiakban Tj. 1737, 392. lap), és a következő évben a számadáskönyv szerint az új gazda a városi téglavetőből hat részletben 27.506 darab téglát vásárol. Lehet, hogy ebből a nagy mennyiségből a városi ház átépítésére is fordított valamit, de mivel 1741-ben a Tj. a generális újonnan létesített kertjéről szól (280. lap), amelyben mint később kiderül, épületek is voltak, bizonyosan zömében itt használták fel a sok téglát. A Tj. ekkor *Neuhof*nak nevezi a kertet. Tudvalevőleg a Neuhof elnevezés ma is még eléggé használatos az Erzsébet kert helyett és sokakban ébren tartja azt a balhítet, hogy a parkot valami Neuhof nevű generális ajándékozta a városnak, ami nézetnek az is alapja lehet, hogy az efféle kerteket valóban főrangúak juttatták a városoknak.[2\(28\)](#)

Az Erzsébet-kert az 1944-45-ben elpusztult vendéglővel
(Képeslap 1910 körül, Gyűrű Ernő gyűjteményéből)

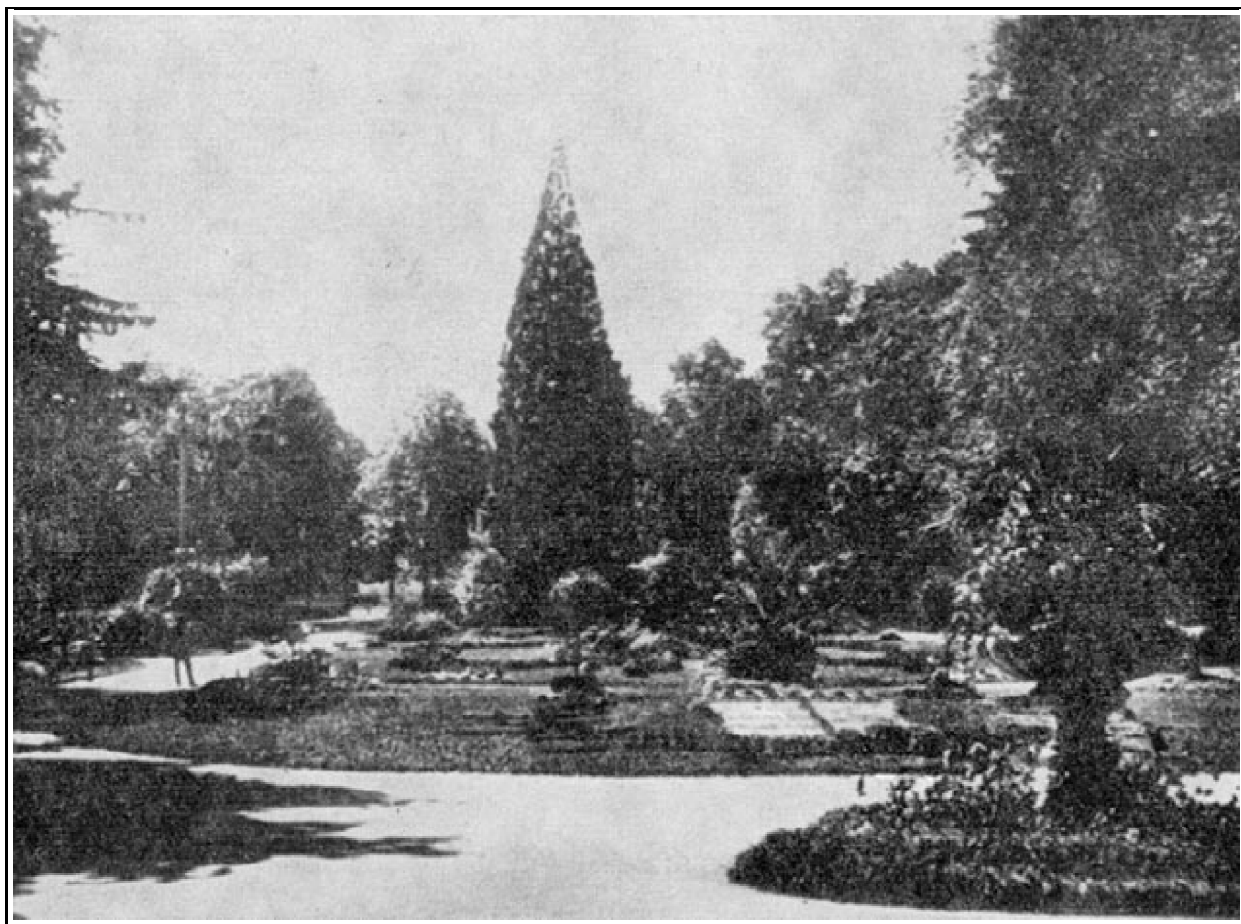
Úgy látszik, sem a generális, sem annak halála után, 1759-ben feltűnő özvegye, aki a Thering-Seelfeld családból származott, nem volt jó gazda, a Neuhof épületei romlásnak indultak; mikor ugyanis a család túl akart adni a kerten és Festetich Károlynak felajánlotta vételre, a rossz állapotra való hivatkozással nem tartott rá igényt, a belvárosi házat azonban megvásárolta. Így tehát a család 1763-ban licitára bocsátotta a kertet. Vevő akadt több is, így a városban lakó Szuha grófné, Starhemberg gróf, Wischy Sámuel tanácsos,

de a városi vezetőségnek is kedve támadt reá. Márciusban már a helytartótanácsához fordultak azzal, hogy olcsó áron megkapható a kert, persze az épületeket nem annyira kijavítani kell, mint újból felépíteni falait és boltozni. 243(Fogalmazások könyve 1763, 122 lap). A városi közgyűlés elé is került a dolog. Az érvelés egyik érdekes pontja az volt, hogy ha nem a város veszi meg, ismét valami főrangú kezébe kerül, azzal ismét ezek száma gyarapodnék a városban, már pedig ismeretes, hogy ezek különböző ürüggyekkel kibújnak a polgárokat sújtó terhek viselése alól. Egyébként az is érv volt, hogy a város sörfőzője nagyon rossz karban van, és így is-úgy is újat kellett volna építeni, a Neuhoft építményei alkalmasnak látszottak rá, hogy ott helyezték el. Az eddigi sörfőző a mai múzeum környékén volt és a kurucokkorban nagy szerepet játszott, ott rejtőztek el a kurucok. Ne feledjük el, hogy akkor még a várost fal választotta el a külvilágtól, a sörfőző tűzveszélyes volt, ezért került a falakon kívül, a Neuhoft ebből a szempontból is alkalmas helynek tűnt. Végre több halasztás után 1763. szeptember 3-án megvolt a végső árverés 6000 ft-ról Szluháné 11 050 f-ra verte fel az árat, a város még 10 ft-ot ráígért, így ezen a napon sikerült megszereznie egy nagy kertet és néhány rozszant épületet polgársága számára. (Fogalmazások könyve 1763, 224., 282. lap). A vételár miatt Voss Károlynétól, az árvaház alapítójától 2000 ft-ot, Gábiel Katalintól 200 ft-ot vettek fel 5% -ra. (Tj. 131. lap).

Az Erzsébet-kert az 1944–45-ben elpusztult zene-pavilonnal
(Képeslap 1910 körül, Gyűrű Ernő gyűjteményéből)

A vétel idején egyelőre alig-alig merült fel a gondolat, hogy messze az Újteleki kapun túl sétahely kínálkozik, itt-ott említik, hogy díszkert is van, azaz németül Lustgarten, csak a következő évben, azaz 1764-ben terjesztik fel a helytartótanácsához a tervezetéseket. Szárazmalmot is akartak létesíteni, ahol vízi erő helyett ökröket alkalmaznak; volt ugyan a városnak efféle intézménye, de már nem nagyon lehetett használni, a mai Széchenyi Gimnázium helyén állott, színészek csináltak színházat belőle, az azoktól kapott bér is némi hasznot hozott a városnak. A malomra és a sörfőzőre Trost György nevezetes soproni építőmester és Schaffer Gáspár ács készítettek tervet 3857 ft-os költségvetéssel. A Neuhofhoz két és fél holdnyi mező is tartozott, azt el akarták adni, viszont az épületek körül levő kertet nem, mert mint a beadvány mondja, nyáron nagyobb a sörfogyasztás és úgy látszik maga a kert s a kellemes park az embereket iddoggálásra [244](#)fogja ösztökélni („*unus et solus hortus et amoena viridaria homines ad bibendum invitatura videantur*”, Fogalmazások könyve 1764, 75. lap, március 14).

Részlet az Erzsébet-kertből a kaliforniai fenyővel
(Gyűri Ernő gyűjteményéből)

1764. február 29-én kiadták bérbe a házat a sörfőzőnek, Ottinger mesternek, aki a következő évben már 366 akót mért ki. A város egyébként Zechmacher János császárkőbányai kőfaragó közreműködésével építtette át a megfelelő épületet, 1766-ban pedig a szárazmalmot a fischamendi malomkögyártóval. (Mühlstein-Factor. Számadáskönyv 182. lap). – Feltűnő, hogy a város ennyire áldoz a sörfogyasztásért, mikor egyébként mindent elkövet a borfogyasztás növelésére, a sörfogyasztás ellenében. Éppen azért itt is

megkezdődött a harc. 1766-ban eltiltják a zenélést a Neuhofban, ami pedig nagy vonzó erő volt (Tj. 1766. 132. lap). Még 1767-ben egy nagyobb befektetés jelentkezik: a Deák kút vizét odavezetik a sörfőzőhöz (Tj. 1767. 68). Későbbi leírás szerint két tó is volt. 1805-ben ugyanis a bérletet a Pressburger Zeitungban hirdetik és az épület leírásánál említik ezt és említenek egy kis kápolnát is. Ezt az egész épület lerombolásakor, már a felszabadulás után, hogy a SOTEX kultúrháznak nyerjenek helyet, bontották le, oltárát a Nep. szt. János megdicsőülést ábrázoló kisebb képpel a múzeumban helyezték már régebben el, valószínűleg még a Preysing korból származott a berendezés. 1800 körül már azonban valóban sétahelynek számított a Neu Hof. Pontos adatunk nincs róla, hogy mikor lett fontosabb cél a séta maga, mint a sörivás, de Bredeczky Sámuel soproni tanító leírása ebből az időből, már úgy mutatja, mint kedvelt kiránduló helyet: „Az Ujteleki kaputól pár ezer lépésre fák-övezte csinosan fekvő épületet látunk, mely most a város tulajdona: ez a rendes sétahely Sopron előkelő és kevésbé előkelő közönségének, az utóbbi vasárnap meg ünnepnapon ide gyülekezik, hogy az elsöben gyönyörködjék. A hely meglehetősen közelsége, a szép, bár még francia stílusú kert és más ezer kellemesség felkeltenék a közönség teljes érdeklődését, ha valamivel jobban gondoskodnának a csinosításról és kényelemről. A kert legszebb részei a kedves lugasok, melyek a magába vonuló gondolkodót szívesen látták. Néhány kőszobor omladék is áll ott, melyeket azonban a jóízű ellen elkövetett merényletnek tarthatni. A bejáratnál Mars áll, egy elkopott 245rokkant, akinek kicsavarodtak a lábai, Neptunt pedig, ezt az igazi szörnnyeteget egy nürnbergi kontár durva fametszete után rontották el még tovább. A kert földíszei néhány évvel ezelőtt a vadgesztenye fasorok voltak, amelyeket a mostani bérlő gazdasági okokból erősen megnyesegetett és elrontott” (Beytraege zur Topographie des Königreichs Ungern. 1803. 78. lap).

1800 körül már általában angol park volt a divatos, innen Bredeczky lekicsinylő megjegyzése a francia stílusra. Egyébként évtizedekig nem sok gond volt a kertre. Inkább az, hogy jövedelmezőségét fokozzák. Így magadták az engedélyt egy színésznek, hogy 1806. május 18-án kint zenei akadémiát tarthasson, de csak napfénynél, este nyolc órára – a tűzveszélyre való tekintettel – be kell fejeződnie az előadásnak. (Tj. 1806. 1121. sz. végzés). Majd meg körhinta felállítása került szóba, amelynek bevétele persze szintén a városi jövedelmet szaporítja. A város neves építésze, Hild Vencel csinált is tervet, de nem került kivitelre, végre 1815-ben a bérlőre ruházták az engedélyt azzal, hogy bért is fizessen érte, és ha majd véget ér a bérlet, a város megváltja a körhintát (Tj. 1815. 63, 3812. sz. végzések). A sörfőző bérlője persze szívesen elvégezte a befektetést, amely 9854 forintjába került, mert a körhinta igen sok embert csábított oda és jócskán fogyott a sör. Hogy azután a tömeglátogatás mennyire nem tett jót magának a kertnek, mutatja egy útleírás 1829-ből, amely szerint a Neu Hof nagyon elhanyagolt (Krikkel: Wanderunger zu den Umgebungen des Neusiedlersees. 1829.). Az egyik bérlő 1823-ban tánctermet kívánt volna építeni a körhinta mellé, hogy még jobban fokozza a bevételét és a csődületeit, a város bele is ment volna azzal, hogy csak nappal használhassa, de azután a bérlő visszakozott (Tj. 195. és 2044. sz. végzés). A tóra is kiterjedt Rupprecht János reformkori találékony polgár figyelme, fürdőt akart létesíteni, miután ilyesmire már a katonaság is gondolt. A beadványa olyan furfangos volt, hogy nem említette hol lenne az uszodája, így meg is kapta rá az engedélyt, csak miután kiderült, hogy az is a Neu Hofban lenne, visszavonták az engedélyt (Tj. 1823, 3887. sz. végzés. 1833. 3278. és 3551. sz. végzések).

Úgy látszik, elavult a körhinta is, 1836-ban javítják (Tk. 1507), de magára a kertre is már nagyon ráfér az átalakítás. 1840-ben a tanácsban szóba kerülnek a már Bredeczky ócsárolta szobrok is, a tervbe vett nagy rendezéssel azokat is el kell távolítani (Tj. 1402). Cirkuszok korábban is felütötték a sátrukat a Neu Hofban, 1840 körül pedig a rendes színtársulat is épített valamiféle arénát. A sörházban nyaranta a toronyörök és a győri cigányzenészek felváltva hangversenyeztek. Slachta Etelka, soproni leányzó érdekes magyar nyelvű naplójában elmondja, hogy május elsején „a barnák a Marseillet 3-szor játszák. Igen szép zene” (122.

lap).

A parknak átalakítására ösztönző hatással volt az első dunántúli vasút építésének híre, mely Bécsújhelyt kötötte össze városunkkal, itteni pályaudvarát a Neuhofer közelébe tervezték. 1845-ben megkezdtek a vasútvonal építését, és így a leendő pályaudvar környékét is korszerűsíteni kellett, hogy az érkezőknek jó benyomása legyen a városról az első percekben is. Már korábban tárgyaltak Liechtenstein herceg Ritter Károly nevű kertészeivel. 1846-ban pedig megkezdődött végre a nagy átalakítás, amelynek kapcsán a francia kert angollá alakult át. 1846/7 telén nagy volt a munkanélküliség és nyomor, itt alkalom nyílt munkára (Tj. 1847. 838. sz. végzés). Betemették a kisebbik tavat, a nagyobbat pedig kikövezték. A sokat emlegetett szobrokat eladták, Bosch Gáspár sörfőző vette meg 2 ft-on. A körhinta és a „születli” elhelyezése majdnem 2000 ft-ba került volna, egy új „szalon” 26.470 ft-ba, erről le kellett tenni, a királyi kamara javasolta, hogy a „kerengjáték”-ot alakítsák át „mulatóterem”-mé, ami meg is történt (Tj. 1841, 4193. és 4832. sz. végzések; 1846, 1863. sz. 1211, 129, 478. sz. végzések). Maga a kert abban az állapotban maradt 1944/5-ig, amibe 100 évvel előtte helyezték. A város részéről Kánia Ferdinánd felügyelt az átalakításra. 1847. június 11-én jelenthette: „a mostani időpontot, melybe... az úgy nevezett Neuhoferban már jobbadán meg készült kert alkat folyvást tartó és szorgalmas felügyeletet és művelést kíván, annak beteljesítésére legcélszerűsábbnak véli”, ezért két kertészt ajánl felvételre. A városi tanács Irschek Ferdinándot választja meg, aki Penzingben született, azaz ma már Bécs [246](#) egyik peremvárosában. Számára a sörfőző házában jelölt ki lakást. A határozatot pedig ekképpen kicirkalmazva okolták meg: „mert a Neuhoferkert, mely közelében lévén a Bécsújhely–Sopronyi Vaspálya indudvara, de a nélkül is, mint mulató kert kellő kép átalakítva, a látogatók mind inkább szaporodó számát oda kecsegtetendi, s ennél fogva a városi javadalom haszon hajtóságát növesztendi, úgy szinte a város környéke különféle terein és helyein úgy a közsétán levő ültetvények, fa sorok és kertalkatok de mindenek felett a selyemtenyészés tekintetéből szaporított szederfa ültetvények, már többé felügyelő nélkül, kinek szakértő embernek, tehát kertésznek kell lennie, el nem lehetendek” (Fasc. XXVI. 3681.).³⁽²⁹⁾

Bizony nagy szükség is volt a kertészre, mert a Neuhofer nagy szerep várt pár hét múlva: 1847-ben egymásra torlódtak Sopronban az idegenforgalmi események. Elsőnek a magyar orvosok és természetvizsgálók gyűlése több napon át a városban zajlott. A Honderü c. lap a Neuhoferól így írt: „Különös diszére szolgál Sopronnak a közönség használatára ujólag megnyitott ujkert (Neuhofer) nevet viselő regényes sétahely, mely kivált népünnepélyek rendezésére különösen alkalmas. Ide gyűjté vala ki nem csak a természetvizsgálókat, hanem az egész soproni közönséget azon fényes világosítás, zenészet és népies tánczok és vidámságokkal összekötött ünnepély, mely f. hó 16-án volt számunkra rendezve s valóban, miként a nemes város vendégszívessége, úgy a derék rendezők kivétel nélküli jóizlése, de főleg a Sopront s annak vidékét lakó szépnem felől tón kétségtelen bizonyosságot. Alig tudnám megmondani melyik osztály érdemelné ki e tekintetben Páris almáját, annyi csinos arczról sugárzanak le a legszebb kökényszemek. Paraszt nők közül mindenesetre a horvátnőket illeti szépségdíj, kiknek feltűnően szép képüket érdekesen dús öltözetük is emeli. Magyarság közt a férfinem volt a kitűnő, miként csinos nemzeti viseletük, úgy szabadon karcsu testalkotásuk által. A kert általában világítva, több, alkalomhoz illő csinos transparentekkel diszitve s eleven virágfüzerekkel dusásan felczifrázva tökéletes ünnepi pompában ragyogott”. Négy nap múlva, István király napján robogott be az első vonat Bécsújhelyről, a kert ismét szóhoz jutott, az új szalonban költöttek el az első, persze meghívott utasok a villásreggelit és hallgatták meg az ünnepi beszédeket, verseket.

Most tehát divatba jött a Neuhofer, az újdonság varázsával is hatott, kellemes is volt, a szomszédos állomáson érkező-induló vonatok is sokáig meg nem únt látványossággal szolgáltak. 1848. június 4-én az

ev. templomi férfikar, akkor még név nélkül, hangversenyt adott kint, amelynek műsorán a Talpra magyar is szerepelt Lorenz János megzenésítésében. A győri Hazánkknak megküldték a falragasz magyar szövegét, amelyet furcsaságképpen közölt is a lap. Hangzott pedig a kerékbetört magyarságú hirdetmény így: „Jövő Szombaton azaz június 4-dikén estvéli 5 órakor az itteni N. kertben nagyszerű látszatómányaát hallatandja a XX férfiú ének egyesület.” No de hazafias célra ment a dolog, meg kellett bocsátani, különösen mert a hamarosan következő Bach-korszakban a búsmagyarok is odavonultak ki a sörfőzőbe, hogy ne legyenek szem előtt. A diákok már rég rájöttek erre a kitűnő rejtekhelyre, és mikor 1841 elején Petőfi visszatért a katonaságból, idejártak vele a diákok: „Mi pedig a Neuhofo-féle mulató helyre csödültünk ki esténként s ott folyt a beszéd a katona élet tarkaságairól minden tartózkodás nélkül” – írja Sas István, a költő barátja későbbi visszaemlékezéseiben. Igen, a „tartózkodás nélkül”, ez volt a vonzóerő a Bach-korszakban.

Tartottak kint bálokat is, 1855-ben a város üvegházat építetett, gesztenyefákat ültettek. Azonban 1865-ben ismét vurstli keletkezett kint, körhinta, céllövészet verte fel a csendet. Az új rendezéskor a négy évszak szobrát is felállították, egyik csak 10 évig állta a sarat, akkor rossz állapota miatt eltávolították. A helyi sajtó efféle kisebb változásokról is értesítette olvasóit és persze részletességgel számolt be arról a második nagy népünnepélyről, amelyet kint 1857-ben Ferenc József látogatása alkalmával rendeztek, ekkor még a kerítést is lebontották, hogy a szomszédos mezőt [247](#)bevonhassák az ünnepségbe, pedig Kánia ötletéből sövénykerítés volt, amit a Magyar Hirlap 1852-ben példamutatónak említ olvasóinak. (4032. lap).

A vurstlit hamarosan kitelepítették, általában maradt a hangulatos csend, azaz nemesebb hangok keltek néha versenyre a madarakkal. Ugyanis a város 1889-ben magas zenepavilont építetett (Polg. mesteri jelentés 1889-ről, 68. lap). Hosszú évtizedekig ott szólt jó időben a katonazenekar. 1899-ben kapta a park az Erzsébet kert nevet, a Neuhofo név lassan kikopott a használatból. De meg is növekedett 1899-ben a területe. A szomszédos kert Bánfalva felé a Pejachevich grófi családé volt, amelytől 1884-ben a Vághy család vásárolta meg, tőle pedig a polgármesteri jelentés szerint a város, a most már Erzsébet kert nagyobbítására és még üvegházat is építettek az új részre. Kb. 100 éve díszlik már a kertben az óriási kaliforniai fenyő, a parkban második helyén (SSz 1957, 297. lap Csapody I. cikke).

Az Erzsébet-kert egykori kápolnájának oltárképe: Schaller: Nep. Szt. János mennybemenetele
Liszt F. Múzeum

Az angolpark módjára megújult kert sok szép napot ért meg. 1863-ben az első magyar dalosünnepély egy rendezvényének [248](#)is színhelye volt, számos népünnepélyt látott, így az első munkás május elsőnek egy epizódja itt játszódott le, ugyanis mikor a munkások Bánfalváról estefelé hazafelé tartottak, a kertben rendőrök elvették tőlük harmonikáikat.

1900 körül a park közepén vendéglő épült, amely érettségi bankettek és találkozók jellegzetes színhelye lett. Az első háborús elsötétítés 1941-ben ilyen alkalommal esett meg. A Bánfalvi patak menti részen egy kis vízesést csináltak a romantikus lelkek számára, később ott katonai tenisztér létesült, a vendéglő közelében időjelző, egyszóval állandóan korszerűsítették, de meg kell vallani, hogy a sétálóknak általában mind ritkábban keresték fel. Közben a város egészen a közelébe kúszott a parknak, távolabbi sétahelyek jöttek divatba.

Bosch Gáspár volt az utolsó sörfőző. Az épületet a város 1884-ben a lundenburgi Stein Bernátnak és a pozsonyi Goldschmied Sándornak adta bérbe, kik ott malátagyárat alapítottak. Hosszú lomha épület volt, számos vakárkával fordult fala a Nándor fasor (ma Ady Endre út) felé, diákkoromban évek hosszú során át iromba betűkkel volt vagy 5/6 példányban ráfirkálva: Sonkatolvaj.

Maga a park évről évre szépült Dahner Nándor emlékezetes főkertészsége idején, aki 1957-ben halt meg, és akinek látnia kellett a kert pusztulását. Mert bizony az 1944/5-ös bombázások nem kímélték – a pályaudvar közelsége folytán – az Erzsébet kertet sem. Elpusztult a vendéglő, a négy évszakra egyébként semmi műbecsel nem bíró szobra (alighanem múlt századvégiek voltak csak), a zenepavilon, az időjelző, számos régi fa. Nem kímélte a bomba a pályaudvar felőli bejárónál állt barokk nepomuki szent János szobrot sem. Sok egyéb sürgősebb teendő ellenére is az Erzsébet kert természeti szépségeiben ismét megújult, mellette a mai élet a kultúrházzal jelentkezik.

A Május 1. tér képe a mai ált. iskola környékén (Képeslap 1930 körül)

1963. XVII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Czobor László: Az első munkásábrázolás a soproni színpadon (1873)

249 Czobor László: Az első munkásábrázolás a soproni színpadon (1873)

A Strike (sztrájk) című, Szigligeti Ede és Balázs Sándor által írt „eredeti népszínmű”-ről lesz szó. (Bár hogy nem eredeti, ezt a későbbiekben látni fogjuk.) Aradi Gerő, a soproni magyar színház igazgatója a „Sopron” 1873. március 8-i számában közölt; programcikkében jelenti be többek között „A strike” érkezését is, mely „Pesten állandó tetszés mellett adatik egy év óta.” Tekintsük végig röviden a darab útját:

honnan, milyen történelmi talajból ered, s mit is tartalmaz tulajdonképpen?

Az 1860-as években a nyugat-európai kapitalizmus megszilárdulásával mind nagyobb és nagyobb arányúvá válik a bér munka kizsákmányolása, ami a munkások öntudatosodását, szervezkedését vonja maga után. 1864-ben megalakult az I. Internacionálé, nemzetközi egységfrontot képezve a tőkével szemben. Egyre élesebb lesz az osztályharc, a munkásság munkaidő-, munkavédelmi- s legfőképpen bérkövetelményei alátámasztására mind gyakrabban fordul a gazdasági életre legvesélyesebb fegyveréhez, a sztrájkhoz. A kiegyezés után nálunk is fellendül a kapitalista fejlődés, öntudatosodik, szervezkedik a munkásság. 1888-ban megalakul az Általános Munkásegylet, cselekvésre szervezve a munkásokat. A Párizsi Kommün évében Pesten elsőként a nyomdászok mozdulnak meg, majd 1871 tavaszán már a pékek, serfőzők, szabók is sztrájkolnak. Sopronban 1872-ben van az első nagyobb sztrájk, de a szabósegédek mozgalmát itt is hatalmi úton elfojtják, a szervezőket kitoloncolják. Feszült azonban a helyzet, s ezt érzik a városi uralkodóosztály is. A közvéleménnyel a hatóságok el akarják hitetni, hogy a munkásság józan, megelégedett – csupán csendháborítók ingerelnek és bűjtogatnak. Ezt a felfogást tükrözik a korabeli hivatalos írások, a sajtó és részben Szigligeti műve is. A félelemre alapos okuk van, amit hűen kifejez a „Sopron” 1873. máj. 3-i számának cikkírója: „a józanabb lapok aggódó szavakkal jelzik a majdnem naponkint fölmerülő, s egyre veszélyesebb szint öltő munkás-strikokat...” Elrettenve sorolja fel a bécsi szabók, Berlin, Boroszló, Lipcse, Bécs, Pest nyomdáinak, az angol kőszénbányáknak, a berlini és bécsi fiakkerosoknak bérkövetelési akcióit, valamint a bécsűjhelyi Sigl-gyár csaknem 3000 munkásának sztrájkját. A mozgalom elleni érvelése világosan mutatja a burzsoázia hivatalos képviselőjének, a hatóságnak a sztrájkok igazi okát elhallgató, ezt vallás-erkölcsi prédikációkkal elkendőző ténykedését: „Ha egyszer a munkás kebléből kihalt a kötelességérzet; ha azon éber, s rendesen nagy befolyású őrnek – a lelkiismeretnek – hangos parancsszavát magában elnyomja és megveti, s csak állati ösztöne s a beléje oltott hamis, de hangzatos elvek után indul; mi sem természetesebb akkor, mint az, hogy ő is olyan akar lenni, amilyen az ő kenyeres gazdája és mestere, hogy bérével soha meg nem elégszik; hogy a munkaidőt mindig sokalja; hogy gyárosának s mindenkinek nagyobb tulajdonát irigyli..., hogy mindig strikol és rakoncátlankodik.” Az „Oedenburger Nachrichten” még tovább megy (1873. ápr. 23-i szám): úri göggel és gyűlölettel vegyes rettegéssel konstatálja az európai méretű sztrájkokat, miközben ezek jogtalanságát igyekszik bizonyítani. Eszerint a munkás jobban keres, mint a hivatalnok vagy katonatiszt; nincstelenségének ő maga az okozója, meg az iparhatóságuk (a munkásság önkormányzati szervei), amelyek az opportunisták vezetés miatt nem tudják orvosolni a bajokat. S erre mit tesznek a munkások? A számukra legkényelmesebb [250](#) megoldást választják: sztrájkolnak.

A korabeli lapokat vizsgálva tehát kitűnik, mennyire mindennapi problémák voltak az egyre sűrűsödő munkássztrájkok a 70-es években. De nemcsak a hivatalos írások és a sajtó, hanem a szépirodalom területére is behatol a sztrájk – mint egyike a legaktuálisabb témának az adott korszakban. A következő évtizedekben elszaporodik a sztrájkábrázolás a színpadon, de többnyire csak harmad-, vagy negyedrangú alkotásokban. Világirodalmi rangra csupán Gerhart Hauptmann „Takácsok” (1892) c. színműve emelkedett, mely már 1895. aug. 2-án bemutatásra került nálunk a budai színpadon, majd 1900. okt. 22-én játszotta a Vígszínház. A kevésbé jelentősek közül hazai vonatkozásban megemlíthetjük Szávay Gyula „A munka” c. darabját (1892), Langman „Szegény emberek” c. „munkásdrámá”-ját (eredetileg „Turaser” a címe), melyben a háttér képezi a sztrájkmotívum (1899. jan. 14-én mutatta be a Népszínház).

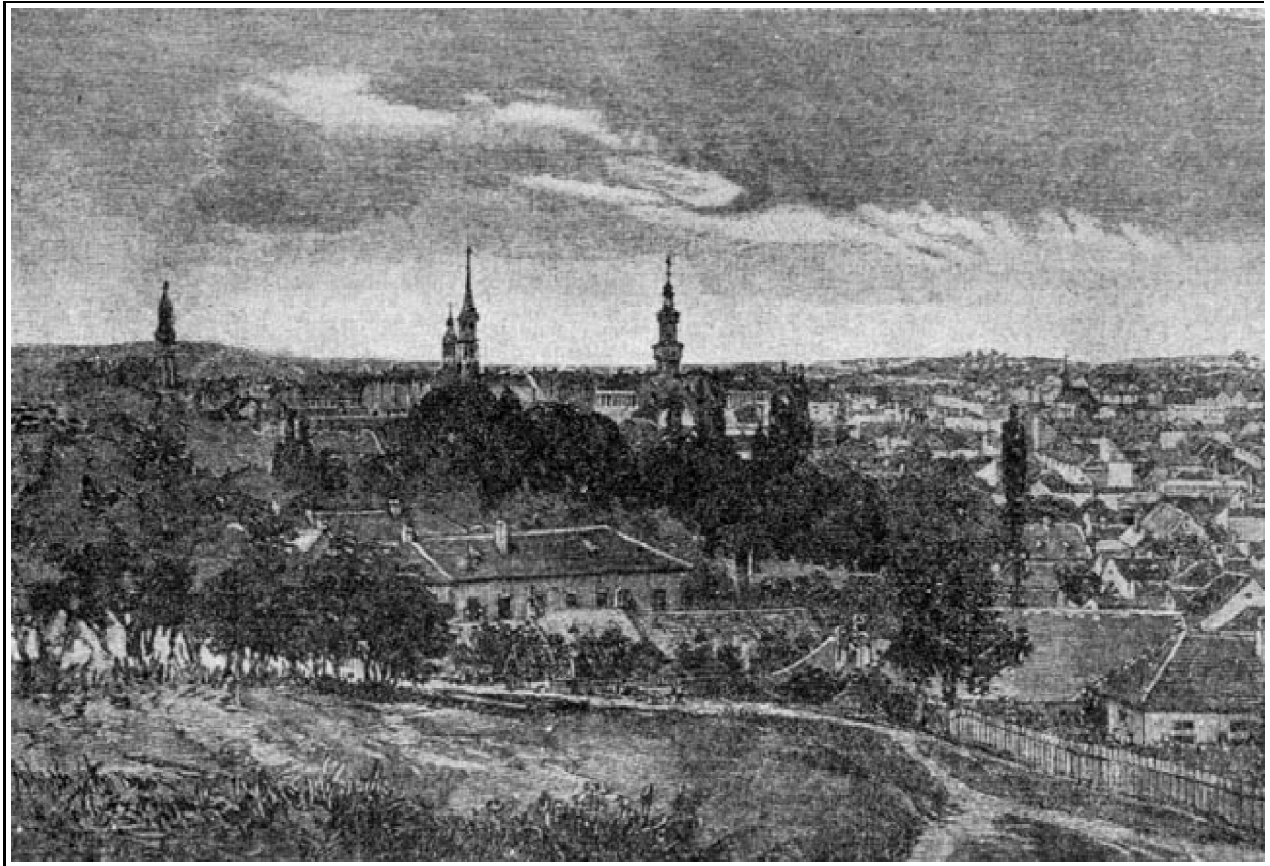
Gerő Károly „Felhőszakadás” és Géczy István „Angyalföld” c. népszínműveiben szintén a háttérben aratósztrájkok húzódnak meg. (Előbbi 1898. ápr. 16-án, utóbbi 1900. márt. 30-án mutatta be a Magyar Színház.) Az említett művek mind a század utolsó évtizedében keletkeztek; tematikus ősük nálunk egyrészt

a már teljesen elfeledett Manuel „Munkások” c. egyfelvonásos drámája, melyet már 1870-ben színre hozott a Nemzeti Színház, de mint a Figyelő 1871. évf. 25. lapján megjegyzi, több más darabbal együtt „alatta áll ama mértéknek, melyet egy elsőrendű... műintézetnél használni kellene”, másrészt a francia Coppée-nek „A kovácsok sztrájkja” c. verses munkája (La greve des forgerons), mely Magyarországon 1873-ban jelenik meg nyomtatásban (Ozorai Árpád fordításában) – de a téma első népszerűsítése már 1871-re esik. Ez év okt. 29-én mutatta ugyanis be a Nemzeti Színház Balázs Sándor és Szigligeti Ede „A strike” c. drámáját, amely nem más, mint a Coppée-versek dramatizált változata. A francia eredetiben bíróság előtt áll a vádlott, aki kalapáccsal agyonütötte munkatársát. A gyilkosság oka: a sztrájkra lázító munkás (az áldozat) az éhező családja miatt sztrájktrővé vált másik munkást (a főszereplő Jean apót) gyávnak, árulónak nevezi, mire az utóbbi heves felindulásában megragadja a végzetes kalapácsot és végrehajtja a Coppée szerint szükségszerű ítéletet. Balázs és Szigligeti darabja mind tartalmilag, mind eszmeileg szinte változatlanul utánzata az eredetinek, csupán magyar környezetbe helyezte a cselekményt, magyar nevekkal (Jean apó = István bácsi, felesége: Eszter, veje: Lajtos stb.), s a színpadra való átdolgozásnál elhagyta a bírósági keretet.

Hogy az első magyar színpadi munkásábrázolás problematikáját tisztábban láthassuk, ide csatolnám a mű tartalmi ismertetését, annál is inkább, mivel nyomtatásban – tudomásom szerint – csak a színházak számára készült 1871-es kiadás hozzáférhető.

Lajtos, a korhely, tönkrejutott takács ül a daloskedvű özv. Szikráné vendéglőjében. Hiába könyörög, nem kap bort a fiába szerelmes kocsmárosnétól, ezért morogva elszomolyog. Alig távozott, megjelenik a kocsmában apósa, István bácsi feleségével, Eszterrel s a két kicsi unokával. Az amolyan idilli, patriarchális életet élő nagyszülők rájönnek, hogy a nótázó Szikráné szerelmes legidősebb unokájukba, Gyulába, aki különben a gyár esze és büszkesége. István bácsi is idős léteire ott dolgozik, mert – mint mondja – „munka nélkül élni sem tudnék”. Hamarosan együtt van már az egész család: betoppan Gyula, majd a húga, Ágnes, aki Pesten szolgáló, s most szabadságot kapott. Pénzt szimatolva Lajtos is előmerészkedik, s István alig csillapuló haragja közepette megfogadja lányának, hogy jó útra tér: munkát vállal, – de ez nem cseng valami meggyőzően. Hanem egyszer csak zaj hallatszik: „a gyári munkások közelednek”. Gyula megadja az okát is: „Rég sugnak-bugnak. Munkaszünetést terveznek – az örültek! Mintha csak egy hétig is megélhetnének kereset nélkül!” A munkások azonban még nagyon szervezetlenek, maguk sem tudják, mit, miért cselekszenek. Bizonyítják ezt a mozgalom vezetőjének, a Szikráné után epekedő, könnyűvérű Kovács Jenőnek szavai: „Megválasztottatok – s a közbizalmat nem lehet elutasítani”. A sztrájk igazi okát, a munkásság követelését a két német ajkú munkás, Anselm és Fridrik [251](#)kiáltja ki: „...akarni, hogy a munka jól megfizetni, mi fixiren a bért... Akarni mind enni pecsenye, nemcsak a fabrikanten und kapitalisten.” Szikráné hiába nevezi „nagyszájú, jött-ment csavargónak” Anselmet, a munkások az utóbbi mellett állnak, de akkor már ellene fordulnak, amikor vagyonszerelést követel. Fridrik tereli ismét más irányba a hangulatot: „Csak azt akarjuk, hogy a munkát illően fizessék meg, addig pedig strikolunk.” Erre aztán már felzúg az éljen! Gyula, a felemelkedett munkás, már csak hivatalból is, a „gyárnok” oldalán áll: a sztrájk eredménye koplalás, nyomor, rablás, gyújtogatás, öldöklés lesz. A munkások erre megtámadják, csak Szikráné tekintélye menti meg. Fridrik megnyugtató és méltó választ ad Gyulának: „A gyárnok erős vinkulummal tömérdek munkát vállalt el, sok váltója fog lejárni – ha mi csak két hétig kitarunk, vagy fizet, vagy tönkre jut.” István bácsi, a fontolgotó, óvatos ember típusa: „Erőszakkal semmit sem érünk el, a gyárnok kiböjtöl vagy tönkrejut, és vele mi is. ... Mi szegények vagyunk, de nem is illő kést tenni a torkára, mert ő mégis jó, becsületes ember.” Anselm hiába lázadozik: „Nichts kerni, hanem mussein.” István tanácsát fogadják meg, követeket menesztenek a gyároshoz. Megesküsznek, hogy csak a deputáció eredménytelensége esetén sztrájkolnak tovább. Változás után Somvári gyáros házában vagyunk, ahol nagy

vendégeskedés folyik. Max, a milliomosfiú nagyvilági sikereivel dicsekszik, azt fejtegeti éppen, hogy „a gyár elveszi a földet s a föld férjhez megy a gyárhoz.” Somvári, a „jó gyáros” típusa, atyai leereszkedéssel és nyájassággal beszél Gyuláról a vendégeknél, miközben megjelenik a sztrájkolók csapata. Somvári nem enged, sőt mikor Fridrik kijátssza a legsúlyosabb kártyát, Gyulát árulónak nevezi és elkergeti. Gyula még most sem ébred fel, igyekszik visszatartani nagyapját, de hasztalan: most már István bácsi is megesküszik, s testestül-lelkestül a sztrájkolók közé áll.

Sopron látképe a Kuruc-dombról (Háry Gyula rajza 1896 körül)

A második szakasz Somvári családi perpatvarával kezdődik, az apa ügynöke leveléből értesül Max fia haszontalanságáról és léhaságáról, ezért felesége minden fenyegetése és rimánkodása ellenére is munkára szorítja. Somvári, aki kovács volt valamikor, már-már engedne (hiszen csak nagyravágyó felesége állandó zaklatása miatt különbözött össze a [252](#) munkásokkal), amikor Angyalka leánya jön a hírrel, hogy a munkások visszatérnek a munkához, azzal a feltétellel, hogy István bácsi és Gyula is visszatérhessenek. Somvári nagykegyesen „megbocsát” nekik, sőt a jószívű Angyalka figyelmeztetésére még pénzt is küld Istvánéknak. Amíg azonban ez eljut odáig, változás után István bácsit és családját látjuk a legnagyobb gondban: nem tudja élelmezni feleségét, unokáit s ekkor toppan be Ágnes-unokája, akit Lajtos teljesen kifosztott. István bácsi és Gyula elhatározzák, hogy Pestre mennek dolgozni, míg a munkaszünet tart: „Kiállhatatlan kezd lenni, hogy nem dolgozhatom,” mondja a nagyapó. De mielőtt elindulnának, megjelenik Szikráné, akinek ajándékát – saját magát vagyonával – nem fogadja el Gyula; a vendéglősné bánatában azután Ágnest nyugtatja meg, hogy legalább az ő ügyét fogja rendbehozni Kovács Jenővel. Mikor

Angyalka megérkezik, a „kedvező hír”-rel, Szikráné rögtön látja, hogy hová húz Gyula szíve. István bácsi viszont önérzétesen utasítja vissza Somvári békeküldeményét: „...nem vagyunk koldusok, alamizsnát nem fogadunk el.”

Ezután ismét a munkások csoportját látjuk: Anselm rossz újságot hoz „...sokan lenni árulók, tovább nem strikolni, visszamenni a gyárba.” Fridrik viszont jó hírrrel jön: a szomszéd köszénbánya munkásai is hozzánk szegődnek. Jönnek is már nagy csapatokban. Szikráné megígérteti Jenővel, hogy feleségül veszi Ágnest, de erre már nem kerülhet sor. István bácsi meghozza a munkásoknak a gyáros „jó” feltételeit; kéri, oldozzák fel esküje alól, mivel családja éhezik, ő dolgozni akar. Ekkor Jenőben – pénzt dobva oda – megszólal a heves, de a következetesség folytán már-már öntudatos munkás hangja: „Vedd hát ezt, ha koldus vagy s tartsd meg esküdet, vagy gazember vagy!” A darab csúcspontja a kalapácsszínház, melyben a felbőszült István bácsi megöli Ágnes unokája választottját, Jenőt, aki viszont halálakor beismeri, hogy megérdemelte ezt a súlyos büntetést.

A harmadik szakasz cselekménye néhány órával később játszódik. Eszter és a két kis unoka várja Gyulát és nagyapót, de csak nem jönnek. Végre megjelenik Gyula, aki a városból hívott katonaságot a gyárat megtámadó munkások ellen. Tudatosan a gyáros mellett áll: „a mieink a gyárba menekültek... a bányamunkások hozzájuk szegődtek, s mindenféle csőcselék... Így lesz egy szikrából néha tűztenger. Kik e szerencsétlen mozgalmat kezdték, maguk sem tudták, hol fog végződni!” Gyula elsiet a gyáros védelmére, majd István bácsi botorkál a színre, magát igazolva bevallja nevének tettét, mire az asszony azonnal szörnyethal. Ágnes megőrül, majd a hídról a folyóba veti magát. Közben István elrohan az égő gyár felé. Gyulával együtt megmentik Somvárinét és Angyalkát a tűzből. A gyáros siránkozik: „Javítani akartam sorsukon, nagyobb bért ajánlottam, s mégis! – rom és pusztulás!” Híre jön, hogy Lajos vérbe-fagyva fekszik. Az utolsó jelenetben Somvári a haldokló István bácsi előtt társává, fiává fogadja Gyulát és beleegyezik, hogy elvegye Angyalkát. A darab a főbíró szavaival zárul, mely Szigligetiék hibás álláspontját fejezi ki: „Szerencsétlenek! Javítani akarok sorsukon, s viszálykodva a balsorsot hívták fel. – Aki szelet vet, vihart arat.”

Coppée, s így Szigligetiék alapkonceptiója is az a lényegében téves felfogás, hogy a sztrájk a munkást és a gyárost egyaránt tönkretesz. A szerzők tehát a burzsoázia talaján állnak, ami a „jó gyáros” alakjában (Somvári), valamint a becsületes (István bácsi) és a lázító munkások (Anselm, Kovács Jenő) ellentétében ölt testet, továbbá idesorolhatjuk az olyan ellentmondásokat is, mint az, hogy a legaktívabb és legkövetkezetesebb munkások egyike, Kovács Jenő, halála előtt beismeri „bűnösség”-ét. – Miben áll akkor mégis Szigligeti pozitívuma? Elsősorban abban (s ez emeli a művet alapvetően hibás szemlélete ellenére, ha nem is drámairodalmunk élvonalába, de legalább az el nem feledés szintje fölé), hogy először jelenik meg színpadon a magyar munkás (a vasárnap esti előadásokon munkásközönség előtt), aki bár még idegen hatásra, sőt idegenként és anarchikus formában (Anselm), de már többé-kevésbé mérlegelve a reális lehetőségeket (Fridrik, Jenő) nyíltan ki meri mondani: „Azt akarjuk, hogy a munkát illően fizessék meg ...” Igaz, hogy a megalkuvásba ágyazott forradalmi szavak a romantikus dramaturgia köntösében s [253](#) az 1871-es nagy sztrájkok után hangzottak el (éppen ezek eredményeként), de hát a munkásmozgalmak nem szüntek meg, s valószínű, hogy a vasárnap esti közönségre (mely legnagyobb részét munkásokból, kisiparosokból és segédekből állt – Figyelő 1873. 407. l.) nem volt hatástalan a mű, amit az előadások ez években viszonylag magas száma is bizonyít. (Vö. A Nemzeti Színházban a legjobb darab is általában csak 2-3 előadást ért meg, míg „A strike” 1872–74-ben több mint 10-szer került színre. Igaz, ebben közrejátszott Szikráné szerepében Blaháné nagy népszerűsége is, aki ebben az évben, 1871-ben került a Nemzeti Színházhoz Debrecenből). Adták 1871. nov. 1., 5., 19., 1872. dec. 25-én, 1873. II. 3., VI. 2., VIII.

17.; 1874. II. 8., V. 30-án – e dátumok mind vasárnap vagy ünnepnapot jelentenek, ugyanis ekkor volt sikere a darabnak Blahánéval a szegényebb iparos-közönség előtt. Játszották 1874. XII. 27-én, valamint 1875-ben is, de ekkor már a Falu rossza jelenti az újat, A Strike csak a színészek játéka miatt maradt műsoron. Ez nem is csoda, ha egy pillantást vetünk a szereposztásra: Szikráné: Blaháné, Kovács Jenő: Tamásy József, Lajtos: Feleki Miklós, István bácsi: Komáromi Alajos, Eszter: Paulayné, Anselm: Újházy Ede.

Térjünk vissza az első előadáshoz, s ennek kapcsán nézzük a mű fogadtatását és értékelését. Említettük, hogy az „egyszerű publikum”-ra „A strike” kedvező hatást gyakorolt. A kritika viszont elmarasztalta a művet. „Mindenki érzi, hogy az emberek keserű bűnhődése nincs indokolva, s a katasztrófák a közönség legnagyobb közönyével találkoznak” – írja a Pesti Napló 1871. okt. 30-i száma. A Figyelő 1871. évf. 564. lapján ezt olvashatjuk a bemutatóról: „Szigligeti és Balázs Sándor pályadíjnyertes népszínművét... hozták színre nagyszámú közönség előtt. A darabnak kevés hatása volt s mint drámai alkotás, a legszerényebb követelményeket is alig elégíti ki. Meséje kuszált, több mederben folyó, jellemei indokolatlanok s befejezése a valóságosság rovására történik. Mint iránymű szintén nem sikerült, minthogy egyes mozzanatai a hihetlenségig túlzottak, s a költői igazságszolgáltatás benne nem oly nemű, hogy a kevésbé mivel s a tragikai bukás iránt gyöngé érzésekkel bíró nézőre mélyebb és közvetlen hatást gyakorolhatna.” A cikk ezután a színészeket méltatja, akik közül természetesen Blaháné tűnt ki. De a hivatalos kritikus nyilvánvalóan más közönségre alapozta ítéleteit: arra a közönségre, amelyet a sajtó, de a mindennapi élet is már megtanított rettegni a munkássztrájkoktól, s most megütközve vette tudomásul, hogy a szocialista követelések már az arisztokratikus deszkákon is hangot kapnak. A különböző folyóiratokban és napilapokban megjelenő kritikák summája tehát körülbelül a következő:

Mivel a mi ipari fejlettségünk a nyugati kapitalista vállalatoknál jóval alacsonyabb fokon áll, így a magyar munkásság is fejletlenebb, tehát a sztrájkok nálunk nem belső indítékúak, nem a munkásosztály rossz helyzete és életkörülményei váltják ki, hanem külföldi agitátorok izgatására jönnek létre, ahogy ezt Anselm és Fridrik alakja bizonyítja. S mégis, nem ők bűnhődnek, hanem a becsületes munkások s a „jó gyáros”. Minden bővebb kommentár nélkül is érezhető ebből a korabeli sajtó esztétikai-művészeti köntösbe bújó reakciós politikai irányzata: hiába akarta Szigligeti a figyelmet az eseményeket hátulról irányító agitátorokra fordítani, a valóban hiányzó lélektani motivációt a munkásközönség még csak áthidalta valahogy, a kultúrpolitika azonban a legnagyobb mértékben kihasználhatta abból a célból, hogy a mű helyes szándékáról a közönség figyelmét elterelje, sőt az agitátor ellen irányítsa.

Sopronban 90 évvel ezelőtt, 1873. május elsején került bemutatásra „A strike”. Ha egy pillantást vetünk a színház heti műsorára, rögtön érthetővé válik a közönség magatartása a tárgyalt darabbal kapcsolatosan. Szigeti József „Kisértet” c. népszínműve, a Huszárcsiny Vachottól, a Dobó Katica Tóth Kálmántól, Dobsa: „IV. László”, továbbá az „Egyik olyan, mint a másik” c. francia vígjáték mellett nem csoda, ha az ilyen kevésbé mai kérdésekkel foglalkozó darabokhoz szokott közönség nem túlságosan lelkesedett a soproni színpadon először megjelent nem népszerű, hanem aktívan cselekvő munkások láttán. A „Sopron” 1873. május 3-i számában a fővárosi kritikákhoz hasonló tudósítás jelent meg, mely a közönség megnyugtatóra szintén a téves alapeszmét emeli ki, evvel akarván elterelni a [254](#)figyelmet a műben rejlő pozitív értékekről: „...határozottan tendenz darab, s a munkaszünetelés káros következményeit akarja festeni. Néhány csinos dalt nem számítva az egész meglehetősen gyenge s távoztunkban nem tudtuk megérteni, mivel érdemelte meg a 100 arany pályadíjat.” (Ez pedig érthető, Szigligeti 1837 óta a Nemzeti Színház titkára volt, 1873-tól igazgatója.) „A szereplők minden igyekezete dacára a közönség nem birt felmelegedni s meglehetősen elégtelenül távozott... Az egész darab csupa epizódból állván szerepe nincsen tulajdonképpen

senkinek, ahol pedig nincs tér, ott a legjobb színész is hiába fárad, semmiből nem lesz semmi.” Az Oedenburger Nachrichten 1873. máj. 4-i számában már egyenesen úgy értékeli a „becsületes” munkás tragédiáját, hogy „az erény kerüendő!” Hogy mit ért erény alatt, az a továbbiakban világosodik meg abból, hogy a sztrájkolók egy humánus elv (a kizsákmányolás, s ennek megtestesítője, a gyáros) ellen küzdenek, következőképpen a gyárat és érdekeit védeni akaró István bácsi és családja az oktalanul lázadók áldozatává vált. Végző soron tehát ez még élesebb elítélése a munkásmozgalomnak mint a magyar nyelvű kritikában.

Szigligeti darabjának sorsa ezzel Sopronban megpecsételődött. Több előadást nem ért meg, pedig a 90-es években a fővárosban ismét gyakran játszották, de most már teljesen olyan beállításban (amit lehetővé tesz az adott téves kiindulás), mely a hatalmon levők malmára hajtotta a vizet. Röviden összefoglalva az, hogy míg a 70-es években a csak ritkán felbukkanó, de az eseményekben kevésbé szereplő agitátor ellen tüzelte a közvéleményt (hiszen az agitátor az okozója minden bajnak), addig a 90-es években az agitátor kompromittálásával közvetlenül gyengítette az egyre növekvő munkás- és parasztszervezeteket, s ezzel Szigligeti minden eredeti jószándéka ellenére is az uralkodó osztály érdekeit támogatta. Ennek folytán a darab hangsúlya is eltolódott: a 70-es évek előadásain még azt emelték ki, hogy a sztrájk egyformán káros a munkáltatóra és a munkásra, a 90-es években viszont már az agitátor legellenzenvesebb megformálásán van a hangsúly. Hogy a hivatalos kultúrpolitika felismerte ezt a változást, azt híven mutatják azok a számok, ahányszor a darabot ismét előadták.

A Coppée-i koncepció újraéledését mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy 1897-ben Leon Viktor (Lehár későbbi szövegírója) az eredeti szöveget átdolgozza; Beer Miksa pedig zenét szerezve hozzá, elkészül Coppée művének operaváltozata is. A budapesti operaház 1899. okt. 4-én mutatta be, amint erről a Vas. Ujság 1899. évf. 694. lapján beszámol.

„A strike” került bemutatásra 1890. május 1-én, az első munka ünnepén, amikor is a városligeti színikör hozta újra színre, a műnek inkább haladó gondolatait domborítva ki. A Nemzeti Színházban mint örökös tag Blaha Lujza 1902. nov. 10-én a „Strike”-ben lépett fel először (Vas. U. 1902. évf. 739. l.).

Befejezőként tehát megegyszer leszögezhetjük, hogy bár a darab politikailag helytelen talajból nőtt ki (különösen szembeűnő ez akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a marxista politikai gazdaságtan és a dialektikus materializmus alaptörvényeit Marx és Engels már több mint két évtizede rögzítették, pontosan meghatározva benne a munkásosztály helyét, történelmi szerepét s ezen keresztül konkrét feladatait), Szigligeti Magyarországon mégis csak elsőként vitte színpadra a munkásság életét és lényeges, aktuális problémáit. Hogy ezt nem sikerült a művészi tökéletesség szintjén ábrázolnia, abban elsősorban a már sokat emlegetett téves szemléletmód akadályozza meg. Ezért nem is említhetjük művét drámairodalmunk nagy alkotásai között, az adott korban betöltött bizonyos fokú társadalmi-politikai hatását, s ennek folytán irodalom- és színháztörténeti jelentőségét azonban nem tagadhatjuk.

1963. XVII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Domonkos Ottó: A soproni magyar szíjgyártók és csiszárok történetéhez

255 Domonkos Ottó: A soproni magyar szíjgyártók és csiszárok történetéhez

1963. XVII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Domonkos Ottó: A soproni

magyar szíjgyártók és csiszárok történetéhez / (Városközi céhviták, „feketelisták” a XVII. században)

(Városközi céhviták, „feketelisták” a XVII. században)

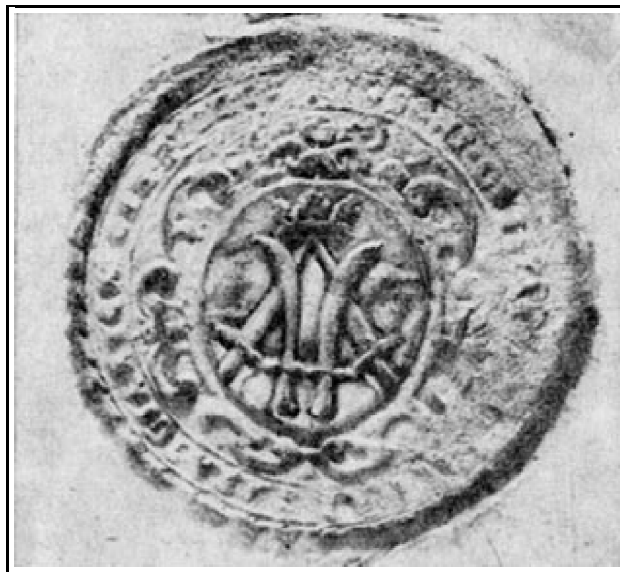
A soproni magyar szíjgyártók és a velük közösséget vállaló csiszárok 1597-ben alakítottak céhet Sopronban.¹⁽³⁰⁾ Artikulusaik latin nyelven íródtak, a soproni tanács erősítette meg, engedélyezte testületi működésüket. A céh iratai között fennmaradt egy, a somorjaiaktól kölcsönként szabályzat másolata, melyet eredetileg a somorjaiak is a nagyszombatiaktól kaptak 1568-ban.²⁽³¹⁾ Ebben a nagyszombatiak az inas- és legénytartásra vonatkozó rendelkezéseket írták le, mint a céhélet egyik legfontosabb, és legtöbb vitára alkalmat adó területének szabályait. Ezt használták fel a soproniak is céhlevelük megszerkesztésénél, és ezzel egyúttal el is kötelezték magukat a somorjaiakkal most már együttes anyacéhhez, a nagyszombatiakhoz. Ezt bizonyítja a soproni szíjgyártó céh jegyzőkönyvének egyik bejegyzése is 1614-ben, amikor a soproni mesterek (Csiszár Mihály céhmester, Szíjgyártó István, Csiszár György, Csiszár Balázs és Szíjgyártó Mátyás) Nagyszombatba utaztak céhlevelükkel, hogy az ottani céh mestereivel is elolvastassák és megerősítsék szabályzatukat. Kisebb huzavona után a város diákjával olvastatták fel a latin nyelvű levelet, amit a jelenlevő mesterek helybenhagytak, megerősítettek, de azt is mondták, hogy a királlyal is szokás confirmáltatni, azonban a soproni tanács is elegendő a céhlevel kiadásához.³⁽³²⁾ Ezzel az aktussal azután forma szerint is vállalták az alárendelt céh szerepét a soproniak, míg maguk is nem váltak céhlevel-kölcsönzővé és így anyacéhhé.

1. ábra. A győri szíjgyártó-, csiszár-, nyerges-, és lakatgyártó céh pecsétje. 1634. Kötőfékagy, magyar nyereg, kopjatok, íj és lakat rajzával

A városközi céhkapcsolatok ebben az időben általánosak, sőt néha egy egész országrész mesterei fognak össze, hogy rendszabályokat hozzanak a műhelyeket önkényesen elhagyó legények ellen. Ez történt 1631-ben is Győrött a kisasszony napi vásárkor. A végzés meghozatalában részt vett a pozsonyi lakatgyártó céh mestere, Komáromból öreg Szyjartó János, Sellyéről maga a céhmester, Újvárból Szyjartó Joseph, Somorjából Lakatjártó Mihál, Pápáról Szyjartó Gíorgi, Szyjartó Istuan, Veszprémből egy lakatgyártó, Szentmiklósról Szyli Szyjartó Péter, Csütörtökből (Pozsony m.) Szyjartó Mathe. A határozat kimondja, hogy akármely ²⁵⁶ királyi város mesterének műhelyében dolgozzon is a legény, aratás idején két hétnél

tovább ne maradjon távol a műhelytől. A két hét letelte után azonnal térjen vissza a műhelybe és „ne kótódgiek az ő Vraual mert büntetese leszon”. Ha valamelyik legény felfuvalkodottságból mégis elmegy szénát gyűjteni, akármilyen dologra, vagy szőlőt őrizni ura bosszúságára, az olyan legénynek cselekedete után munkát ne adjanak egy egész esztendeig, és ha valahol mégis adnának neki dolgot, de közben kitudódik tiltott és kárhuzatos cselekedete, akkor vegyék el tőle a munkát. Az ő urának azonban tartozik minden tisztességes dologban szolgálni. – A királyi városokban dolgozó legények a vásár előtt és után két hétig nem hagyhatják el mesterüket. – A soproni szíjgyártókhöz írt tájékoztatást a győri céh nevében Csiszár István céhmester írta alá, egyben kérve a soproniakat, hogy ők pedig tudassák ezt a végzést a lakatgyártókkal, hogy azok is tudják magukat mihez tartani.⁴⁽³³⁾ E határozat arra enged következtetni, hogy a legények javarésze a mezőgazdasággal foglalkozó lakosság köréből származott, akik a sürgős, nagy mezei munkák idején visszajártak segíteni családjukhoz, szüleikhez, vagy saját jövedelmük növelését igyekeztek biztosítani e munkák révén. A legények úti-levelé elárulta, honnan jöttek és érdeklődni lehetett volt gazdájuknál magaviseletük felől.

A pozsonyi csiszár-, szíjgyártó-, paizsgyártó és nyerges céh pecsétje. 1629. Két tör és két szablya rajzával

A mester és legény közötti örökös ellentét mellett, sokszor a mesterségen belül is vita dúlt, vagy a rokon iparágak mesterei nem tudtak megegyezni abban, hogy kinek mit szabad gyártania. Pozsonyban pl. a német nyereggyártók azzal a kéréssel fordulnak a városi tanácshoz, hogy tiltsa meg a szíjgyártóknak a kocsibőrözést vagy borítást és szíjazást, amint azok azt most az ő kárukra végzik. A szíjgyártók azt bizonyítják, hogy ezt ők eddig is végezték; a kocsikat a kas aljáig szokták borítani, keresztszíjakat és egyéb hozzávaló eszközöket készítettek. A pozsonyi tanács azt kéri tőlük, hogy e munkához való jogukat másokkal is bizonyítsák, miszerint Magyarországon a kocsibőrítés nem a nyereggyártók joga. A szíjgyártók kérik a soproniakat, hogy mellettük foglaljanak állást, oltalmazzák tanult mesterségüket. „Mi úgy emlékszünk, kik országszerte vándoroltunk, hogy Magyar, Erdély, Horvat és Lengyelországokban szíjgyártók dolga a kocsibőrítés és borítás, nem a nyereggyártóké.” Ilyen értelmű levelet várnak a soproniaktól is, illetve azt küldjék a pozsonyi tanácshoz. Befejezésül kijelentik, hogyha eltávolítják őket ezektől a munkáktól, akkor ők is kérni fogják, hogy a német nyereggyártók se készíthessenek „...Tatar Njerget es magyar forma(n) valo Njerget...” Ebben is kérik a soproniak támogatását. Ami azonban a hintó borítást

illeti, arról nem is hiszik, hogy nekik, mint szíjgyártóknak, joguk lenne hozzá. Igazságuk nagyobb megerősítése érdekében arra kérik a soproniakat, hogy e híradást továbbítsák a kőszegiekhez is, hogy azok is írjanak a pozsonyi tanácsnak érdekük védelmében levelet.⁵⁽³⁴⁾ A válasz elküldéséről nem tudunk.

Sopronban is működtek német szíjgyártók, de nem a magyar céh keretében, hanem a bécsújhelyiek kötelékében. 1644-ben a bécsiektől kölcsönözték a szabályzatot céhleveleik megszerkesztéséhez, melyet azután a soproni tanács ²⁵⁷elé terjesztettek jóváhagyásra. Kérelmükben elmondják, hogy eddig csak ketten voltak a városban, az újhelyi céhbe voltak felvéve, de számuk már több mint háromra növekedett, és így joguk van önálló társaságot alakítani. A szegődtetéseknél szükségtelessé válik a sok utazás és költség. Ígérjük, hogy szorgalmas munkát fognak végezni. Kérelmüknek helyt adott a soproni tanács, a benyújtott szabályzatokat a város pecsétjével megerősítették.⁶⁽³⁵⁾

A sopronnyéki szíjgyártó-, nyerges-, és csiszár céh pecsétje. 1666. Szablya, lőporszarú, kopjatok, német és magyar nyereg rajzával

Az anyacéhvel szembeni lekötelezettség megszegéséből kerekedik nagy vita a nagyszombatiak és a pozsonyiak között 1663-ban. A nagyszombati szíjgyártók a soproni szíjgyártó és csiszár céhhez írott levelükben panaszozzák, hogy a pozsonyiak az ő mestereiktől sokadalmak idején adót akarnak szedni, sőt zálogot is vettek attól, aki nem akarta a kirótt összeget megfizetni, jöllehet a szombatiak adták a pozsonyiaknak száz év óta használt artikulusaikat, avval a kikötéssel, hogy egyet fognak érteni velük a pozsonyiak. Az ügyben a szombati tanács a pozsonyi tanácsot is megkereste, de eredménytelenül. Ezek után nagy felháborodásukban kijelentik, hogy „...mys (mi is) őket Czehbeli Mestereknek nem akariuk ismerny. Kihez kepest sem a nalok tanulo Inasoknak sem Legények(nek) munkat csak egy nap sem adunk

Contaroknak alab ualoknak tartuan...” Vásárok alkalmával pedig dupla zálogot fognak venni, mert megszegették fogadásukat. „...ezen gondolatlan új találmány és szokás az egész Országban nem csak nekünk, de legtöbb(beknek) és mások(nak) is karára és gyalazatiara uagion...”, ezért saját legényt se bocsássanak hozzájuk a soproniak, aki pedig közülük tudatlanul odamenne, az olyan legényt büntetés nélkül vissza ne fogadják maguk közé. Aki pedig megátalkodott és mégis pozsonyi mesterhez menne, soha többé maguk közé ne fogadják és semmiféle munkát ne adjanak neki, addig míg a nagyszombatiakkal igazságban és békességben nem akarnak élni a pozsonyi mesterek. – Kérik a soproniakat, hogy több környékbeli város mestereivel is közöljék ezt a határozatot, ilyen módon ellenállva az újításnak. Alkalommal ők is pártját fogják a soproniaknak.⁷⁽³⁶⁾ A soproniak tíz nap múlva válaszolnak a levélre, hangoztatják, hogy fogadásukat megtartják, ti. mindenkor egyetértésben lesznek a nagyszombati mesterekkel, és mellettük foglalnak állást e vitás kérdésben. Pozsonyból jövő inast be nem fogadnak, legény legföljebb két hétig maradhat munkában, az innen elmenőket figyelmeztetik, hogy Pozsonyba ne menjenek, ha e tilalmat megszegik, akkor többé maguk közé nem fogadják őket.⁸⁽³⁷⁾ Az anyacéhvel szembeni fogadalom részleteiről a fenti vita után pár évvel, 1666-ból van pontos hírünk. A soproniak kölcsönözték szabályzatukat a sopronnyéki szíjgyártó és csiszár mestereknek, akik önálló céhet kívántak alakítani, azért azok ünnepélyes nyilatkozatot lettek. „Mys (mi is) látván az ő keg(yel)mek hozzánk maghmutatot íó akarattyat és Attyafiui voltát, ²⁵⁸teszünk ő keg(yel)meknek keresztény íó hüttel ilyen fogadás tételt, hogy valahol az mi Urunk ő Nag(ysa)ga Uraságában és Tartományában Kiritagok, Egyhaznapiai és vásárok lesznek és szolgáltatnak, mind azokon a vásárokon es Kiritagokon nem fogunk ő keg(yel)mekkel viszalkodny és veszekedny, hanem szabad legyen az mi oda fölyül meghnevezet Soprony Szyártó és Csiszár Mester Attyankfiainak az régi szokás szerint, Satorokat csinálny, Arojokat kirakny, és szintén ugy mint my, szabadon arolny, mitőlünk, és mégh masoktólis miáltalunk semmi bántások ő keg(yel)meknek ne lehessen. Sőt hegy ha valakitől másoktól ő keg(yel)mek meghaborittatnakis avagy jniurialtatnak, láván a keg(yel)meknek igazságát, ezen dologhban tartozunk ő keg(yel)mek, mint ioakaro szomszéd barátaink mellet fogni és oltalmazni ...”⁹⁽³⁸⁾ Hasonló fogadalmat tehettek a soproniak, de a pozsonyiak is a nagyszombatiaknak.

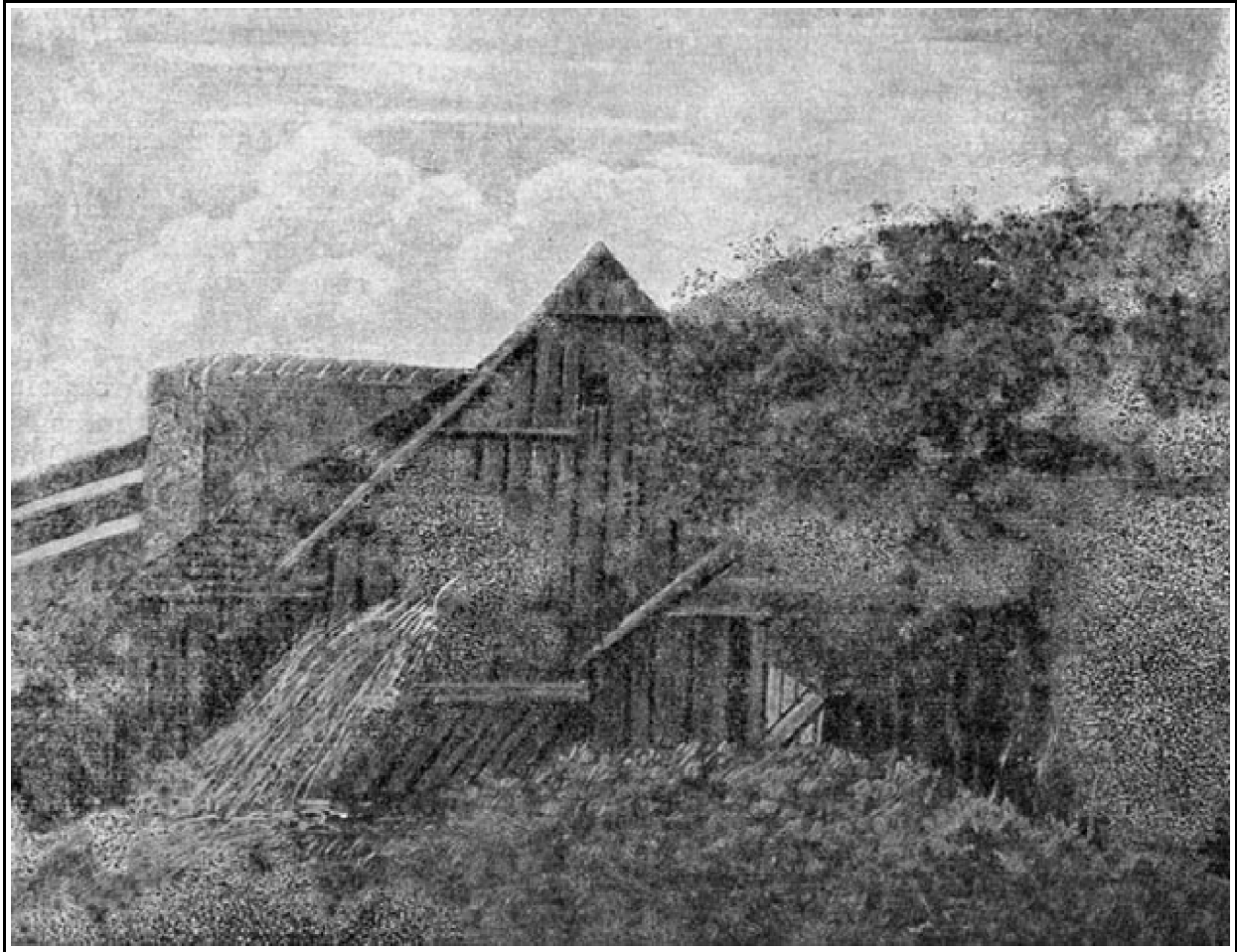

Szűgyártó-, csiszár-, és paizsgyártó céh pecsétje 1568. Somorja, (Nyereg, szablya, lőporszarú ábrázolásával.)

A soproni magyar szűgyártók és csiszárok 1670-ben régi céhlevelüket magyar nyelvre fordítva terjesztik a tanács elé megújításra. A szabályzat első pontja az inasok felől intézkedik. Hat hetes próbaidő után négy évre szegődik az inas, mester fia három évre. Két inasnál többet tartani tilos. „Az Inasnak pedigh közönséges Magjar posztotül leszen ruhája, egy ümögge, egj Nadraggal edgjut ...”, ha azonban jól forgolódik a műhelyben, akkor mesterének szabad egyébbel is jutalmaznia. Három vagy négy év után két mester előtt szabadul, de utána még fél évig nem hagyhatja el mesterét, heti bére nyolc pénz. Az italpénz pedig, ami gyakran adódik, harmadrészből az övé, ha nála ügyesebb legény van a műhelyben, ha más legény nincs, akkor fele az övé, fele pedig a mesteré. A félév letelte után heti bére 16 pénz. – Nagy gondot fordít a szabályzat a remekelés feltételeire és a remek meghatározására. A szokásos iratok bemutatása után a tanácstól kapott válasz birtokában a polgárjog elnyerésére, két forint letétele mellett kérheti a legény a remek feladását. „Az Mester Remeket olljan jó jártot bőrből csinallja megh, az melljet maga kezével készitet el, és ezen bőrt, minek előtte hozza kezdene, az Mester Remeknek csinallasához, tartozik az tőb Mesternek megh mutatni, hogy ha leszené illendő avagy nem az Mester Remekhez.” (XIII. §). Akár mester fia, akár nem, tartozik minden legény válogatás nélkül elkészíteni a remeket. „Ugj mint elsőben egj Paripara valo minden szerszamat, jo jártot bőrből, ugj mint egy fék agjat szárostül, Egy kötő féket Fék szárostul, egy szűgyellőt, Farmatringot, egy par Kengjel Sziiat, egy Terhellő Szüat, és egy Kopia Tokot. Secundó ezeknek fölötte tartozik mégis csinálni egy Szekeres Féket, és egi ehéz valo Hamot. Tertio item tartozik posztival burétot Fék agiat, kötőfeket, szűgyellőt és Farmatringotis csinálnj.” Mester fia csak a felét köteles a megjelölt remeknek elkészíteni (XIV. §). – Igyekszik a céh egyeduralmát biztosítani a városban. A XXVI. § tiltja a kalmároknak a mesterségük körébe vágó sodrott szűjak és bőrből való keshüvelyek idegenektől való vételét, csak a helyi mesterektől vehetnek. A kötélverőknek sem szabad másoktól venni kenderből készült lőszerszámokat, hanem csak maguk csinálhatnak olyanokat, ami mesterségükben [259](#)jogos volt eddig is (XXVII. §). A német nyeregggyártóknak pedig megtiltja a XXVIII. § a hámok és kötőfékek foltoztatását, ami nem tartozik az ő mesterségük körébe. Befejezésül a csiszároknak a céhhez

való tartozását erősíti meg a szabályzat.¹⁰⁽³⁹⁾ Ezeknek a remeklésnél egy kardot és egy pallost kellett készíteniök tizenkét hét alatt.¹¹⁽⁴⁰⁾ A remek készítését hetente két mester ellenőrizte. Bemutatásakor két városi biztost is meg kellett hívni, majd mesterebédet adott a remeklő és még aznap 20 forintot letett a céhládába. Esztendő elteltével pedig még 42 forintot volt köteles befizetni, különben se legényt, se inast nem tarthatott.¹²⁽⁴¹⁾ A mesterfelvételi könyv bizonyítja, hogy milyen pontosan ügyeltek a 13 féle remekdarab elkészítésének betartására, sőt a mesterek fiai is hét-nyolc darabot készítettek, mint a 13 darab „felét”.¹³⁽⁴²⁾ A bejegyzésekből és a levelezésből kitérjük, hogy a soproni céhnek befolyása volt a nyéki, szentmiklósi, kőszegi, rohonci és sárvári mesterek munkájára, kölcsönöket adott nekik, néha pedig azok közül hívott két mestert a remeklés ellenőrzésére.¹⁴⁽⁴³⁾ Az 1597 és 1723 közötti időből 35 magyar szíjgyártó és csiszár mester nevét ismerjük Sopronból.¹⁵⁽⁴⁴⁾

Az anyacéhvel szembeni lázadás másik példáját a győri mesterek írták le 1692-ben a soproniakhoz küldött levelükben. Komáromban ifjú legények, akik Győrben is dolgoztak, összesen kilencen (se tanuló levelük, se nemzetség levelük nincsen), titkon a kancelláriához fordultak és „...sinistra informatioval Articulusokat szöröztek magoknak, és ottan Komáromban Remeket nem akarnak csinálni, és külömbb Mesterek(nek) akarják magokat tartanyi, mint az Mező és Király Városokban lévő Remek Csináló Mesterek es sohonnet valo Chehektül fügni és egyet érteny nem akarnak, az melly dologh halhatatlan Ujságnak tiltetik lenny...” A pozsonyi és nagyszombati céh is fel van háborodva e merészség láttán. Levelet kérnek a soproniaktól, melyben ők is elítélik e cselekedetet. A győri és a szombati szíjgyártó céh követeket akar küldeni a királyhoz, ezek vinnék magukkal a pozsonyi, szombati, pápai, soproni mesterek leveleit régi jogaik védelmében.¹⁶⁽⁴⁵⁾ A soproniak hamarosan válaszolnak a levélre, kifejtve véleményüket a kérdésben. „...az fölül megh nevezet Comaromi leghényeket Bótsületessi nem hadgyuk, kik minden Chéheknek uy szokást szabny Akarnak, se Nemzetsegh Levélre se Remekre nem ighekeznek: hanem jövendübeny Leghenyek, avadgy masok Föl szabaditassára ighekezevén; olyanoknak mindenkor utjokat el allany kegyelmetekel Edgyetemben készek leszünk, és munkat sohult sem Adatny nem engedünk méghlen az Reghi Czehek szokasokban be lépnek, és kegyelmetekel megh alkuszak.”¹⁷⁽⁴⁶⁾ E „megalkuvás” a győri céhtől való függését jelentette volna a komáromiaknak. Az ügy kimeneteléről nincs tudomásunk. Az elmondottakból világosan látszik, hogy milyen féltékenyen őrködtek a céhek szerzett jogaik fölött, azokat örök időkre érvényeseknek hitték, minden ellenkezőt veszedelmes „újtás”-nak minősítettek ²⁶⁰és széles körben szervezkedve harcoltak ellene. A saját érdeküket néző legényeket megbüntették, vagy ha ez sem használt, akkor a környező városok műhelyeiben lehetetlenné tették a működésüket, szinte „feketelistára” kerültek. A mester elleni cselekedetük egyik városból a másikba könnyen terjedt a vásározással kapcsolatos utazások és nem éppen jóindulatú levélváltások következtében is. De nem riadtak vissza az egy mesterséghez tartozó mesterek attól sem hogy egy másik város összes mestereit bojkottálják, nem engedtek hozzájuk és nem fogadtak tőlük érkező legényeket, amíg csak meg nem törtek és vissza nem tértek a régi merev kötelékek közé, félretéve az egyéni érdeket, ami pedig nagyon is serkentője lett volna az egész iparág fejlődésének. Szervezeteikben és magatartásukban is érvényesült a kor hűbéri szelleme és minden kötöttsége. Ez ellen lázadtak fel a Komáromban céhet alakított legények, olyan szabadságot kívántak maguknak a XVII. század végén, amit a céhek, mint testületek, csak a XIX. században értek el, amikor a helytartótanács egységes szabályzatot adott ki, megszüntetve a céhek egymástól való függését. A céhek merevségükkel már a XVII. században akadályozták a zavartalan fejlődést, a tehetségesebb mesterek előretörését, a tőkeerős műhelyek kiemelkedését, megszűnésük mégis csak a XIX. század utolsó harmadában következett be.

A posztós céh kallója 1860 körül V. ö. SSz. 1957. 311. lap.

1963. XVII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Házi Jenő: Turnhofer Tamás ősei

261 Házi Jenő: Turnhofer Tamás ősei

A. soproni Szent Lélek templom kórusa felett egy kerekalakú zárókövön egykorú gótbetűvel az alábbi felírást olvashatjuk:

*A (nno) D (omini) M (CC) CC
XXI h (a) ne capella (m) edificavit Tho
mas Tor (n) hoff (er)*

azaz magyarul: Az Úrnak 1421. évében ezt a kápolnát Turnhofer Tamás építtette fel.[1\(47\)](#)

Ha Turnhofer Tamásról semmi egyebet nem tudnánk, mint amit e felírás mond, már akkor is megérdemelné, hogy neve feledésbe ne merüljön. Szerencsére az 1399. évtől kezdve haláláig, amely 1424-ben következett be, számos adat vonatkozik rá, amelyek alapján joggal elmondhatjuk róla, hogy

korának egyik legkiválóbb polgára volt Sopron városában, és neki lehet köszönni Sopron első felvirágzását. Mint belső tanácsos 1399-ben György fia Miklós polgármesterrel, Agendorfer Márton városbíróval és Gaiszel Miklós belső tanácsossal egyetemben Holics várában Zsigmond király elé járul, akitől városa számára három fontos oklevelet eszközöl ki.²⁽⁴⁸⁾

Az 1402. évi Szent György-napi tisztújításkor Turnhofer Tamást városbírónak választják meg polgártársai, amely tisztelet 1406. évig bezárólag viselte, amikor polgármesterré lépett elő és ezt a hivatalt 1412-ig töltötte be. 1415-ben ismét a polgármesteri székben ül. Ez alkalommal két éven át volt polgármester, végül 1418-ban újból egy éven át polgármesterként működik.

Az elmondottak szerint Turnhofer Tamás az 1399–1424 közti 26 éven át megszakítás nélkül a soproni belső tanács tagja és közben 4 éven keresztül városbíró, míg három ízben, összesen 10 éven át polgármester. Mindebből következik, hogy Sopron városának közügyeit a XV. század első negyedében főleg Turnhofer Tamás irányította.

Turnhofer Tamás nevével első ízben az 1379. évi telekkönyvben találkozunk, amikor a belváros 10. kerületében egymás mellett $2 + \frac{1}{4} + 1 \frac{1}{4}$, azaz összesen $3 \frac{1}{2}$ ház felett rendelkezik,³⁽⁴⁹⁾ így házai száma **262** után Sopron városának *negyedik* leggazdagabb polgára.⁴⁽⁵⁰⁾

Turnhofer Tamást az egyik vélemény Turnhof nevű osztrák helységről származtatja.⁵⁽⁵¹⁾ E felfogás helytelenségét azonnal belátjuk, ha meggondoljuk, hogy Turnhofer Tamás 1379-ben legfeljebb 15–20 éves ifjú, tehát még nem is lehet házasember, így nagy vagyonát sem nem szerezhette, sem házasságával nem jutott hozzá, nem is szólva arról, hogy ilyen vagyont egyetlen soproni család sem volt képes lányának hozományul adni. Turnhofer Tamás tekintélyes vagyonának magyarázatául marad tehát az utolsó lehetőség, hogy t. i. azt *örökölte*, de itt mindjárt felmerül a súlyos kérdés, hogy kitől?

Az örökség kérdésének tisztázásánál hivatkozom az 1459. évi vagyonösszeíráásra, ahol is a belvárosban többek között ezt olvashatjuk:

Item Traismaurerinn an Konratshof

MCXVII tal. den.

*Item Chonratshoff III^c tal. den.*⁶⁽⁵²⁾

E bejegyzésnek magyar értelme a következő: Traismaurer özvegyének vagyona Konradshof nélkül 1117 font dénár értékű, míg Konradshof értéke 300 font dénár.

Ez a Konradshof megfejti Turnhofer Tamás származásának titkát, mert Konradshofról tudjuk, hogy István fia Konrád városbírónak tulajdona volt és nevében az ő emlékét őrzi. Ez a Konradshof István fia Konrád halála után fiára: Istvánra szállt, kinek elhnytával azt ismét a fia: Tamás, a mi Turnhofer Tamásunk örökölte.

Viszonylagosan bármily sok adat vonatkozik is Turnhofer Tamásra, azért családi körülményei hiányosak előttünk: így feleségét nem ismerjük, míg gyermekei közül két fiúról és három leányról tudunk. A két fiú közül az egyiknek még a neve is homályba vész, míg a másik fiú nagyapja nevét: Konrádot kapta a keresztségben. Amikor Turnhofer Tamás 1424-ben végrendelet nélkül meghal, e két fiú már szintén nincs életben, így hatalmas vagyonán három lánya: Margit, Anna és Erzsébet osztozkodnak, de részesül e vagyonból két rokon is: Traismaurer Péter és Vetterler Frigyes.

E rokonok viszonya Turnhofer Tamáshoz a következő: volt Turnhofer Tamásnak egy Anna nevű nővére,

kinek első férjétől két gyermeke született: Traismaurer Péter és Borbála, ki Vetterler Frigyeshez ment nőül.

Turnhofer Anna 1427-ben a soproni tanácshoz írt levelében minden örökségről, mely őt testvére után megilleti, fia: Traismaurer Péter javára lemond.⁷⁽⁵³⁾ Kétségkívül ez a lemondás tette lehetővé Traismaurer Péter számára, hogy Konradshofot a többi örököstől pénzen megváltsa és ezt az ősi családi birtokot maga számára biztosítsa.⁸⁽⁵⁴⁾

Az elmondottak szerint Turnhofer Tamás a leghíresebb soproni patrícius családnak ²⁶³tagja, amely család történetével legalább röviden illik foglalkoznunk, annál is inkább, mert sok adattal – sajnos – nem rendelkezünk.

A kortársaitól Marcel-nek nevezett István comes már hú embere volt IV. Béla és V. István királyoknak is, de nevével első ízben csak 1273 őszén találkozunk, amikor Sopron vára Péter várnagy árulása miatt kénytelen volt meghódolni II. Otakár cseh királynak. Ez alkalommal Miklós nevű fiát kellett túszul átadni a cseh királynak, miként két nővére is egy-egy fiút áldozott fel ugyanezen célból.⁹⁽⁵⁵⁾

1274-ben a mi Istvánunk tanúként szerepel, mint előkelő soproni polgár Pero soproni bíró mellett, akit ebben a tisztségben utóbb felváltott.¹⁰⁽⁵⁶⁾ 1276. október 17-én mint soproni bíró állít ki oklevelet Theodor soproni johannita házfőnökkel egyetemben az időközben elhunyt Pero volt bíró végrendeletéről, aki lelke üdvére tekintettel Kelénpatak nevű birtokát a borsmonostori apátságának adományozta. Kelénpatakon István bírónak is volt birtokrésze, amelyet Miklós fia Jekel halála után a soproni ispán adott neki. Ezt a birtokrészt most ő is odaajándékozta Borsmonostornak.¹¹⁽⁵⁷⁾

Erre az időre esik, hogy a cseh király hatalmában levő Sopron vára önként megnyitotta kapuit a törvényes király, IV. László előtt és ezzel a lépésével a túsul elhurcolt gyermekeik életéről lemondott. Mivel István volt ekkor a soproniak bírója, nyilvánvaló, hogy a magyar hazához való hűség szempontjából ez az annyira jelentős elhatározás csak az ő rábeszélésére történhetett meg.

Sopronnak ez a példát mutató hazaszeretete egy évvel később termette meg gyümölcsét, amikor IV. László király Rudolf német királlyal történt hainburgi találkozására Sopronnak vette útját, ahol egy hétig időzött. Ez alatt az idő alatt István bíró látta el a királynak és kíséretének ételmezését olyan közmegelegedésre, hogy a király a szomszédos Zuan – a mai Bánfalva – királyi várfelelőből egy ekényi területet adományozott István bírónak fáradsága jutalmául.¹²⁽⁵⁸⁾ Ezt az adománylevelet Károly Róbert király 1317-ben a maga részéről szintén átírta és megerősítette,¹³⁽⁵⁹⁾ a győri káptalan pedig 1321-ben ugyancsak ünnepélyes alakban átírta.¹⁴⁽⁶⁰⁾

De erre az egy hétre esik a városalapító oklevél kiállítása is,¹⁵⁽⁶¹⁾ amelyet Sopron sokévszázados történetében a legfontosabb eseménynek kell tartanunk. Nem lehet kétséges, hogy ennek az annyira jelentős oklevélnek megszerzésében István bírónak oroszlánrésze van, így elmondhatjuk, hogy a városalapítás tényében neki jelentős a szerepe.

A városalapítás Sopronban mélyreható változást teremtett. A vár védelmét, amely 1277-ig a megyeispán kötelessége volt a megyében élő várjobbágyok segítségével, ezentúl Sopron polgárságának kellett egyedül ellátni. Rendkívül megtisztelő, de egyben ugyancsak rendkívül súlyos feladat volt ez.

1277 előtt a soproni polgár nem lakhatott a várban. Ezt a kegyet egyedül Harkai Fülöp, a legelső névleg ismert soproni polgár nyerte el IV. Béla királytól.¹⁶⁽⁶²⁾ 1277 után viszont minden soproni polgárnak be kellett költözni a várba, ahol a mindenkori megyeispánnak és udvartartásának, valamint a várat védő

várjobbágyoknak szállásai most üresen állottak. Ennél az átköltözködéskor csak természetes, hogy a legjobb elhelyezkedést, a legjobb lakást, tehát – mondjuk ki világosan – a megyeispán hajlékát, csakis István bíró kaphatta meg, aki a város feje volt, így őt illette meg a legjobb rész. Mivel a vár súlypontja az Előkapu, azaz a várostorony közvetlen szomszédsága volt, ennél fogva csakis itt lehetett a megyeispáni szálláshely is. Az a meggyőződésünk, hogy az 1379. évi helyzet, amely szerint Turnhofer Tamásnak a várostorony két oldalán $2 + \frac{1}{4} + 1 \frac{1}{4}$ háza volt, változatlanul megfelel az 1277. évi helyfoglalásnak, s innét származik a család név [264](#) és a családi címer eredete is. Mind a családnév használata, mind a családi címer megválasztása Sopronban a XIV. század második felében már kimutatható szokás hatása, mely a mi esetünkben a várossá alakulás idejére visszamenő állapotra mutat.

Egyébiránt István városbíró családi birtokát egy 1283. évi oklevél bizonyosága szerint *Kovácsi*-nak hívták (Kvach, Kwachi) és az pontosan ott feküdt, ahol ma a *Konradsfeld* nevű dűlő terül el. [17\(63\)](#) De ebből az oklevélből azt is megtudjuk, hogy István városbíró már ekkor nem volt életben, mert ezt a Kovácsi földet már nem ő, hanem a fiai birtokolták. [18\(64\)](#)

Miként került feledésbe a magyar Kovácsi név és lépett helyébe a német *Konradshof*, amely elnevezéssel egyébként első ízben csak 1426-ban találkozunk, [19\(65\)](#) erre nézve Károly Róbert királynak 1317-ben kelt oklevele nyújt felvilágosítást. Ebben az oklevélben a király többek között elmondja, hogy a lázadó Kőszegi Gergely fia András a hozzá hű István fia Konrád soproni városbíróknak 400 márkára becsült kárt okozott, miként az e vidék összes lakosa előtt ismeretes. [20\(66\)](#) Ez a hatalmas összegű pusztítás azt jelenti, hogy Kovácsiban minden épületet a földdel egyenlővé tettek a dühükben magukat fékezni nem tudó lázadók, az összes állatállományt elhajtották, a cselédséget vagy megölték, vagy világgá kergették, egyszóval Kovácsiból csak a puszta föld maradt meg.

E szörnyű pusztítás után, mihelyt beköszöntöttek a békésebb évek, István fia Konrád újjáépítette mindent és ahogyan a szomszédságban éppen ebben az időben Kolb Henrik fia János felépítette a róla elnevezett Kolbenhof – a mai Kópháza – helységet, hasonlóképpen Kovácsi romjain felépült új pusztának vagy majornak is nem Kovácsi maradt a neve, hanem e vidék fokozatos elnémetesedésének megfelelően új nevet kapott: Konradshof alakjában.

A Kovácsiban végbevitt esztelen rombolás szolgált alkalmul Károly Róbert király számára, hogy a lakatlannak mondott Egered nevű soproni várföldet, amely Sopron határában terült el, 1317-ben István fia Konrádnak adományozza az ő és apja érdemére tekintettel. Ezekről az érdemekről ebben az oklevélben elég bőségesnek mondható tájékoztatást nyerünk. Mindezek alapján ez az elajándékozott Egered várföld mentesül mind Sopron város, mind a megyeispán joghatóságától. [21\(67\)](#)

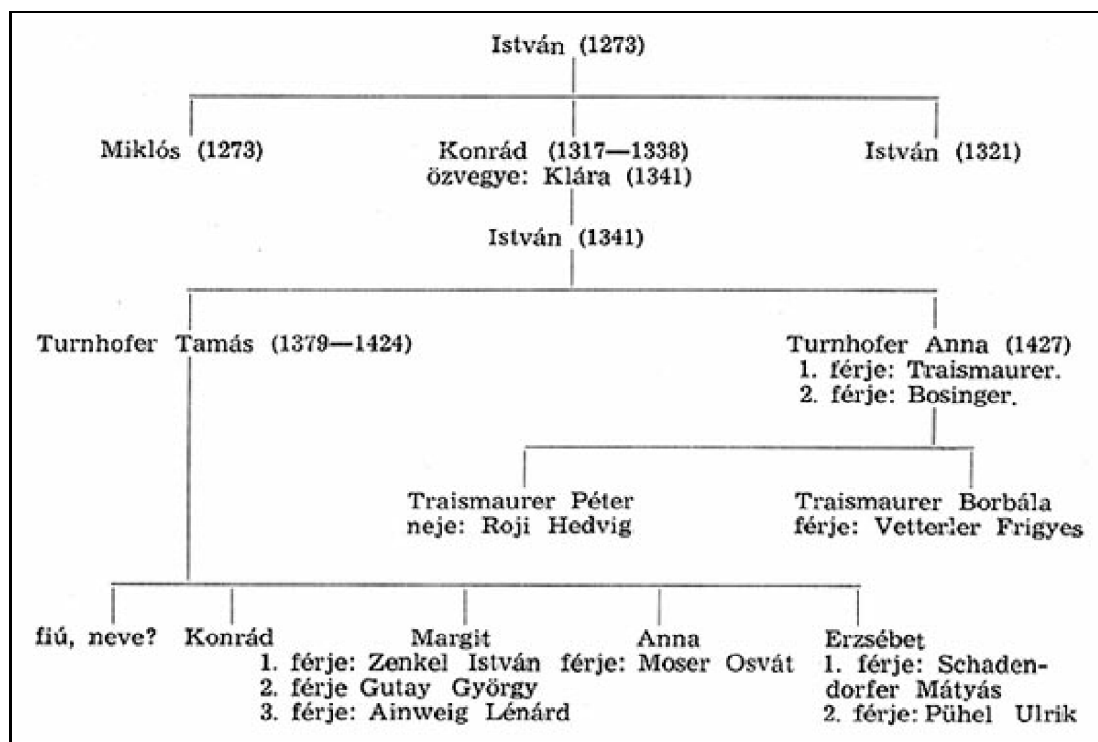
Mivel ennek az Egered várföldnek egy másik részét IV. László király még 1284-ben Harkai Fülöp fia Istvánnak adományozta, [22\(68\)](#) ez a két egeredi birtokos Servác soproni városplébános kíséretében 1319-ben Amadé fia Miklós soproni ispán előtt megjelenván és Egeredre vonatkozó királyi adományleveleiket felmutatván, elnyerték annak oltalmát és védelmét. [23\(69\)](#)

István fia Konrád legutolsó említésével 1338. március 16-án találkozunk, amikor mint polgármester két társával Visegrádon járt a királyi udvarban. [24\(70\)](#) Halála nemsokára ezután következett be, mert 1339-ben már nevével nem találkozunk a soproni tanács tagjai között. [25\(71\)](#) 1341-ben Konrádnak özvegye: Klára és fiuk: István az egeredi birtokrészüket 9 bécsi széles dénárért eladják Harkai István fiának, Istvánnak és Bertalannak, mint szomszéd birtokosoknak a szavatosság vállalása mellett. [26\(72\)](#)

Ezenkívül István városbíró családjára vonatkozólag még egy adatunk van csupán 1321-ből, amely Pétertől,

a soproni johannita-rendház praepceptorától származik. Ebből megtudjuk, hogy Péternek nagybátyja volt István városbíró, így Péter [265](#)István városbíró egyik ismeretlen nevű nővérének volt a fia, kinek húgát: Ágneszt Dági Péter fia Fülöp vette el feleségül. De megtudjuk ebből az oklevélből még azt is, hogy István városbírónak volt még egy István nevű fia is, aki ekkor még élt.[27\(73\)](#)

István városbírónak családfáját a meglévő adatok alapján tehát a következőképpen állíthatjuk össze:

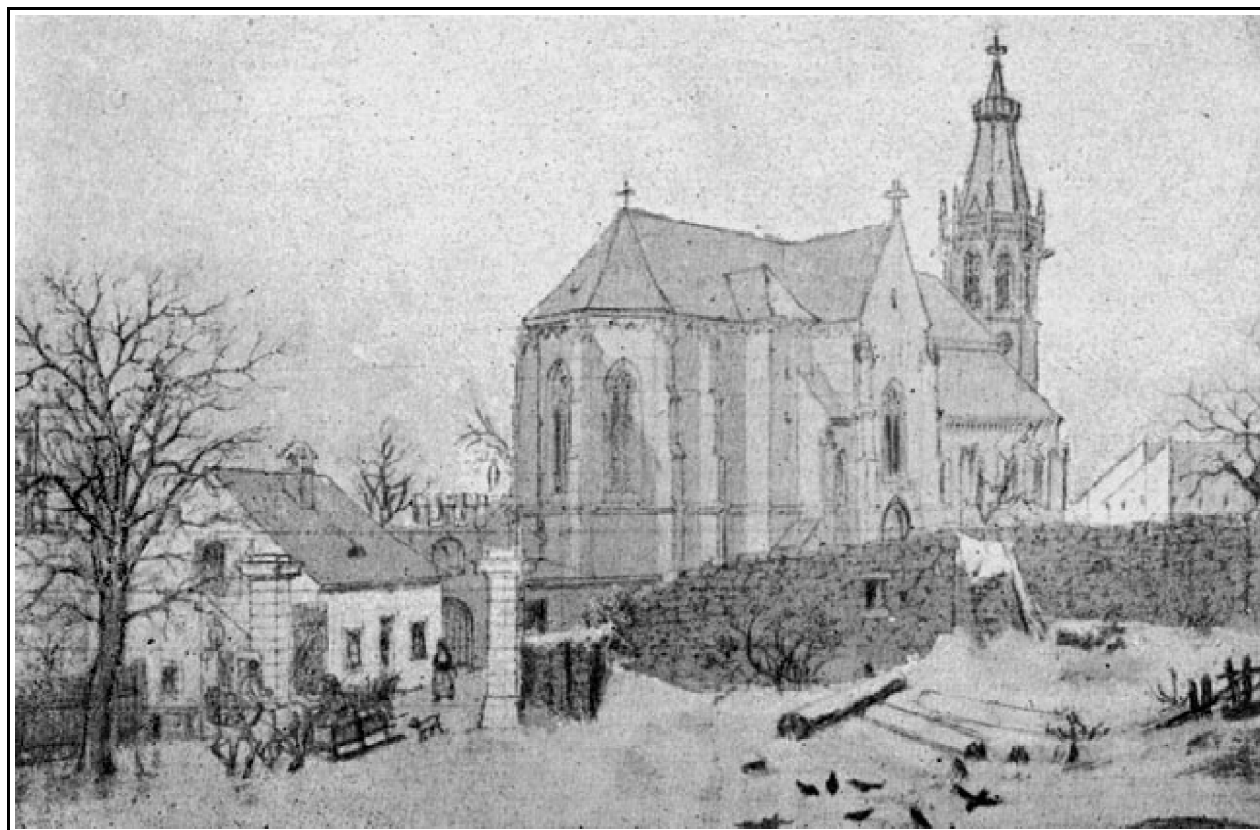

István (1273); Miklós (1273); Konrád (1317–1338) özvegye: Klára (1341); István (1321); István (1341); Turnhofer Tamás (1379–1424); Turnhofer Anna (1427) 1. férje: Traismaurer. 2. férje: Bosinger.; Traismaurer Péter neje: Roji Hedvig; Traismaurer Borbála férje: Vetterler Frigyes; fiú, neve?; Konrád; Margit 1. férje: Zenkel István 2. férje Gutay György 3. férje: Ainweig Lénárd; Anna férje: Moser Osvát; Erzsébet 1. férje: Schadendorfer Máttyás 2. férje: Pühel Ulrik

Arra nézve, hogy egy család és annak legközelebbi rokonsága valamely városban a hatalmat mennyire kézben tudja tartani, ennél tanulságosabb példát keresve sem lehetne találni a most közölt családfánál. Az eddig ismert adatok szerint ugyanis Schadendorfer Máttyás városbíró volt az 1412/3. és az 1418/21. években, Vetterler Frigyes városbíró az 1422/3. években, Zenkel István városbíró az 1429/30. és 1432/3. években, míg polgármester az 1434/5. években. Moser Osvát városbíró az 1431/2., 1434/5. és 1436/7. években, míg polgármester az 1439/46. években, Traismaurer Péter városbíró az 1438/9. és 1440/1. években, végül Ainweig Lénárd polgármester az 1450/2. és 1456/9. években.

E száraz felsorolás megítélésem szerint mindennél meggyőzőbben beszél. Kétségtől a felsorolt személyek egyénileg is rátermettek voltak az általuk viselt tisztségre, de hogy az István városbíró által megalapozott vagyoni helyzet és abban való részesedésük ugyancsak hozzájárult a felemelkedésükhöz, mindezt tagadni aligha lehet.[28\(74\)](#)

A volt bencés, előzőleg ferences templomban látható kecskés címerről egyik tanulmányomban megállapítottam, hogy az Gaissel Henrik címere, aki Büki István fia János ártatlan megölése miatt hagyományozta hatalmas vagyonát e templom felépítésére.²⁹⁽⁷⁵⁾ Turnhofer Tamást és társait Zsigmond király 1412-ben hasonló természetű gyilkossággal vádolja. Az áldozatokat ²⁶⁶ez alkalommal Undi Mihály és Wolfhart testvéreknek hívják.³⁰⁽⁷⁶⁾ Szinte önkéntelenül felvetődik a kérdés, hogy vajon Turnhofer Tamás is nem lelkiismeretének megnyugtatása céljából szánta-e magát rá a Szent Lélek kápolna felépítésére? Ha más adatunk nem lenne mint csak Zsigmond királynak említett oklevele, könnyen hajlamosak lennénk erre a feltevésre, de szerencsére ebből az időből fennmaradt egy városi könyv, amelynek az 1392. évből eredő bejegyzéseiből megtudjuk, hogy Undi Mihály és a Wolfhart testvérek közönséges rablók és útonállók voltak, cinkostársaikkal egyetemben, akik ilyenformán megérdemelten fejezték be életüket az akasztófán.³¹⁽⁷⁷⁾ Turnhofer Tamásnak ebben az ügyben csupán annyi része volt, hogy közreműködött e rablók kézrekerítésében, akiknek kihallgatását és elítélését már az illetékes bíróság végezte el annak rendje és módja szerint és hajtotta végre a meghozott halálos ítéletet. Nem lehet tehát Undi Mihályt és a Wolfhart testvérek kivégzését Büki István fia János halálával összehasonlítani, és így a Szent Lélek kápolna felépítése egyedül és kizárólag Turnhofer Tamás vallásos lelkiületének és ebben az irányban meghozott áldozatkészségének az eredménye.

A Szt. Mihály kapu környéke 1860 körül. Hauser Károly rajza

1963. XVII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Monori Erzsébet: Új adatok Sopron magyar színészetéhez 1841-ig

267 Monori Erzsébet: Új adatok Sopron magyar színészetéhez 1841-ig

Sopron színháztörténetének gazdag irodalma van. Elsőnek 1891-ben Kugler városi levéltáros füzete jelentkezik: A soproni színház története 1841–1891, tulajdonképpen a színházépület 50 éves fennállásának örömmünnepeére készült, de az akkori levéltári kutatások alapján 1768-ig megy vissza. 33 lapos. Ugyancsak Kugler Alajos adta ki 1909-ben a mai színházépület felavatására a Soproni színészet története című füzetet (46 lap), amely munka a korábbihoz képest kevés új adatot hoz ugyan, de pontosabb a levéltári utalások révén. Mindkét munka a magyar színészet első megjelenését 1846-tal keltezi, jóllehet egyfelől már 1890-ben Kovács Sándor a soproni Magyar társaság történetében közölte, hogy az első magyar színelőadás 1792-ben esett meg, mikor is a diákok Hunyadi Lászlóról adtak elő tragédiát, sőt volt magyar diákelőadás 1808-ban és 1828-ban is (Zrínyi Miklós és az ő barátai, Salamon Király Vörösmartytól). Már megjelent akkor Déryné naplója, amelyben megírja, hogy 1820-ban Sopront is felkereste a Kilényi társulat. Ez utóbbi adatot Bayer József cikke alapján Payr Sándor 1917-körül a Soproni Napló egy cikksorozatának külön lenyomatában (16 lap) szintén hozza, felfrissítve Kovács adatait. 1929-ben Vatter (Vértes) Ilona alapvető munkája a Soproni német színészet története 1841-ig jelent meg, a magyar színészetre nézve felhasználva az addig megjelent adatokat 1841-ig. Payr adatait ugyanis Csatkai Endre számos hírlapi cikkben egészítette ki. Szorgalmasan böngészte a korabeli folyóiratokat és tanácsjegyzőkönyveket, így kiderítette, hogy Déryné 1820-as szereplése, valamint a Kugler feltételezte 1846-os első magyar megjelenés között számos alkalommal játszottak a magyar színészek Sopronban, sőt a kép még a Bach-korszakban sem oly kietlen, mint ahogy Kugler füzeteiből kitetszett. 1941-ben a színházépület százados jubileuma alkalmából egy terjedelmes cikksorozatban mindezt újból folyamatosan is kiadta, éppen azért volt sajnálatos, hogy ugyanennek az évnek termékeképpen Gantner Antal a Sopron színház és színészet története című 88 lapos könyvében 1841 után ez adatokat mellőzte, aminek a révén a soproni magyar művelődés történetén bizonyos csorba esett. A korábbi időszakra nézve Kuglert és Vattert vette vezérfonalának, a későbbiekben azonban tévoa lett, és számos elírás folytán a munka nem vált a tudomány hasznára. Csatkai Endre egyébként, mint ismeretes, Vatter munkájának folytatásaképpen 1961-ben kiadta a Soproni színészet története 1841–1950 c. könyvét (102. lap + XVI tábla).

Kedvező körülmények, hogy a Széchényi Könyvtárban eddig limbusként heverő színházi zsebkönyvecskék nagy tömege rendezésre került, sőt listájuk nyomtatásban is megjelent (Monori–Hankiss: Színházi zsebkönyvek bibliográfiája, 1961. 481 lap). A soproni vonatkozású kis könyvekből tehát nemcsak azt lehet megállapítani, amit eddig főleg Payr és Csatkai kutatásaiból tudtunk, hogy mikor és mily társulat játszott Sopronban, hanem azt is, hogy milyen darabokat. A 621. számú zsebkönyv Déryné szereplését és Kilényi Dávid társulatának műsorát közli. Maga a hírneves művész is ír róla kései naplójában: „Ott is (ti. Pozsonyban) mindenképp föltt ki voltam emelve, valamint Sopronban is. Ott is jöttek bírálatok, melyek hangomat magasztalták. Ott többnyire operákat adtunk, mert akkor csupa német publikum volt. Még akkor nem hullámozottak sem koszoruk, sem dicsérő versek. Nagyra vettük, ha egy bírálat dicsérőleg szölt rölünk” (A Bayer kiadásban I. kötet 454. lap). Csatkai meg is találta a korabeli lapokban a híradást, csak hogy az túlságosan szűkszavú volt és csak néhány darabról adva számot, azt a 268 hitet keltette, hogy csak egészen rövid volt a szereplés (Déryné Sopronban, Sopronvármegye, 1925. II. 1.), ámbár 11 napon belül nyolcszor állt a társulat a soproniak elé, mégpedig április egytől 11-ig a következő darabokban. 1. „Mátyás király válaszsása”, vitézi játék 3 felvonásban, szerzői Heinisch és Arnold; alighanem Szentjóni darabjának átdolgozása, amelyhez Heinisch ismert karmester írt zenét. 2. Újhold vasárnapi gyermek. Vígopera, 2 felvonás. Perinet bécsi író tréfás darabja, amely 1809-től fogva évtizedekig nem került le a műsorról. 4. Gróf Benyovszky. Énekes játék, 5 felvonásban. Kotzebue darabja, szintén évtizedes műsordarab. 6.

Tulokmányi Máté. Vígopera 3 felvonásban. Eredeti címe Rochus Pumpernickel volt, a bécsi külváros kedvelt műsordarabja, a soproni német színházban még 1867-ig is betévedt farsang idején a színpadra. Szerzője Stegmayer volt, magyarra Láng Ádám színész fordította és megtoldotta „A nyiri fi” alcímmel. Sopron megelőzte a pest-budai magyar színpadot, ott csak 1833-ban adták először. 7. *Árulás és szerelemföltés*. Szomorújáték 5 felvonásban, szerzője Spiess, egy magyar fordítás a soproni líceum tanítványától, a későbbi táblabírótól, Ihász Imrétől való volt, esetleg éppen az szólalt meg. Ihász akkor már soproni lakos, övé volt a Caesar-ház. 8. *Tündérkastély Magyarországon*. Vígjáték 2 felvonásban. Ez ugyan eredetileg csak magyarosított darab volt, de ügyes átdolgozások és szép magyar népdalok beszövése révén annyira nemzeti darabnak számított, hogy 1923-ban még a Nemzeti Színház sem talált mást a Petőfi centenárium megünneplésére. Nemcsak Dérynének, hanem sokkal később Blaha Lujzának is kedves szerep jutott benne, így a soproni színpadnak is sokáig kedvelt műsordarabja maradt. 9. „*Helvétziai Ház Nép*”. Három felvonásos opera. Szerzője Weigl József, Kismartonban született, atyja Haydn csellistája, volt, aki ezen a réven keresztapának hívta meg a nagy mestert. Ilyen csillagzat alatt Weigl József a maga korában nagy hírnévre tett szert, főleg a Schweitzer Familie c. operája emelte népszerűségét 1809-ben. Sopronban is szívesen látott darab volt minden naiv jelenetei ellenére, de egy duettje még 1914 körül sem hiányzott az operarészletek gyűjteményeiben. Utoljára 1841-ben adták Sopronban. 11. *Tatárok Magyarországon*. Szomorújáték 5 felvonásban Kisfaludy Károlytól. Bizony maga a költő is sok hazapuffogatásként emlegette. ezt a kezdő korabeli művét, de akkoriban nagy hatást tett itt is, másutt is. Az előadást a hírneves Szentpéteri javára adták. A zsebkönyvben mulatságos sajtóhiba van: „Tatárok Magyar orrszágon”. A szíves fogadtatás, amelyben az első magyar színtársulat Sopronban részesült, arra készítette, hogy még egyszer, augusztusban elsején és hatodikán visszatérjen. Az újságtudósítás azonban részvétlenségről beszél. Először Gróf Zrinyi Miklós címen szomorújátékot adtak öt felvonásban. Valószínű, hogy Körnernek ismert darabja volt, de voltak más színdarabok is a szigetvári hősről, így Láng Ádám is írt egyet Zrinyi Miklós várásban címen. A társulat: 6-án Énekes Quodlibet címmel egyveleget adott búcsúzóul, amelyen Déryné is közreműködött és amelyen először hangzott Shakespeare a soproni színpadon magyarul, ugyanis Kilenyi a Hamlet monológját szavalta el. Sajátos, hogy a zsebkönyv a Bakóz, Kotzebue igen vidám és csiklandós vígjátékának előadását nem említi; a Magyar Kurir július 20-i előadását közli, a Quodlibetét pedig augusztus elsejéről.

Megvan az 1829-es évről a Dunántúli Színjátszó Társaság műsora is, de nincs említése, mikor és mit adtak elő, csak a helyek, ahol szerepeltek. A könyvecskét egyébként Sopronban nyomták és Csatkai foglalkozott is vele, mert egy színlap is fennmaradt a sokat emlegetett vitás András és Béla c. darabbal, amelyen szerzőképpen Kossuth Lajos szerepel.

Az 503. szám Játékszini zsebkönyv címmel a Komlóssy társulat 1834. évi működéséről számol be; ez augusztus 24-től szeptember 1-ig játszott Sopronban a könyvecske adatai szerint a következő műsorról. 24. *Bársony cipő*. Hatfelvonásos vitézi játék Birch-Pfeifer Saroltától. Ríkató darabok légióját írta a bécsi színésznő, jól ismerte a színpadot és a közönséget, főleg annak karzati részét. A hét felsorolt darab közül három tőle való. 25. *Szerelem mindent véghez vihet*. 4 felvonásos vígjáték. Ki hinné, hogy e cím mögött Shakespeare Makrancos hölgye rejtőzik. Eszerint az első teljes magyar Shakespeare előadás – mostani tudásunk szerint – ez volt. A darabot 1838-ban színre hozta Bakó Gábor társulata [269](#) is, amint Csatkai egykorú lapokból erről értesít, tehát nem az volt az első Shakespeare-előadás, mint eddig hittük. 26. *Nemes tréfa*. Négyfelvonásos vígjáték. 28. *Szapári Péter*. Birch Pfeifer Sarolta vitézi játéka. A török aga járomba fogta az elfogott vitézt; mikor az kiszabadult és kínzója az ő fogságába került, megbocsátott neki. Erről szól a vizenyős darab, amely azonban Körner Zrinyijével minden magyar nemzeti ünnepen műsoron volt a német színészeknél. 30. *Hinkó* (a hóhérlegény). Birch-Pfeifer Sarolta regényes játéka 5 felvonásban. Ezt a

rémdrámát is nehezen engedte le a színpadról a vasárnapi közönség. 31. *Tündérvár*. A fent már ismertett darab. Szept. 1. *Lumpaczius vagabundus*, „paródia” két felvonásban, Nestroynek ma is elevenül ható darabja, 1945 után még a Nemzeti Színház sem tartotta méltóságán alulinak a színre hozatalát, persze Heltai Jenő fordításában, meg is jelent nyomtatásban. Érdekes, hogy e társulat szeptember 21-én Kismartont is felkereste, ahol főispáni beiktatás volt, és akkor a Béla futását, Kotzebue magyar tárgyú, a tatárjárás idejét tükröző drámáját adta elő.

A 401-es számú zsebkönyvnek Emlény a címe, ami a biedermeier korban nefelejtset jelentett; Esztergomban nyomták 1841-ben és az Abday társulat egy teljes: havi vendégszerepléséről számol be, ami már nagy szó. A társulatról megemlékezett Csatkai, címéről ismerte is az Emlényt, a műsort azonban nem. Így az alábbiakban adjuk. Augusztus 15. *Nőm férje*. Schick háromfelvonásos vígjátéka 20. *Vén deák*. Talán a Zolky, a vén deák c. népszerű darab? 24. *Griseldis*. Halm bécsi írónak mindenütt nagy hatással adott szomorújátéka. Szeptember 5. *Bársony cipő*. Birch-Pfeifer Sarolta fent mái említett darabja. 6. *Gyászvitézek* Szigligeti Edétől. 7. *Én voltam*. Alighanem a Das war ich című kedves rövidebb darab, amelyből még 1905 táján is operát írt Blech neves berlini karmester. 8. *Tizenhatéves királynő*. 12. *Nőm férje*. Ritka eset később is, hogy ugyanabban az idényben ismétlésre kerülhessen egy darab. 13. *Peleskei nótárius*. Gaál napjainkig fennmaradt kedves bohózata. 14. *Sobri*. Miféle darab, nem tudni; Sobri Jóska híres betyár volt, és így annak megjelenése a színpadon aligha volt valami irodalmi termék. Mégis ez a szeptember 14-e jelentős dátum a soproni színház történetében. Ugyanis a szárazmalomból átalakított színházban ez volt az utolsó előadás. Nem egészen egy hónap múlva, október 9-én már az új színház nyílt meg a Norma című operával. Az új színházban már mind gyakoribb vendég lett a magyar múzsa, mint azt Csatkai Endrének a bevezető szavakban említett és 1961-ben megjelent könyvében részletesen olvashatjuk. A zsebkönyvek soproni vonatkozásainak jelen ismertetésében is egyébként több adattal egészítette ki a felsorolt darabokat.

1963. XVII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Faller Jenő: Jegyzetek a soproni „Deákkúti vármegye” történetéhez

270 Faller Jenő: Jegyzetek a soproni „Deákkúti vármegye” történetéhez

Zábrák Dénes „Deákkúti vármegye” című, ¹⁽⁷⁸⁾ 1878-ban kiadott első, idevonatkozó munkája mellett

mindig nagy érdeklődéssel kísértem azokat a kisebb-nagyobb tanulmányokat,²⁽⁷⁹⁾ melyek a múlt század első évtizedeiben, az 1827-ben alakult soproni képletes *diákvármegye* történetéhez szolgáltatott adatokat.

Hosszabb ideje foglalkozom ui. az egykori selmeci Bányászati és Erdészeti Akadémia hallgatóinak ún. „selmeci” diákszokásaival, s azok keretében többek közt a Selmecről Sopronba is áthozott *Steingrube*, képletes *diáknagyközség* hagyományaival. Ezek során érlelődött meg bennem, hogy a *Deákkúti vármegye* helyes értelmezése végett rámutatok arra, hogy 3 soproni egykori ev. líceum tanulóinak képletes vármegyébe való szervezkedése a maga korában nem volt elszigetelt jelenség, s céljában és felépítésében lehetetlen rá nem ismerni arra a hasonlóságra, mely többek közt pl. a mondott selmeci *Steingrube nagyközséghez* és több más hasonló, külföldi diákegyesüléshez fűzi.

A hivatkozott „vármegye” történetével foglalkozó munkák ui. – Zábráké is – leírók csak, tényeket, eseményeket regisztrálnak, figyelmen kívül hagyva mindent, ami abban más hazai és külföldi iskolák, elsősorban főiskolák múlt század eleji diákszervezkedésével kapcsolatos. Pedig elválaszthatatlan ettől, mert szorososan beletartozik azokba a múlt század eleji, Európa-szerte ismert diákmegmozdulásokba, melyeknek első nyomaival hazánkban az említett selmeci Bányászati és Erdészeti Akadémián találkozunk.

Ennek igazolására, gondolom, leghelyesebb, ha röviden bemutatom *Steingrube* nagyközség megszületését és berendezettségét, melynek szokásaira Sopron lakói közül néhányan talán emlékeznek még, tekintve, hogy annak erősen megfakult hagyományait a Selmecről 1919-ben Sopronba helyezett Bányászati és Erdészeti Főiskola hallgatói, a „*főiskolások*” az 1920-as, 30-as években még városunkban is ápolták, s egy kis csoportjuk részben a nagyközség státútumai szerint élt Sopronban.

* * *

Bevezetőül rá kívánok mutatni arra, hogy az 1789. évi francia forradalom új világot jelentő „*jakobinusnak*” mondott eszméi feltarthatatlanul törtek maguknak utat s találtak termékeny talajra, különösen a német egyetemi és főiskolai ifjúság körében, mely ún. akadémiai- vagy diáklégiókba tömörülve, német nemzeti színekbe öltöztetett, republikánus jelszavakkal harcolt Napóleon zsarnoksága ellen. Ez eddig nem lett volna hiba, tekintve, hogy a birodalom, illetve Ausztria egyáltalában nem vette rossznéven, hogy a „*jakobinusként*” nyilvántartott ifjúság elvérzik a harctereken. A baj ott kezdődött, amikor a diáklégiók, illetve azokból kialakult ²⁷¹szervezetek, bajtársi egyesületek, „*Burschenschaftok*” nem szereltek le, hanem tovább folytatták a harcot, most már a bécsi kongresszust követő reakció ellen.

Az ifjúság ismerte fel ugyanis elsőnek, hogy a „népek csatája” – ahogy a Napóleon elleni harcot nevezték – mítsem eredményezett, a feudalizmus tovább virágzott s mindenki a „*hármasszövetség*”, nálunk közelebbről Ferenc császár és Metternich elnyomását nyögte.

Ebben a légkörben és időpontban születtek meg a német egyetemeken és főiskolákon a *Burschenschaftok*, magyarul bajtársi egyesületek, melyek néhány év alatt alakították ki formáikat és jellegzetes szokásaikat, s melyek minden üldözés ellenére is feltarthatatlanul szervezkedtek s miután a tanárok is felsorakoztak a diákok soraiba, titokban az egyetemek és főiskolák elismert szervei lettek.

Így az első, 1815. jún. 12-én alakult jénai „*Burschenschaft*” hamarosan lefektette az egyetemes német bajtársi egyesületek alapszabályait s két évvel később, 1817. okt. 18-án már az összes német egyetemek küldöttjeinek részvételével megrendezték a „*Wartburgi ítélet napot*”, amikor szimbólikusan elégették a reakciót, annak rendeleteit és intézményeit.

A Deákkúti Vármegye zászlója

A bajtársi egyesületek szervezése ezek után Jenából központosan folyt, s az 1810-es évek végén nem volt már német felsőoktatási intézmény, ahol nem találunk bajtársi egyesületeket, melyek talán azért is terjedtek oly gyorsan, mert szervezkedésüket kíméletlenül üldözték, s ez érthető, hisz azok harcot indítottak minden ellen, ami a haladást gátolta.

A fiatal mozgalom hamar átterjedt Ausztriára is, ahol azonban Metternich [272](#) és Ferenc császár uralmának terrortól terhes korában nem találhatott szilárd talajra.

Mint hazai egyetemeink és főiskoláink történetéből tudjuk, a *Burschenschaft* mozgalom hazánkban egyedül a közvetlen Bécsből igazgatott, német nyelvű és szellemű selmeci Bányászati Akadémián tudott átmenetileg gyökeret verni, az Ausztriából Selmecre került *Stegmayer Károly* (1800–1862), *von Helms Gyula* és a tiroli *Pacher Antal* bányamérnökhallgatók kezdeményezésére. Ezek hárman voltak azok, akik elhintették a német ajkú selmeci akadémikusok között a *Burschenschaft* magját, s 1823-ban megalapították a nagynémet gondolatot hirdető selmeci „sváb”, hivatalosan „*Deutschen Gesellschaft in Schemnitz*” [3\(80\)](#) nevű bajtársi

egyesületet, a későbbi „Schacht”⁴⁽⁸¹⁾ elődjét.

A „sváb” egyesülettel szemben – amennyire az akkori lehetőségek megengedték – a magyar hallgatók is azonnal szervezkedni kezdtek, s már 1832-ben megalakították a „*Selmeci Magyar Olvasó Társulatot*”,⁵⁽⁸²⁾ mely az akkor erősen elnémetesedett szlovák Selmecen a magyar nemzeti gondolatot tűzte zászlajára és harcolni kezdett az idegen, akkor erősen lábra kapott szláv és német nemzeti törekvésekkel szemben. Tudjuk, hogy a lelkes ifjak, akik a *Társulatot* életre hívták, mindössze 24-en voltak, de merész fellépésükkel rövidesen nagy táborot gyűjtöttek, s a szabadságharc kitörésekor már szervezetten, zárt sorokban zárkóztak fel *Kossuth* zászlói alá.

A *Társulat*, mely 1848-ig, tehát 16 éven át hirdette a magyar gondolatot Selmecen, a szabadságharc mozgalmas eseményei közepette az elnéptelenedett akadémián megszűnt, s amikor 1850. jan. 1-én újból megnyílnak az intézet kapui, az elnyomatás szomorú napjaiban lassan újra elevenednek gondolatai és célkitűzései, s kibontakoznak azok a magyar diáktársulatok, klubok és egyesületek, melyek aztán végül is diadalra vitték a magyar hallgatók ügyét az Akadémián.

Ezek között talán az első a „*Kokánfalvi magistrátus*” volt, mely részben a későbbi *Steingrube* területén eredeti, magyar szellemű diáktársulást, jelképes faluközösséget létesített bíróval, jegyzővel s egyéb községi funkcionáriussal. Működéséről nagyrészt csak azt tudjuk, hogy szoros bensőségben élt a „falubéli” hallgatókkal, s azokat különböző tréfás összejövetelek, névnapok, disznótorok, és más „falusi” multságok keretében összefogta. A jelképes „*Kokánfalvának*” természetesen ennél sokkalta jelentősebb célja és rendeltetése volt: a selmeci magyar ifjúság harcát szimbolizálta a németség, a Habsburg reakció ellen, s így a belőle kialakult *Steingrubeval* együtt az akkori Akadémiai diákságának haladó szellemű megmozdulása és társulása lett.

Keletkezésének időpontját pontosan nem tudjuk, 1854-ben azonban már megvolt, s 1855-ből nagyjából már vezetőségét is ismerjük. A *magistrátus* ugyanis – mint negyed századdal később *Steingrube* – magyar falu módjára volt szervezve; bírója, jegyzője, közbirtokosa, „compossessor”, kovácsa, csősze, szakácsa volt, magyaros falusi szokásokat ápolt, mókás rigmusokkal köszöntötte tagjait névnapokon s a rigmusokat, melyeket a „notárius loci” komponált, írásban is átnyújtotta az ünnepeltnek.⁶⁽⁸³⁾

Ezernyolcszázötvenötben tehát a *Kokánfalvi magistrátus* – mint magyar szellemű faluközösség – már teljesen kialakult, s minden valószínűség szerint – mint később *Steingrube* – Selmec egy diáknegyedében tevékenykedett.

De a „*Kokánfalvi magistrátus*”, illetve *Steingrube* nagyközség alapítása a mondottakon kívül még mélyebben gyökerezik s eredetét az 1800-as évek első évtizedeiben Németországban²⁷⁴ és Ausztriában kialakult Burschenschaftok érdekes, jelképes diákvárosaiban, köztársaságaiban, hercegségeiben kell keresnünk.

273A Deákkúthoz vivő sétaút részlete 1935 körül

Tudjuk, hogy pl. Jenában, ahol a német Burschenschaftok bölcsője ringott, már 1813-ban megalakult a *Ziegenhain* nevű jelképes diákköztársaság, éspedig azzal kapcsolatban, hogy az időben a német egyetemi és főiskolai diákság körében – elsősorban Jenában – a Burschenschaftot illetően nézeteltérések és egyenetlenségek keletkeztek. Így Jenában az 1810-es évek elején a diákok két pártra szakadtak. Ezek egyik része, mely száműzte az ivászatokat és dorbézolásokat s magát „*altdeutschok*”-nak, ó-németeknek nevezte, 1813-ban megalakította a *Ziegenhain* nevű jelképes diákköztársaságot, míg a diákok másik része, mely kilengő, tivornyázó életet élt, a *Lichtenhainnak* nevezett jelképes hercegségbe csoportosult.⁷⁽⁸⁴⁾

Ezek a diákközösségek, magistrátusok vagy köztársaságok Jenából kiindulólág aztán más egyetemi és főiskolai városokban is megjelennek,⁸⁽⁸⁵⁾ éspedig mindenütt ott, ahol a diákok valami oknál fogva kettészakadtak.

Ez magyarázza a *Kokánfalvi magistrátus* megszületését is, melynek alapja lényegében az az ellentét volt, amely a német és magyar hallgatók közt, az ottani német Burschenschaft megalakulása, 1823 óta

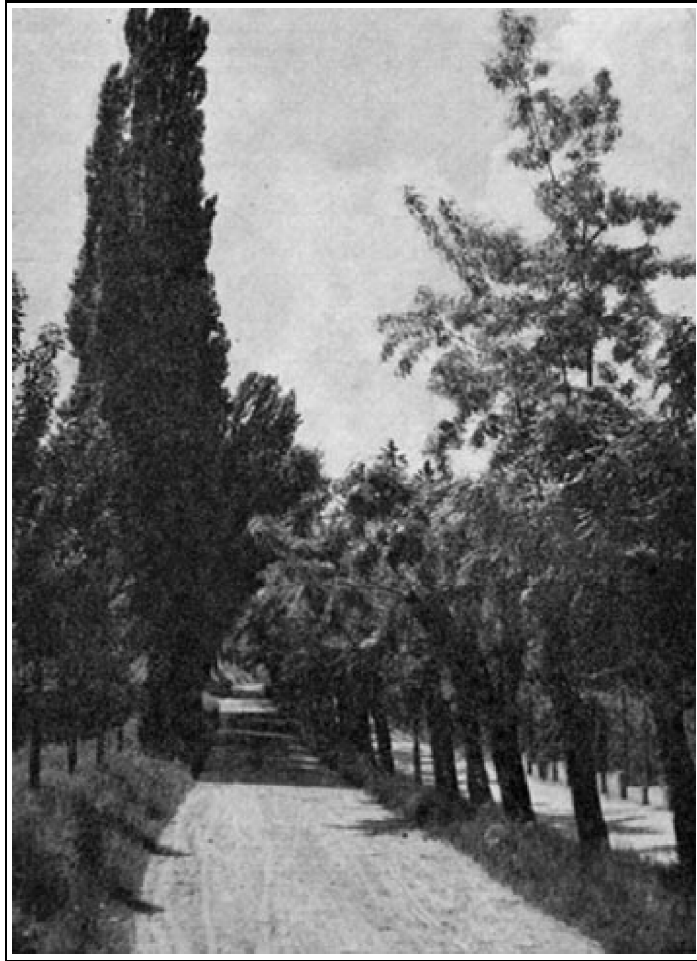
mutatkozott. A magyar hallgatók első támadása a Burschenschaft ellen a „*Selmeci Magyar Olvasó Társulat*” 1832. ápr. 12-én történt megalakítása volt, melyet azután az 1849-et követő reakcióban a *Kokánfalvi magistrátus*, majd 1880-ban az abból kialakult *Steingrube* nagyközség követte.

A nagyközség életének háttérében ui. minden tréfás külsőségei mellett is komoly magyarosító törekvések húzódtak meg, akár a *Kokánfalvi magistrátusban*, vagyis harc a német diákok szervezkedésével szemben.

A harcot – mint tudjuk – az 1875-ben megalakult akadémiái „*Magyar Társaság*”⁹⁽⁸⁶⁾ már a *Steingrube* létesülése előtt meg is nyerte, a magyar hallgatók azonban nemcsak az akadémiát, de magát Selmecet is magyarrá akarták tenni, s e célból alapították *Steingrube* nagyközséget.

A *Kokánfalvi magistrátus* és *Steingrube* képletes községek megszületéséhez hasonló adottságok hívták életre a szóban levő „*Deákkúti vármegyét*”, melybe a Sopronban tanuló magyar diákok csoportosultak és szervezkedtek, hogy fenntartsák és élesszék a magyar szellemet az akkor még teljesen német ajkú és kultúrájú városban, ha azt a „*vármegye*” szervezetében nem is találjuk ily határozottan kimondva.¹⁰⁽⁸⁷⁾

Ismerjük ui. azokat az ellentéteket, melyek a magyar diákok s a soproni német ifjúság között már a múlt század első évtizedeiben megmutakoztak. Így tudunk arról, hogy már 1820-ban – tehát a „*Deákkúti vármegye*” hivatalos megalakulása előtt – egy Bánfalván rendezett majális alkalmával véres verekedés keletkezett a bánfalvi „német legények” és a „magyar diákok” között, minek következtében a tanári kar hosszú időre eltiltotta a „kedves tavaszi diák majálisokat”.¹¹⁽⁸⁸⁾ És tudunk arról is, hogy később, 1842-ben, maga a „*megye*”²⁷⁶ is meghasadt s két pártra oszlott, melyek közül az erősebb – melybe a higgadtabb diákok tömörültek – magát „*magyaros*”-pártnak nevezte, nyilván azért, mert a másik, a „*zsirosnak*” nevezett diákpárt kevésbé volt magyar szellemű.¹²⁽⁸⁹⁾ S tudjuk azt is, hogy – minden valószínűség szerint hasonló okokból – nagy volt az ellentét a soproni kat. gimnázium és az ev. líceum diákjai között és bár a „*Deákkúti vármegye*” mindjárt megalakulásakor egyesülésre szólította fel a gimnázium diákjait, azt a kat. tanári kar később is megtiltotta.¹³⁽⁹⁰⁾

[275A](#) Deákkúthoz vivő sétaút részlete (1942)

Uj módon irt kalendariumljevl, vagy

STEINGRUBENI BAKTER-KÜRT

---119---

Politika, közigazgatási és országos érdekeket szolgáló organum,
melből megtudatik mi történik ott, meg a környéken.

--- Megjelenik és kapható a feőpennai hévatalban. ---

Mi történik az Operenciás tengeren túl? — meg innen? a Nagykösségben?

Man, hogy túl mi történik, azt mindenki tudja, de hogy mi történik innen, csak azok tudják meg, akik esmerik a betü-vetést, meg azt olvasni is tudják.

Leültött a napfény Steingrube tornyára
Az egész orszagnak nagy boldogságára
Mert míg a napfény még szüött vala
A kupaktanács emégy határozta:

Jegyzőkönyv nemes és Nemzetes Steingrube Nagykösség kupaktanácsáról, mel Kr. U. sz. u. 1931-dik esztendő Vizkereszt (jan.) havának havának 13-dik naptján tartatott a kösségházán.

DICSÉRTESSEK!

Itt van a bíró uram botostól, feőpenna pennastól — tuluk jobbra-balra a Nagykösség böcs vénei, más asztal körül meg a többi érdemös pögárság. Harmat üt bíró uram az asztalra, annak is a fejére, meg is hallod a ligy repülését, oly csend lesz nyomában. Megadátja a kántrom uramma az alaphangot a kösségi nótához.

Ha Steingrubeba óra vóna,
Már kilenczet ütött vóna:
De miye' hó' nintsen óra
Tsak úgy mongyak találomra.
Óra, óra, de minéki vóna nekünk
Tsak azt látom, ho' ékistünk!
Így magyararható jóra
Steingrubeba nintsen óra. — Dicsértessék!

Ahitatval kíserte az kupaktanács s utánna nagy kippel üt heszája a böcs és na'flontosságú tanakodasho', lévén a Desznótórról szó.

Berő uramé a szó es aszongya nem tud már nyugonni, mer folyvást aszekurálják a nagykösségi meg a szomszedbéli leginyok, meg jányok.

Mihelyest kilép a portájába rögvést ott terem a szomszedek Jósója, meg a számadó Gyulája, a santa harangozó, oda furakodik, hogy mindent hajjon, meg is jegyzé, hogy inkább levágatja a másik lábaszárát is, ha nem használhat a tánczba.

Hát azér' csak ne vágd le, nem mintha kár vóna érte, — mongya a bíró úr, — de akkor mivel fogsz azután harangozni.

Ide gyültek meg tán 7 kössigbül is a Nagykösségi bíróhoz a fehér vászontselédek, elállják az úthát, egyik elül, másik hátrul ríngati, csak hogy nem megtánczoltatják.

Nem gyözi őket szóval arrébb kajabálni. Orzse, Ilon, no meg te Mari, ejnye de is csin-talanok váltok.

Majd hustmeghagyó hétfűjén legyetek ilyenek Mongyak is, „de ilyenek ám”. „Na isz akkor lesz is bald, meg oszt' lyó is lösz...” mongya a bíró úr.

Mire emezen tréálkodzásokat Bíró uram emonta vóna már, látni vajmi keveset lehetett, a nagy pipafüst eregetésbe, tsak a szavul lehetett hallányi.

Mög is indítják a szelesináló motola masinát, közbe meg a Feőpenna számol be, hogy es mint gondúja a Desznotoros czéczóval egybekötött bald megrendeztetését. Karhoztati a kalendárium igazgató urat, hogy a farsangot olyan rövidre szabta, akár csak a fehér nyek tavalyi víganója vót, mintha nem is vóna a Nagykösségnek sok ildomos vászonéjje. No meg oszt' tuttommal a szomszid kösségbe is vannak szip számma, hát penig szent igaz, nem vóna jó végződése, ha mindezők a nyakunkon maradnának.

Tennyi kő hát valamit! Mivel meg a Kalotaa kanasz is oda számolt be, hogy kösségi bizó-jóságunk oly terjedelmet ért el, hogy 7 falu

1931. jan. 13-i szám

De ezeket úgy kell kiolvasnunk Zábrák bevezetőben idézett, alapvető munkája minden sorából, bármennyire is nem kívánt ennek különösebb hangsúlyt adni, vagy talán nem is akart abban az időben, 1878-ban, amikor munkáját írta. Ennek ellenére munkája több helyén azzal indokolja a vármegye életre hívását, hogy „a vármegye a magyarságot igyekezett fenntartani”.

Igazolja ezt az is, hogy a *Deákkút* nevét már 1834-ben „*Magyar kút*”-ra változtatják, hogy Sopron környékén, ahol csupa németiség lakik, legyen egy „magyar kút” is, mely a diákok „gyűlhelye”.^{14(91) 277}De – olvassuk Zábrák monográfiájában – „az ifjúság, mely szervezetében magyar alkotmányos formát adott területének, a magyar nyelvet beszélte (nem csak titokban s a »signum« ellenörködése mellett), ápolni és fenntartani akarta saját kebelében a magyar tánczot, zenét és öltözetet is, tekintve, hogy Sopronban az

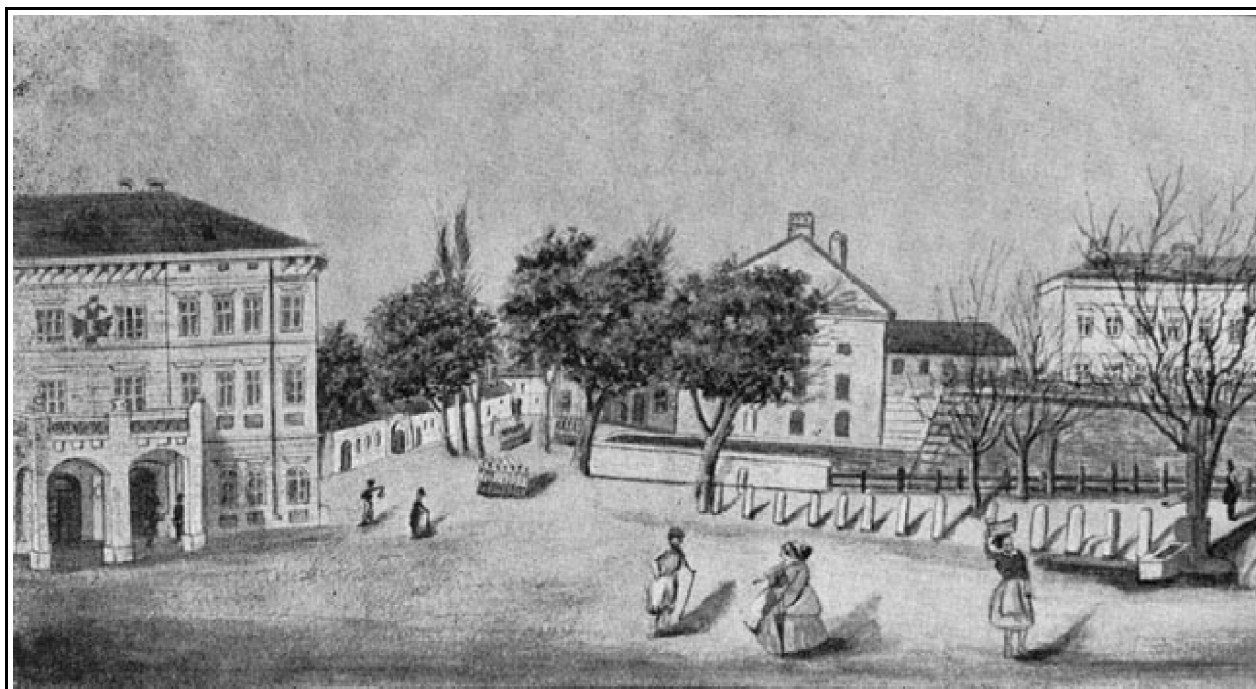
1820-as években nemcsak a magyar nyelv, hanem az öltözet, tánc is mind kimentek a divatból s helyüket idegenek foglalták el. A magyar zenét fenntartotta az ifjúsági zenekar, a táncot s ruhát pedig a »verbungósok«, akik feszes, többnyire kék, vagy piros magyar nadrágba, magyar csizmába s gombos mellénybe öltözve, bő, lobogós gyolcsingujjal s persze kalappal jelentek meg a »majálisokon« ... s járták el a verbungó táncot”.¹⁵⁽⁹²⁾

Ezt olvasva önkéntelenül is *Steingrube* magyar „cé-có”-ira, majálisaira és „báld”-jaira kell gondolnunk, melyeken ugyancsak „magyaros” öltözék volt kötelező.

De mindezeknél többet mond az, hogy – mint olvassuk – Világos után, ha 2–3 ifjú együtt ment a *Magyar kút* felé, a rendőrség ebben már összeesküvést szimatolt.¹⁶⁽⁹³⁾

A *Magyar kút* tehát a magyar szabadság gondolatának volt a szimbóluma Sopronban, melynek 49 után minden legkisebb megmozdulásától félt a reakció, mint ahogy Bécs ezidőben az egész országban elfojtott minden iskolai, főiskolai vagy egyetemi szervezkedést, mert annak háttérében még hosszú évekig összeesküvést látott.

Összefoglalva: Az egykori soproni ev. líceum diákjainak magyar vármegyébe való szervezkedése nem elszigetelt jelenség. Az szorosan illeszkedik bele azokba a diák-megmozdulásokba, melyek a XIX. század első éveiben Jenából kiindulólág végigfutottak Németország és Ausztria iskoláin, főiskoláin és egyetemén s a soproni Deákúti vármegyéhez hasonló egyesületekbe, magistrátusokba, nagyközségekbe, köztársaságokba és hercegségekbe tömörülve folytattak harcot az európai reakció ellen.

A Széchenyi tér az 1850-es évek végén. Ismeretlen műkedvelő rajza

1963. XVII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Péczely Piroska: Soproni

vonatkozású diákversek a keszthelyi Helikon könyvtárban

278 Péczy Piroska: Soproni vonatkozású diákversek a keszthelyi Helikon könyvtárban

Festetics György (1755–1819) a reformkort megelőző évtizedekben haladó szellemű nagybirtokosként volt ismeretes. Sopronban különösen számon tartották működését, nemcsak azért, mert Sopron megyében, Ságón született, hanem magában a városban is számos háza volt. Az egyikben internátust is alapított, azt később Keszthelyre helyezte át. Az ifjúságnak tehát nagy pártolója volt, hasonló módon a zsenye magyar költészetnek; többször gazdagon megajándékozta Kisfaludy Sándort, Berzsenyi Dánielt és Keszthelyen a költők számára Helikoni ünnep néven ünnepélyeket is rendezett, amelyet legújabbban fel is újítottak ifjúsági versengés képében. Mikor 1790-ben a soproni líceum költői hajlamú fiataljai Magyar Társaság néven önképzőkört alapítottak, Festetics 180 forintos alapítványt tett, egyaránt szolgálva a költészetet és fiatalságot. De a fiatalok hálája sem maradt el: 1803-ban megvillantották a májusi országos vásáron pártfogójukat, Döbrentei Gábor tagtársuk (a későbbi akadémiai titkár, író) javaslatára örömmünnepet rögtönöztek a tiszteletére, ez annyira megalapította Festeticset, hogy még 60 forinttal megtoldotta alapítványát.¹⁽⁹⁴⁾

Bő verstermés jellemzi a Magyar Társulat munkásságát.²⁽⁹⁵⁾ Tagadhatatlan, hogy számos később jónevű író került ki onnan, így az említett Döbrentein kívül Kis János, Kazinczy barátja, Bárány Boldizsár, a Bánk bán első rostálója, Pákh Albert. A versek nagy része azonban valami jótékony iskolabarátnévnapjára vagy halálára készült, így a címek közt tömördek hangzik ekképpen: *Koszorú. Gyászhalom. Bús keservek. Gyászoló érzések. A megbusult szívnek keservei. Bus alagya (= elégia). Gyászos alagya. Gyászdal. Emlékoszlop. Ertzmárványból készült örök emlékezet.* Más oldalt: *Örvendező versek. Öröm lantolat.*³⁽⁹⁶⁾

A Festetics iránt érzett hála is nemegyszer késztetett egy-egy ifjút arra, hogy társai nevében a jótévő elé lépjen és örömeiben, bánatában részt kérjen. Mikor anyja, Bossányi Júlia 1805-ben meghalt, Döbrentei Gábor *Gyászoló érzések* címen írt verset. Baranyay F. pedig *Gyászoló alagya* címmel.⁴⁽⁹⁷⁾

De örömnappok is virradtak a keszthelyi Festetics házra, 1806-ban kettős esküvőt ünnepeltek, Festetics György egyik lányát Szidóniát Almássy Illés gróf, a másikat, Júliát pedig Zichy Károly gróf vette nőül. Ebből az alkalomból a Magyar Társaság két füzetrel jelentkezik Szidónia tiszteletére (*A házasság gyönyörűségei. Hymen és Dianna között történt örömküldetésok.*)⁵⁽⁹⁸⁾ Két másik füzetrel pedig Júliát ünnepli. A négy füzetből három van meg a Helikon könyvtárban. Kettő alkalmi színdarab, a harmadik füzetben két alkalmi óda van.

1963. XVII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Péczy Piroska: Soproni vonatkozású diákversek a keszthelyi Helikon könyvtárban / I. Hymen és Dianna között történt örömküldetésok.

I. Hymen és Dianna között történt örömküldetésok.⁶⁽⁹⁹⁾

Festetics Szidónia és Almássy Illés esküvőjére készült allegorikus játék, mitológiai alakokkal. Mottóul Kisfaludy Sándor egyik Himfy-dalából idéz, versformája is ennek változata. Az első rész Hymen és Diana párbeszédével kezdődik.²⁷⁹ Az előbbi lelkendezve hívja Kupidót, Ámort s a gráciákat, hogy a „muzsák vezérét”, Apollót értesítsék:

Hogy ő-is Seregeit

*Készítené a pompához,
S idvezlő énekeit
Tzytherája hangjához
Szólván öszve kaptsolná
Magát velünk Sopronná.*

*A Zavaros Balaton
Partjára kell mennünk,
S ott egy deli Galanton
Komplementumot tenniünk,
Két lántzom közepébe
Zárott Szivek elébe.*

Azzal folytatja, hogy a két grófi sarj híret, dicsőségét mind a négy égtáj hirdeti, majd azon tűnődik, értesítsék-e Marsot, hogy „nagyobb ágyuiból salvekat lövellene”. Aztán felszólítja híveit, hogy nagy pompával jelenjenek meg s piros pántlikával felcífrázott kalapjukra rozmaringot tűzzenek és cicomázzák fel magukat:

*Kezdjete a Frizurához
Szagos Zsirral s Haj-porral
Így mentek az Uj-párhoz
Keszthelyen hármassorral,
Sorotokból az Éljen
Harsogjon szerte széjjen!*

Itt bekapcsolódik Diana, felszólítva lányait, a nimfákat, kerekedjenek táncra, énekeljenek s aztán „nyulakat, szarvast, őzet nagy számosan löjjetek, hogy egy nagy, pompás főzet kitellessék tőletek”. Most azonban Himen, hallva és látva a nagy készülődést, leinti Dianát, hogy neki már nincs köze a grófi arához, mert az hozzá hódolt s Diana elvesztette fölötte hatalmát. Diana azonban azzal érvel, hogy míg az ő koszorúját viseli, addig jussa van hozzá, ezért a tiszteletadás őt is megilleti, végül megegyeznek abban, hogy seregeiket egyesítik, így mennek a keszthelyi nászra s közösen dalolják a lakodalmi éneket. A következő szakaszban meg is jelenik az éneklő sereg: Ámor, Himen, Diana, múzsák, gráciák, akik hol kórusban, hol szólót énekelve, jókívánságokkal s dicsérettel halmozzák el az ifjú párt. Ekkor Mars is megjelenik a színen s a vőlegényhez, aki ezredesi rangot viselt, e szavakkal fordul:

*Te pedig nagy Méltóságos
Grófom!! e földi hivságos
Élted után, majd az Égben
El jut, hol jutalmad végben*

*Lesz egy Borostyán korona,
Mellyet Vitézséged fona:
Ez diszitivén fejedet,
Így érd boldog végedet!!!*

(A Legényeihez)
Erre ti-is Legények
Tábori vitézek Seregek
E Pannoni Fő-Vérnek
Salvét lövén, a Hirnek
Jelt adjatok kevélyen
Hogy nagy Herosunk éljen.
(A Márs Serege lő)
Pif! Paf! bru! bru! tiri! trattara!!!

1963. XVII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Péczely Piroska: Soproni vonatkozású diákversek a keszthelyi Helikon könyvtárban / II. Ámor követsége.

II. Ámor követsége.⁷⁽¹⁰⁰⁾

Az előző mintájára készült színdarab, Festetics Juliánna és Zichy Károly esküvőjére. Itt Bachhus, Cupidó, Vénusz és Ámor társalgását a Muzsa hét versszakos monológja zárja be.

Bachhus tanácsot kér az istenektől és istennőktől, mit kellene tenni, hogy a keszthelyi bor jobban fogyjon.

Tudjátok azt már mindnyájan
Jó bor termett az idén
Keszthelynek hegyei tájján
Még-sints divatja igen.
Ennek okát adjátok
S fejtsétek, ha tudjátok.

Az istenek Cupidóra tekintenek. Cupidó megígéri Bachhusnak, hogy „lakodalmat hirdet”, mert nyíla eltalálta Zichy Károlyt. Ámde Bachhus kijelenti, hogy a lakodalomhoz nem elég a vőlegény, menyasszony is kell. Most közbeszól Vénusz, hogy Keszthelyen jártában rátalált Festetics Juliánára és tanácsolja, hogy küldjék hozzá követségbe Ámort, „az alázatost”. De Ámor el is járt tisztében, hogy

Egymáshoz égő szerelem
Bennek Ujj Gyulladozzék.

280Kupidó pedig arról szól, hogy Bachhus öröme mennyi bor fogy majd el a lakodalmon, s ott

... kedv lesz, nem aggodalom:
A Vendégek tántzra kelnek
S az Ujj-Pármak örülnek.
Ekkor a színre lépő Muzsa így énekel:
Már is a deli Sopronyi
Muzsa néhány barátja,
Innét fellül a Bakonyi
Erdő szélre kiáltja:
Éljen két Grófi nevezet

Zichy s Festetics Nemzet.

*Örömlenket nem kiméljük,
Sőt Véleleket közöljük
Áldozatul Néktek Öntjük:
Mert mi-is meg izleljük,
Ha Helikonnak tetején
Vigan leszünk innepjén.*

Ezután hosszasan kíván sok jót az új párnak, hogy életük boldogságban minél tovább tartson s ha a párkák majd egyszer eltépik életük fonalát, korona várjon rájuk. Ekkor színre lép a „Dallaló Sereg”. Legények, nimfák, istenek váltakozó és együttes kórusát Ámor szólója fejezi be:

*E két gyöngynek egybe füzve
S a két szívnek egybe tüzve
Kell lennie halálíg.
Ez élet minden terheit
Valamint az kellemeit
Egygyütt szedegetgessék.
Már hát az egész világban
Nem tsak a Keszthelyi várban
Azt sikoltsák: Éljenek!!*

1963. XVII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Péczely Piroska: Soproni vonatkozású diákversek a keszthelyi Helikon könyvtárban / III. A szerelem győzedelme.

III. A szerelem győzedelme. [8\(101\)](#)

Alkalmi óda Zichy Károly és Festetics Julianna esküvőjére. Mottója: Catullus, In Epithalamio Juliae et Malli két versszaka. Versformája sapphoi szak. Elején igen terjengős és zavaros olimpusi képet fest. Gyöngyszekerén felvágat Főbusz, „a nap tisztos Ura” az ég bús fellegeinek ormára s a táj pirosas-kármin ragyogású lesz. Középen Cypria és a kis Ámor vigadozik, Cynthia lányai pedig körben ülve énekelnek. Mind vidámak, s az idő atyja Szaturnusz is örvend. Zeusz pedig Kupidó tegezére tekintve:

*Szólla minthogy a szeretet kötözte
Sziveket, majd így lehet itt lakozni,
Innepet tartani seregelnek összve
Hymen elébe.*

A zűrzavaros kép hosszan és unalmasan folytatódik, míg rátér a Keszthelyi nászra. A költő ebbe a szakaszba úgy belekeveredik, hogy az örömapa, Festetics György dicsőítésénél már nem is tudja az olvasó ki megy férjhez, ki a vőlegény, kit „nyilazott meg Ámor”, az apát-e vagy leányát vagy a vőlegényt!

*...el hiv hol magyar Ég alatt a
Halhatatlanság meredek fokáíg
A ditsőültekhez emelkedett Név*

Tettit imádja

*A magyar Tenger, – s kinek itt kötöttek
Zöld borostyánbúl koszorut fejére.
Érdemi hogy nagy s tetemesek értvén
Hunnia lyányi.*

*A nyilas fítkó pitzin Ámor itt is
Mert bé-térültek s örömeire egy Fő
Honnyi Vérnek meg nyilazá alakját
Keszthely Urának.*

Csak pár versszakkal odébb bonyolódik ki a zürzavarból, s az olvasónak végül elárulja az ifjú jegyespár nevét, kiknek érdemeit, jótulajdonságait terjengősen festi. Az utolsó strófákban a Zichy és Festetics nemzetséget élteti, s befejező sora: „Éljen az Ujj Pár!!!” pontot tesz a nagy igyekezettel s nem kisebb erőfeszítéssel kiizzadott mű után.

1963. XVII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Péczely Piroska: Soproni vonatkozású diákversek a keszthelyi Helikon könyvtárban / Öröm Dal.

Öröm Dal.

Az előző füzet második ódája, ugyancsak Festetics Julianna esküvőjére készült. Versformája terjedelmes, páros rimű magyaros forma. Az első részben arról énekel, hogy a szerelem még a legvadabb állatot is megszelídíti:

*Képzeljük és vegyük szemre az oktalan állatok
Mint kedvellik párjaikat; bár magatok szóljatok:
Melly nyájás hizelkedéssel simul ennek mejjére
Még a leg-vadabb állat is borul társa keblére.
281Szeléd ekkor ha bár máskor lángoljon dühös szájja,
Mert a természet kellemje elfogta szíve tájja.*

A második rész az emberi szerelmet festi:

*Hát az ember, minden dolgok böltsen elintézője,
Minden egyéb állatoknak feje s elöl ülője,
Aki még a titoknak is felfedező búvárja,
Valjon ebbe Szeretnek nints-e bé-folyó árja?
Az ki a nagy Istenségnek ditső képe s remeke,
Nem parantsolhat-e néki Vénus pitzin gyermeke?*

*Valjon ez Isteni remek olly érzéketlen élne?
Hogy a kis tsalfa Ámornak hatalmátúl ne félne?
Úgy vagyon, a mindenható kebelünknek tájjára
Helheztetett egy érzékeny Szívet, pedig baljára.*

*A melly sok mennyei tettek s virtusok eszközlője
Leve, az édes Érzések adója és szerzője.*

Hosszasan, terjedelmesen bölcseleksedik e tárgyról, és csak az ötödik szakaszban fordítja a szót a Festetics–Zichy házasságra.

*Jer hát Muzsám a vadonyos Bakonynak mellékire
És a zajos Balatonnak dagályos vidékire.
Hol Honnyunk kegyes Hérója a Hazának javára,
Sok áldozatot teve a Múzsák oltárára.
Jövel kérlek, szemléljük meg szép Keszthelynek határit,
Minek Magyarok Tengersé mossá siros ugarit.*

*Kisded Ámor oda is már mint látom bétsosztatott
És a hű szerelemnek egy fényes oltárt vonyatott.
Mivel ott két Grófi személyt egymásnak szerelmére
Indította, a Házasság élet boldogabb izlésére
Mert Gróf Zichy ő Nagysága Festetics Juliannát
Meg kedvellé a Szüzeknek remekjét és példáját,
És véle hű szeretetét meg osztani kívánta,
S őket Himen lántzaival egyesíteni ajánlta.*

A tárgyalt művek mindegyike Sziesz Antal soproni nyomdájában készült. A címlapok feliratának igen nagy műgonddal beosztott szövegét a különféle betűtípusok variálása teszi mozgalmassá. A szöveg nyomása is tiszta. A füzet kedvességét emelik Gritner bécsi grafikusfametsző fejlécei és záróvignettái. Ezek egy része még rokokó stílusban készült, más részük már klasszicizáló ízlést tükröz. A művek szerzőjét nem ismerjük, nevét sehosem árulja el.

Az ilyen alkalmi ódáknak és színdaraboknak régi történelmi hagyományai vannak. Hiszen Shakespeare Szentivánéji álom c. műve is főúri esküvőre készült. Legtöbbször maguk a főurak játszották, sőt a versforma énekszövegszerű kezelése arra enged következtetni, hogy énekelték és táncsal is tarkították.

Könnyen lehet, hogy a fenti művekhez Stárk Péter, a Festetics György által alapított keszthelyi zeneiskola tanára szerzett zenét, aki nemcsak kitűnő pedagógus, de kiváló zenész is volt. A növendékeiből alakult ének- és zenekar 1801-től kezdve szerepelt ünnepélyeken és a kastélyban tartott fogadásokon. Stárk Péter ezekre az alkalmakra is sok zeneszámot komponált.

Bár e négy irodalmi munka gyenge költői tehetségről és gyarló verselési technikáról tanúskodik, mégis meg kell becsülni bennük írójuk nagy mitológiai tájékozottságát és őszinte igyekezetét, hogy bőkezű támogatójuknak, Festetics Györgynek lerója háláját.

1963. XVII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Fried István: Rummy Károly György soproni vonatkozású gyűjteménye

282 Fried István: Rummy Károly György soproni vonatkozású gyűjteménye

A kutatás nemrég számolt be egy, a Széchényi Könyvtár Kézirattárában található gyűjteményről, melyet Rummy Károly György a legkülönfélébb nyomtatványokból és kéziratokból állított össze.¹⁽¹⁰²⁾

Ez a gyűjtemény²⁽¹⁰³⁾ válogatójának egyéniségéről, jelleméről, érdeklődéséről ad képet. Jellemzi Rummy sokféle irányuló s éppen ezért meglehetősen szétszórt érdeklődését, bemutatja a mindenfajta érdekesség s újdonság iránti mohó tudásszomját. De az a rendszertelenséget, kapkodást is, mely nem engedte, hogy igazi nagy tudóssá fejlődjék.

Hogy képet kapjunk e gyűjtemény tarkaságáról, adalékként szolgáljanak az alábbiak.

Horváth János veszprémi kanonoknak 1809-es beszédét is őrzi, melyet a győri ütközetben elesett Festetics János emlékére mondott. De megtaláljuk Musički kétnyelvű – szerb és német változatú – költeményét, mellyel József nádornak hódol a szerb költő, Kazinczy levelezőtársa. Majd a „Chronique de Paris ou le Spectateur Moderne” hirdetési felhívását olvashatjuk, másutt az 1807-es esztendő tescheni diáknévsorával találkozunk.

Ugyanez a rendszertelenség nyomja rá a bélyegét a soproni vonatkozású kéziratokra, nyomtatványokra. S ha meg is próbáltunk valamiféle csoportokat alkotni, az anyag sokfélesége így is szembetűnő.

Rummy Károly György négy évet töltött Sopronban, ezalatt teljes szívvel élte a város életét, rész vett a társadalmi életben, hírlapi cikkeiben és tudományos közléseiben sokat foglalkozott Sopronnal. Irt az iskolákról, a kiadványokról, a Magyar Társaságról, Kis Jánosról, a tanárokról. Egy cikkében: „Verzeichniss einiger Gegenden im Oedenburger Comitatus in Niederungern” című közlésében³⁽¹⁰⁴⁾ a megye községeivel, nagyobb falvaival, fontosabb városkaival foglalkozik a topográfus, a statisztikus szemszögeiből. Adatokkal fest helyzetképet, s kiemeli a megye festői elhelyezkedését. Szól Kis József tanulmányáról, melyet 1817-ben ő maga fog közölni „Monumenta Hungarica” című könyvében. A szerző a Fertő-tó leírását kísérli meg.

Gyűjteménye több szempontból érdemel említést. Egyrészt itt találjuk a főleg németországi s osztrák (jenai, hallei, bécsi stb.) újságokban megjelent cikkek forrását. Másrészt a soproni helytörténeti kutatás sem nélkülözheti ezeket a Szinnyi bibliográfia adatait olykor helyesbítő közléseket.

A soproni vonatkozású nyomtatványok s kéziratok első csoportjába soroljuk a *Goldner Mihály* halálára írt gyászverseket, megemlékezéseket. A város bíróját s evangélikus gimnáziumának „előülőjét” több német, magyar s latin nyelvű költemény siratja el.

A magyar nyelvű költemény címe: „Gyász-halom mellyet Nemzetes és Vitézlő Goldner Mihály Ur Soprony Szabad Királyi Városa időre Birájának és egyszere s mind az itt lévő A. V. tarto Gymnasium nagy Érdemü Elöl ülőjének halálára emelt a Sopronyi Magyar Tanuló-Ifjuság nevében Adam Ferentz”.²⁸³ Tipikus iskolai versezettel van *dolgunk*. A mottó Virág Benedek egy verséből való. Lényege mi lenne más: csak a teste halt meg, szelleme tetteiben örökké él. S mindez közhelyektől lapos nyelven, párosrímű tizenkettősökben.

Szinnyi bibliográfiája is említi Bárány Boldizsárnak, a Bánk bán rostája szerzőjének alkaioszi strófájú sirató versét. Bárány ugyancsak a „Sopronyi M. T.” nevében mondta el. Mottóját Horatiustól kölcsönözte, költeménye tele klasszikus reminiscenciákkal. A Kárpátok ormáról lesiető Hir (talán a vergiliuszi Fama mintájára), a hattyú szavakra készülni kényszerített Melpomené is közhelyei ennek az iskolás, utánzóan patetikus költészetnek.

A német nyelvű nyomtatvány címe így hangzik: „*Empfindungen am Grabe des weyl. Wohlgebornen. Rechtswohlgelehrten Herrn, Herrn Johann Michael Goldner, des innern Rathes verdienstvollen Mitglieds und subst. Stadtrichters, von der studierenden Jugend auf dem Oedenburger Ev. Gymnasium den 21. März 1811.*” A nyomtatvány címlapjára kézírással egy név van írva – véleményünk szerint Rummyé az írás –: Wohlmuth. Talán nem tévedünk, ha úgy véljük: Leopold Wohlmuth diákról van szó. Ugyanarról, aki e gyűjtemény egy másik darabjában is szerepel, egy műsorban: *Einladung zur öffentlichen Declamir-Übung der Oedenburger deutschen Gesellschaft in eigenen Arbeiter, abzuhalten im Hörsaale der Rhetorik des Evangl. Gym. Ostermontag den 15. des Aprils 1811. um halb Elf*”. E műsorban 10-es sorszámmal találtuk meg az előbbi gyászvers valószínű szerzőjét: *Die Freundschaft, Poesie von Leopold Wohlmuth.*⁴⁽¹⁰⁵⁾

A költemény mottója Schillertől származik, s a német klasszikusok – elsősorban Schiller – ismerete az emelkedett, fenségesre törekvő stílusban tükröződik. A versforma: nyugat-európai, ötödféles, ötös, keresztírmes jambusokban hömpölyögnek a sorok.

Most egy latin nyelvű kéziratról kell szólnunk: „*Nania ad tumulum Perillustris ad Generosi condam Domini Ioannis Michaëlis Goldner Libera Regiaque Civitatis Soproniensis Interioris Ordinis Senatoris et subst. Iudicis utrobique meritissimi*”. S ismét idegen kézzel, ugyanavval, mely Wohlmuth nevét az előbbi nyomtatványra írta: Kutasy. Szinnyei említi Kutasy György felső-szakonyi lelkész nevét, egy szintén kéziratban maradt művéről szól. Bár a címbe némi pontatlanság csúszott. Szinnyeinél: *Carmen lugubre in exequiis...* A kézirat címlapján: *Carmen lugubre quod in exequias...*⁵⁽¹⁰⁶⁾

A két kézirat írása azonos kézre vall. Kutasy szerzőségét valószínűsíti az azonos horatiusi mottó, valamint az egy tollra valló stílus. Bár az előbbi versformája: disztichon, ez utóbbié hexaméter.

Szinnyeitől tudjuk, s ezt a kéziratok is alátámasztják, hogy Kutasy György 1811-ben soproni diák volt. S, íme, a gyűjteményben található másik kézirat szerint még 1812-ben is ő köszöntötte a soproni iskolai ifjúság nevében a hivatali pályáján emelkedő Kis Jánost: „*Ara Gratitudinis Reverendissimo ac Amplissimo Domino Ioanni Kiss Nomine Iuventutis Scholasticae in Gym. A. C. Add. Soproniensi a Georgio Kutasi*”(!). S a jól ismert idegen kéz aláírta: „*cliente devinctissimo*”.

Kissé nehézkes, olykor nehezen kibogozható mitológiai képekkel túlzásfolt, ámbár jól gördülő hexameteres versről van szó, mely ünnepli a város kiváló fiát (*Unus es, Hungaricae, quem pulsat gloria gentis...*)

Így bővíthettük egy-két apró adattal Szinnyei bibliográfiáját.

Még két nyomtatványról kell megemlékeznünk. Az egyiket a Soproni Magyar Társaság 1811. jún. 10-én adta ki „*Méltóságos Sárvári Felső Vidéki Gróf Széchenyi Pál és Méltóságos Guilford Károlina Gróf Kis-Asszonynak öszve kelések Alkalmatosságával így...*” érezve. A költemény két részből áll, 12 és 8 szótagos sorok váltakoznak az elsőben, a másodikban ilyen Kisfaludy Sándor-os strófákat találunk: „*Páros élet, érted 284 hogy ég Egy Sziv, áldott nevezet! Sokszor boldog, kit már az Ég Egyszer illyenre vezet. –*”

A másik nyomtatvány a reformkor egyik nagy alakjának diákkori latin nyelvű versezete, Bezerédj Istvánnak disztichonokban írott költeménye. Alkalmi vers ez is, az életrajzírók szerint „nincsen valami különösebb jelentősége”.⁶⁽¹⁰⁷⁾ Bezerédj a soproni katolikus gimnáziumba járt, s itt a VI. osztály után Esterházy Páltól szorgalmáért jutalmat nyert. Így keletkezett költeménye, mely ünnepli a nagyhatalmú s kegyes főurat: „*Harpyas abigit regno Tuc dextra rapaces, Te Duce non Hunnus Turcica tela timet*”.

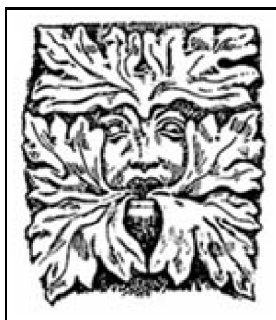
Persze, Bezerédj verse ugyanolyan diákosan dagályos, olykor képzavaroktól zsúfolt, mint névtelenebb

társaié. Csakhogy Bezerédj iskolájának tanárai a barokk örökségét továbbították diákjaiknak, a klasszikus világot sokkal merevebben, ridegebben s „szabályszerűbben” értelmezték, ez derül ki e versből. Míg az evangélikus iskola növendékeit olyan tanárok tanították, akiket megragadott a neohumanizmus szelleme, a klasszikus világot emberibbnek látják, s ezért jelképek, mitológiai képek a tudás, a megismerés köréből valók. Úgy is mondhatnók: Bezerédj verse inkább nemesi szemléletet tükröz, míg Wohlmuth vagy Kutasy költeményei a honoráciorértelmiség világát idézik. A költemények stílusában az iskola szelleme mutatkozott meg.

A hirdetések közül a volt soproni diák: Horváth Zsigmond könyvhirdetését emelnénk ki. Kis János tanítványa volt, majd német egyetemekre járt. Eljutott Weimarba Goethehez is. 1833-ban lesz az Akadémia tagja, s történeti-nyelvészeti-stilisztikai munkálatokban vesz részt. Toldy Ferenc jelentőségét abban látja: hogy „intézetünk egy hasznos tagja” volt.⁷⁽¹⁰⁸⁾ „Amerikának haszonnal mulattató esmértetésé”-t ajánlja Kis János az olvasóknak. „...a legjobb kutatókból van véve, s mind a magyarságra, mind a tárgyakra nézve ditséretes szorgalommal készítve” – állapítja meg.⁸⁽¹⁰⁹⁾

Még két „Namenverzeichniss”-t kell megemlítenünk, mely az evangélikus polgári iskola (Bürgerschule) 1811 júniusi, s 1812 májusi állapotát tükrözi. Meg egy másik nyomtatványt, mely az Esterházy Pál kitüntette benedekrendi iskola eminens diákjainak s másoknak névsorát tartalmazza.

Íme, ez érinti közvetlenül Sopront Romy gyűjteményéből. Nem volt érdektelen vizsgálata, egy-két helytörténeti (főleg iskolatörténeti) adalékkal szolgált.

1963. XVII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Klafszy Henrik: Zupancic Miklós Károly

285 Klafszy Henrik: Zupancic Miklós Károly

Sopron, – más vidéki városokkal összehasonlítva – sok mindenféle tekintetben különleges helyzetben van.

Különösen szembetűnő ez a különbség a zene terén. Sopronban nincsen hivatásos zenészekből álló zenekar, de van olyan, csupa zenekedvelőből álló szimfonikus zenekar, amely nemcsak országos, hanem nemzetközi viszonylatban is, vidéki városok mértékével mérve, szinte páratlan. És van olyan zeneértő, lelkes közönség, amely minden hangversenyt ünneppé tud varázsolni, s ez a körülmény egyik oka annak, hogy a legnagyobb művészek olyan szívesen jönnek újból és újból Sopronba hangversenyezni. Ennek az országszerte elismert különleges zenei légkörnek egyik megteremtője és rajongóan fáradhatatlan művelője Zupancic N. C. volt.

Zupancic N. C. 1858. szeptember 20-án Karloviceban (Károlyváros) született. Alig nőtt ki a gyermekcipőből, katonazenésznek jelentkezett és 18 éves korában már tagja volt a híres Ziehrer udvari karmester vezetése alatt álló 76-os [286](#) gyalogezredbeli, Bécsben állomásozó katonazenekarnak. Bécsben bő alkalma volt a már otthon megkezdett zenei tanulmányait folytatni. A 76-os zenekar, mint a soproni háziezred zenekara, több ízben Sopronban hangversenyezett, így 1876-ban egy hétre jött ide, s ez alkalommal mutatkozott be Sopronban Zupancic, a Tell Vilmos nyitány bravúrosan eljátszott cselló-szólójával. Sopron annyira megtetszett neki, hogy leszerelése után Sopronban telepedett le. Eleinte magánórákat adott, majd 1887-ben átvette az 1829-ben alapított Soproni Zeneegyesületi Zeneiskola hegedű- és gordonka-szakát, s magánóráinak folytatása mellett a soproni volt Lähne-féle tanintézetben hegedűt és éneket tanított.

Áldásos tanítómesteri működésének kezdetétől fogva nemcsak hegedülni, csellózni tanította növendékeit, hanem lángoló idealizmusával, határtalan lelkesedésével a szép muzsika iránti szeretetet öntötte tanítványai szívébe. Birodalma nem a nagy szimfonikus zenekar, hanem a kamarazene bensőséges hangulata, családias melegsége volt, és mint senki más, értette a módját, hogy ezt a szeretetet már kezdettől fogva elültesse tanítványai szívébe.

Zupancic kimondottan művészlélek volt. Fáradtságot nem ismerve, a tanítás befejezése után, csaknem minden nap összeült tanítványaival triózni vagy kvartettezni, vasárnap délelőttönként pedig, télen-nyáron, egybegyűjtötte összes növendékeit vonószenevari muzsikálásra.

De nemcsak idejét, hanem – ha voltak – filléreit is a muzsika oltárára rakta. Megalapította a Haydn–Mozart–Beethoven Klub-ot, amely kamarazeneegyüttes 1896. november 22-én muzsikált első ízben nyilvánosan. A Haydn–Mozart–Beethoven Klub évenként 3 rendes és több rendkívüli hangversenyt adott, sokszor nagyhírű művészek közreműködésével. Ezek a rendezések nagy költségekkel jártak s bizony nemegyszer fordult elő, hogy Zupancic a kiadások jórészét sajátjából – mecénások segítségével – volt kénytelen fedezni. A viszonyok rosszabbodása folytán ezeket a rendezéseket idővel be kellett szüntetni s ezután a Haydn–Mozart–Beethoven Klub nyilvánosan évenként csak egyszer, Kismartonban (Burgenland fővárosa) szerepelt, ahol minden év nagypéntekén Haydn József sírja felett ennek nyolctételes, op 51. számú oratoriumát adták elő, vonósnégyesi letételben.

Első ízben 1898. április 22-én vitte ki tanítványait erre a Haydn emlékének szentelt zenei zarándoklatra, és haláláig nem volt esztendő, amelyben ez a kismartoni szereplés elmaradt volna. Pedig akadály és nehézség sok adódott, különösen az első világháború alatt és Burgenlandnak Ausztriához való csatlakozása után. De ha másképpen nem lehetett, hát székéren vagy gyalog, vagy a GYSEV előzékenysége folytán vasúti mozdonyon tette meg híveivel a kismartoni utat. Halála órájában, a kórházi ágyon egyetlen kérése volt, hogy a Haydn–Mozart–Beethoven Klub maradjon életben, és a kismartoni Haydn-hangversenyek sorozata ne szakadjon meg. Ezen kívánságának árván maradt tanítványai meg is feleltek, évről évre megrendezték a tradicionális kismartoni hangversenyt. Sajnos azonban 1949 óta a legnagyobb erőfeszítések dacára sem lehetett ezen utazásokat megrendezni, annak ellenére, hogy a burgenlandi tartományi kormány több ízben hivatalosan meghívta a Haydn–Mozart–Beethoven Klubot.

Ezen kismartoni hangversenyek messzire kinőttek a vidéki rendezések nivójából, aminek egyik bizonyítéka az is, hogy a bécsi rádió ismételten közvetítette. Ezt az évenkénti rendezést a nemzetközi zenei körök is nyilvántartják s a soproniak akadályoztatása óta Zupancic művészfianak vezetésével a bécsi filharmonikusok egy vonósnégyese látja el ezt a Haydn-tiszteletet, kifejezetten a soproniak helyettesítéseképpen. Bizonyosra vehető azonban, hogy a Haydn–Mozart–Beethoven Klub további akadályoztatása esetén ezen világviszonylatban egyedülálló tradíció ápolását a bécsi filharmonikusok fogják átvenni.

A soproni zenei élet fejlesztésében és magas színvonalra emelésében nagy segítőtársa volt Zupancicnak a soproni zongoristák nagy nevelője, Altdörfer Viktor zongora-orgona-művész személyében.

Amilyen fanatikusán szerette Zupancic a muzsikát, úgy rajongott a hegyekért, és utánozhatatlan leleményességgel tudta ezt a két nagy szerelmét összehangolni. Amikor csak tehetett és az anyagiak megengedték, egész családját [287](#) kivitte a közeli osztrák hegyekbe, természetesen hangszerekkel együtt. Az, hogy a gyerekek egyike-másika még nem bírta el a hegyi utat, nem képezhetett akadályt: a legkisebbet egyszerűen elhelyezte a hátizsákban és így vitte fel a hegyre. Fenn aztán, „közel a csillagokhoz”, előszedték a hangszereket, eljátszottak 3–4 tercettet, az előadott művekről pergamentpapíron másolt készített s azt gondosan, üvegbe helyezve, elásta a hangverseny színhelyén. A Hohe Wand, a Rax, Schneeberg, Rozália csúcsán egyszer bizonyára elő fognak kerülni ezek a műsorok. – De muzsikált tanítványaival a Fertőrákos melletti Mythras-barlangban is, és a világháború alatt a mai Művelődési Házban berendezett hadikórházban fekvő sebesültekhez is elvitte a muzsika örömét, a kottatartókat az ágyakra és ágyak közé állítva.

Nagy kitüntetés volt, ha nagyobb tanítványainak egyikét-másikat magával vitte a magas hegyekbe, Dachsteinre, Grossglocknerre. Legszebb, felejthetetlen hegyi élményeimhez tartoznak ezek a túrák! Kítúnó hegyi vezető volt, s ahogy a zenében nem volt számára megoldhatatlan probléma, a hegyekben, sziklákon és

gleccsereken is bámulatos biztonsággal tudott vezetni. Viharban, átláthatatlan ködben, amikor az ember szinte a tenyerét sem látta a szeme előtt, mindig megtalálta a helyes utat.

Zupancic kitűnően értett ahhoz, hogy a muzsikát is, a természetet is úgy mutassa be, hogy azok teljes szépségben álljanak tanítványai előtt. S amilyen lelkiismeretesen betartotta és betartatta a muzsika szabályait, oly szigorúan őrködött azon, hogy a hegymászás törvényeinek maradéktalan érvényt szerezzen. E tekintetben tirannus volt s aki vele ment, annak eleve alá kellett vetnie magát az ő akaratának. Nem volt itt kivétel! Midőn legjobb barátja, Altdörfer Viktor egyszer egy megerőltető túra alkalmával felkiáltott: „Hát birka vagyok én, hogy ellenvetés nélkül mindig azt csináljam, amit te akarsz?” Ezt a választ kapta: „Igen, ha velem akarsz jönni, akkor birkamódra kell engedelmeskedned.” De ezt az engedelmességet nem bánták meg soha, mert nálánál jobban, szebben nem vezetett senki. Nagyon vigyázott a hegyekben arra is, hogy a hegymászók törvényei mindenkor érvényre jussanak. Ennek volt köszönhető, hogy a legnehezebb túráknál sem történt szerencsétlenség. Csak egyetlenegyszer volt baj, amikor szegény Hoffer Ottó „pápi” a Grossglockneren belezuhant egy gleccserszakadékba s a Zupancic által alarmozott mentőcsoport beérkeztéig bizony nehéz helyzetben volt.

Még arra is volt gondja, hogy hegynek menve a cipőzsinór szorosan, hegyről ’efelé lazán legyen megkötve. Felfelé menetben soha egy szót sem volt szabad szólani, hogy könnyű legyen a lélegzés, s hogy jobban hallassék a madarak és hegyi patakocskák dalolása, mely utóbbiak Zupancic szerint mindig C-dúrban vannak hangolva.

Jaj volt annak, aki nem úgy viselkedett, nem úgy cselekedett, ahogy ő azt megkívánta. Egy példa: nyolcéves fiát egyszer magával vitte Mozart városába, Salzburgba. Szótlatlanul vezette fiát a Getreidegasseig, ott megállott s így szólt: „Fiam, térdepelj le, mert Mozart szülőháza előtt állasz!” A kislány azonban nem térdelt le, restelkedett és csendesen megjegyezte: „Papa, ne csinálj feltűnést, az emberek már idenéznek.” Erre Zupancic megfordult, szó nélkül elrohant és otthagya egyedül a kislányt, aki később csak a pályaudvaron találta meg apját.

Zupancic kétszer nősült, mind első, mind második felesége három-három gyermekkel ajándékozta meg, két-két fiúval és egy-egy leánnyal.

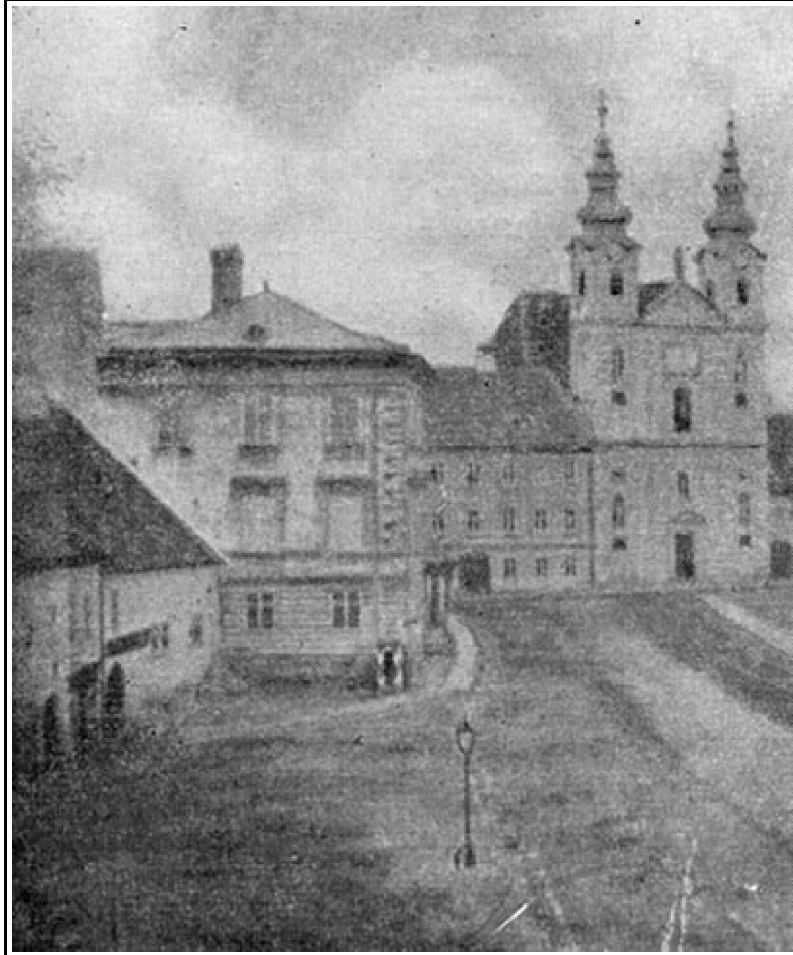
Fiai kivétel nélkül elsőrangú művészekké lettek: a legidősebb a pécsi zeneiskola tanára volt, két fia, Niko és Vilmos a bécsi filharmonikus zenekar tagja, Miklós pedig a Wiener Symphoniker első gordonkása.

Zupancic mint muzsikus az idealista szinte páratlan mintaképe, mint ember elveihez hajthatatlanul hű volt. A szláv ember keménységével, fanatizmusával tartott ki elvei mellett. Korának „nagyjai” előtt sohasem hajolt meg, emiatt igen sok keserű órája volt, de annál nagyobb odaadással szolgálta a népet, a szegények érdekeit.

A Tanácsköztársaság idején sok tekintetben érezhette érdemeinek elismerését. Szívesen teljesítette Kellner Sándor kívánságát és vasárnaponként a Casino nagytermében a dolgozók részére kamarazene-hangversenyt adott. Ezeknél a hangversenyeknél Kellner Sándor mellett [288](#) mindig ott ült az első sorban a zenerajongó Entzbruder is. A hangversenyeket a dolgozók belépti díj nélkül hallgathatták, Zupancicot azonban a kultúrvezetőség – szabadkozása ellenére – megfelelően honorálta. Zupancic azzal vette át a díjazást: ez az összeg a legelső, amit muzsikálásért kaptam!

Zupancic élete húrja hosszú, kínos szenvedés után 1929. november 13-án pattant el. Emlékét Sopronban a Széchenyi téri volt lakásán és Kismartonban Haydn József sírja felett, egy-egy tanítványa által állított

márványtábla hirdeti. De márványnál is jobban őrzik mesterük emlékét az egész világba szétszéledt növendékei. Idehaza már csak kevesen vannak, akik mint volt növendékei soha el nem múló hálával, szeretettel és kegyelettel őrzik felejthetetlen mesterük emlékét, és igyekeznek fenntartani a, tanítómesterük szívéhez nőtt Haydn–Mozart–Beethoven Klubot; teljesítik, úgy ahogy lehet, Zupancic utolsó kívánságát: minden évben, most „in rmemoriam Zupancic” felhangzanak a Haydn oratórium akkordjai.

A Széchenyi palota környéke 1870-ben

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

* Az alábbiakban a szerző *Péterfy Sándor* című monográfiájának soproni vonatkozású *első fejezete* következik (Szerk.).

2 (Megjegyzés - Popup)

1892. december 13-án kelt levél *Hammer Gyula* kőszegi ev. tanítóhoz (*Hamar Gyula* ny. tanítóképző intézeti igazgató tulajdonában).

3 (Megjegyzés - Popup)

A soproni ev. tanítóképző intézet 1916/17. évi értesítőjében *Papp József* ny. igazgató: *Megemlékezés Péterfy Sándorról* című cikkében idézi (10. lap).

4 (Megjegyzés - Popup)

Kiemelkedő munkásságának elismeréseként az 1860-as évektől kezdődően a soproni tanfelügyelőségen *Ballagi Károly* mellett teljesített szolgálatot.

5 (Megjegyzés - Popup)

Lásd: *Kelényi Ferenc*: Fertőszéplaki iskolaügy 1873-ban (SSz, 1963. 2. sz.).

6 (Megjegyzés - Popup)

Pedagogiai Plutarch, Budapest, 1887, I. kötet, 222. lap.

7 (Megjegyzés - Popup)

I. m. 10–11. lap.

8 (Megjegyzés - Popup)

Böngérfi idézi i. m. 222. lap.

9 (Megjegyzés - Popup)

Az intézet ünnepélyes megnyitása *október 3-án* volt; az október 4-i dátum itt nyilván a tanítás megkezdésére utal.

10 (Megjegyzés - Popup)

I. m. 27. lap.

11 (Megjegyzés - Popup)

Lásd *Bánó Ádám* kéziratos Péterfy-életrajzát, melyet a szerző 1941. december 13-án, a Sárvárott tartott tanítógyűlésen olvasott fel *Péterfy* születésének 100. évfordulójáról való megemlékezésésként.

12 (Megjegyzés - Popup)

Az iskolafenntartó dunántúli egyházkerület a teológia és a líceum mellett mindig mostohagyermekként kezelte a tanítóképzőt, úgyhogy ez az állapot a már régen korszerűtlenné vált öreg intézet bombatámadás általi pusztulásáig fennmaradt.

13 (Megjegyzés - Popup)

Papp József i. m. 96. lap.

14 (Megjegyzés - Popup)

Papp József: Megemlékezés Péterfy Sándorról című cikkében a 11. lapon idézi.

15 (Megjegyzés - Popup)

I. m. 71. lap.

16 (Megjegyzés - Popup)

Néptanítók Lapja, I. évfolyam, 19. szám, 290–294. lap.

17 (Megjegyzés - Popup)

A levél Péterfy szellemi öröksége egyik leghűségesebb gondozójának, néhai *Benedek Vince* volt győri iskolaigazgatónak hagyatékából *Dr. Kovácsics Sándor* egyetemi m. tanár jóvoltából került hozzám.

18 (Megjegyzés - Popup)

I. m. 291. lap.

19 (Megjegyzés - Popup)

I. m. 293. lap.

20 (Megjegyzés - Popup)

„Szándékunk – így szól a felhívás – oly alapot teremteni, mely – címével hazánk ezeréves fennállásának emlékével hozatván kapcsolatba – a soproni evang. tanítóképző-intézet javára tétetnék le, s évről-évre történő gyűjtésekkel folyton gyarapítva, kamatai által ugyan azon célú szolgálná, mint az intézet többi vagyona, nevezetesen: egyrészt az intézet fenntartását s esetleg továbbfejlesztését, másrészt a szegényebb sorsú növendékek segélyezését s a kitűnő szorgalmúak megjutalmazását...” (*Papp József* i. m. 67–68. lap).

21 (Megjegyzés - Popup)

„A soproni ág. h. ev. egyházkerületi tanítóképző intézet anyakönyve 1853/4-től 1887/8-ig.” Az 1859/60-as tanév 29. sorszáma alatt osztályozott tanulója (Soproni Állami Levéltár).

22 (Megjegyzés - Popup)

SÁL. M. törv. sz. külön cs. 57. sz.

23 (Megjegyzés - Popup)

Sóos I.: Ősi Sopronmegyei nemzetségek. 201 p.

24 (Megjegyzés - Popup)

SÁL. Kgy. ir. 164 1839. sz.

25 (Megjegyzés - Popup)

SÁL. Conscrp. 419.

26 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 461.

27 (Megjegyzés - Popup)

Rapaics: Magyar kertek. 268., 270., 173. lap. Szücs: Szabad kir. város Debreczen történelme. III. 1086. lap. Az 1860-as években az „Emlékkert társulat” nevű alakulat. tehát nem a város létesített kisebb kerteket.

28 (Megjegyzés - Popup)

A kérdést a SSz. hasábjain is szóbahozták. 1956. 389. lap. Jómagam szóban és írásban mindig küzdöttem a tévhit ellen, mégis a Magyar dal folyóiratnak az 1925-ös dalosverseny alkalmával kiadott soproni számában a várost ismertető cikkembe – tudtomon kívül – belevették ezt a hibás Neuhof generális mesét.

29 (Megjegyzés - Popup)

Erre az adatra Domonkos Ottó volt szíves felhívni a figyelmemet.

30 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Állami Levéltár. Lad. XXXVI. Num. 1. (A továbbiakban SÁL.)

31 (Megjegyzés - Popup)

SÁL. Lad. XXXVI. Num. 3. Közölte Házi Jenő: XVI. századi magyarnyelvű levelek a Sopron sz. kir. város levéltárából. Sopron, 1928. 61–63.

32 (Megjegyzés - Popup)

SÁL. Lad. XXXVI. Nr. 2. 74–77. 1.

33 (Megjegyzés - Popup)

SÁL. Lad. XXXVI. Nr. 2/6.

34 (Megjegyzés - Popup)

SÁL. Lad. XXXVI. Nr. 2/7.

35 (Megjegyzés - Popup)

SÁL. ad. Lad. X. Fasc. III. Nr. 50. Céhlevelük uo. Fase. III. Nr. 48.

36 (Megjegyzés - Popup)

SÁL. Lad. XXXVI. Nr. 2/4.

37 (Megjegyzés - Popup)

SÁL. Lad. XXXVI. Nr. 2/10.

38 (Megjegyzés - Popup)

SÁL. Lad. XXXVI. Nr. 2/1.

39 (Megjegyzés - Popup)

SÁL. Lad. X. Fasc. III. Nr. 51.

40 (Megjegyzés - Popup)

SÁL. Lad. XXXVI. Nr. 2. 51. l.

41 (Megjegyzés - Popup)

SÁL. Lad. XXXVI. Nr. 2/35.

42 (Megjegyzés - Popup)

SÁL. Lad. XXXVI. Nr. 2.

43 (Megjegyzés - Popup)

SÁL. Lad. XXXVI. Nr. 2/8, 20, 25, 26, 90.

44 (Megjegyzés - Popup)

15 SÁL. Lad. XXXVI. Nr. 1. és Nr. 2. Mesterek 1597-ben: Ioannes Ghogholias, Stephanus Borsetsák, Georgius Seklith, 1609-ben: Sziarto Istuan, Csisar Giorgi, Csisar Balas, Csisar Mihál, 1611-ben felvéve: Csisar Leorincz, Szijartho Matthias, 1621 (a továbbiakban az évszám a felvétel évét jelöli) Sziarto Balas, Csiszar Geörgy, 1622 Iffiu Csiszar Mihális, 1638 Sziarto György Matthias, 1642 Csiszar Jacab, Szygyarto Cristoff, 1645 Csiszar Péter, 1648 Szygyarto Istvan (=Kontrossa István), 1654 Szygyárto Mihály, 1666 Szigyárto János, 1669 Szijárto Györgi Mattyas, 1671 Kontossa János, 1678 Hakstok Mattyás (Szygiarto Christoph fia), 1680 Bakos Szijarto György (Kőszeg), 1683 Sarkán Mihály (rohonci mester fia), 1686 Budai Thamas Csiszár, Horváth György Csiszár, Syarto Farkas (Farkas Syarto Conrath), 1690 Frelich Görg (később Frölich), Szaller Mattyas, 1691 Hachstock János, 1694 Freligh Janos (sziogyártó), 1701 Gegerics Görg (Säbelmacher), 1700 Hüpfel Balthasar Riemer, 1719 Johan Georg Frölich Riemer, 1723 Schremer Mihál.

45 (Megjegyzés - Popup)

SÁL. Lad. XXXVI. Nr. 2/2.

46 (Megjegyzés - Popup)

SÁL. Lad. XXXVI. Nr. 2/35.

47 (Megjegyzés - Popup)

E felírásnak helytelen kiolvasása miatt az a téves vélemény alakult ki, mintha ezt a kápolnát 1221-ben Forhof Tamás építtette volna. Nem vették észre, hogy az évszámban: CC ki van törve, míg a családnevet kezdő T betűt F betűnek vélték. L. erre nézve Henszlmann Imre: Magyarország csucs-ives stílusú műemlékei c. munka 76. l.-át.

48 (Megjegyzés - Popup)

Házi, I. 1. 261–3. l.

49 (Megjegyzés - Popup)

3 Uo. I. 1. 185. l. Amennyire bizonyos, hogy az 1427. évi belvárosi adójegyzék (Közölve: Házi, II. 2. 364–367. l.) – az *első* e nemből, amely fennmaradt – a várostoronynál kezd az adózók felsorolását, éppen olyan bizonyos, hogy az 1379. évi telekkönyv a belvárosi háztulajdonosok jegyzékét az Újteleki utcával szemben fekvő belvárosi háznál kezd el. *Nota, dy erst saylmazze, dy in dye stat gehört, dy hebt sich an vor der Newstift ...* – mondja a telekkönyv.

Egyébként a telekkönyvnek célja és rendeltetése is egészen más mint az adójegyzéknek. A telekkönyv tartalmazza a belvárosban az összes zsidó háztulajdonos nevét, a külvárosban pedig az összes majort, míg az adójegyzék mindezeket mellőzi, mert a zsidók nem a városnak, hanem a királyi kincstárnak adóztak, míg a majorok az egész középkoron át „*steuer, robot, wacht vnd torsteen*” mentesek voltak, és így az adójegyzékekben egy-egy major csak abban az esetben van említve, ha épületében a cselédségen kívül adóköteles zsellér vagy iparos lakott. Mindebből következik, hogy az adójegyzékek alapján a belvárosi Zsidó utca – a későbbi Új utca – házainak sorrendjét megállapítani nem tudjuk, a külváros házainak egymásutánjában sem lehetünk biztosak, mert tájékozatlanok vagyunk abban a tekintetben, hogy az 1379. évi telekkönyvben felsorolt 13 major utóbb kinek a birtokába jutott, és e majorok állományában az idők folyamán milyen változás állott be.

Az 1379. évi telekkönyv és az 1427. évi belvárosi adójegyzék között 48 év a különbség. Erre az időszakra esik a városalapításkor és a XIV. században szerepet játszó soproni patrícus családok kihalása.

Vonatkozik ez nemcsak Turnhofer Tamásra, hanem a Harkai, a Dági, a Kelénpataki, a Meggyesi családokra csakúgy, mint a Gaissel, a Schmuckenpfennig, a Kolh családokra egyaránt. Mindezek helyébe új családok léptek. A belvárosi házak tulajdonosai tekintetében tehát ez alatt a 48 év alatt nagymérvű változás következett be. Ebben leli magyarázatát, hogy Turnhofer Tamásnak 2+1/4+1 1/4 házai közül, amelyek 1379-ben még a várostorony két oldalán állottak, más szóval a várostornyot körülfogták, 1427-ben csupán már csak egyik vejének, Zenkel Istvánnak háza maradt meg, míg a másik két vejének: Schadendorfer Mátyásnak és Moser Osvátnak házai bizony már távolabb állottak. Ezeket a házakat vagy maga Turnhofer Tamás vette meg és adta el helyettük a várostorony körüli házait, vagy a vejei látták így

jobbnak.

50 (Megjegyzés - Popup)

Első Stichinwinckel Jakab 4 1/4 házzal, második Gaissel Henrik 3 3/4 házzal, harmadik Schmuckenpfennig János 3 3/4 házzal.

51 (Megjegyzés - Popup)

Mollay: Háztörténet és várostörténet. SSz. 1959. évf. 124. l.-on 7. jegyzet.

52 (Megjegyzés - Popup)

Házi, I. 4. 126. l.

53 (Megjegyzés - Popup)

Uo. I. 2. 328. l.

54 (Megjegyzés - Popup)

Traismaurer Péter életrajzi adatait feldolgozta Mollay Károly: Középkori soproni családnevek c. munkájának 48–53. l.-jain, míg Turnhofer Tamásra és családjára vonatkozó adatok megtalálhatók Mollay Károly: Háztörténet és várostörténet c. tanulmányában. SSz, 1959. évf. 124–131. l.

55 (Megjegyzés - Popup)

Hazai Okmánytár II. 28. l.

56 (Megjegyzés - Popup)

Fontes rerum Austriacarum II. Abt. 11. Band 188–9. l.

57 (Megjegyzés - Popup)

Hazai Okmánytár, III. 24–5. l.

58 (Megjegyzés - Popup)

Házi, I. 1. 6–7. l.

59 (Megjegyzés - Popup)

Hazai Okmánytár, II. 30–1. l.

60 (Megjegyzés - Popup)

Házi, I. 1. 36. l.

61 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Városi Levéltár, Dl. 12.

62 (Megjegyzés - Popup)

Hazai Okmánytár, II. 18. l.

63 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Városi Levéltár, Dl. 16.

64 (Megjegyzés - Popup)

Uo. ... terra Kvach, que est filiorum Stephani civis Suprunieuis ...

65 (Megjegyzés - Popup)

Házi. II. 1. 33. l.

66 (Megjegyzés - Popup)

Hazai Okmánytár, II. 29. l.

67 (Megjegyzés - Popup)

Uo. II. 28–9. l.

68 (Megjegyzés - Popup)

Uo. II. 16–7. l.

69 (Megjegyzés - Popup)

Nagy Imre: Sopronmegyei oklevéltár, I. 83. l.

70 (Megjegyzés - Popup)

Uo. I. 141. l.

71 (Megjegyzés - Popup)

Hazai Okmánytár, III. 141. l.

72 (Megjegyzés - Popup)

Nagy Imre: Sopronmegyei oklevéltár, I. 166–7. l.

73 (Megjegyzés - Popup)

Házi, I. 1. 34–5. l.

74 (Megjegyzés - Popup)

Turnhofer Tamás 3 vejének, úgymint Zenkel Istvánnak, Schadendorfer Mátyásnak és Moser Osvátnak, valamint két rokonának, nevezetesen Traismaurer Péternek és Vetterler Frigyesnek gazdagságát az 1427. évi belvárosi adójegyzék mindennél világosabban tanúsítja. A belváros ezévi 1339 forint adójából ez az öt

soproni polgár 297 forintot fizet, azaz az egésznek 22%-át!

75 (Megjegyzés - Popup)

SSz, 1961. évf. 308–316. l.

76 (Megjegyzés - Popup)

Házi, I. 2. 57–8. l.

77 (Megjegyzés - Popup)

Uo. II. 1. 4–6. l.

78 (Megjegyzés - Popup)

Teljes címe: A soproni evang. lyceumi ifjúság „Deákkúti vármegye” egyesületének története. Irta: Zábrák Dénes I. éves theológus. 3 arany pályadíjjal jutalmazott munka. Sopron, 1878.

79 (Megjegyzés - Popup)

L. Németh Sámuel: A soproni Deákkúti vármegye. SSz. XIV. (1960) évf. p. 265–267. – Berecz Ábel: A Deákkúti vármegye. A soproni evangélikus liceumi diákszövetség emlékkönyve. 1918–1938. p. 36–38. – Uo. dr. Ruhmann Jenő: A deákkúti búcsúzó. p. 54–57. – Firtás Oszkár: A soproni hegyvidék forrásai. SSz. XIII. (1959) évf. p. 328–330. – Tudományos Gyűjtemény. 1826. VIII. köt. p. 131–132.

80 (Megjegyzés - Popup)

L. Faller Jenő: A Bánya-, Kohó- és Erdőmérnökhallgatók Ifjúsági Körének múltjából. III. A Deutsche Gesellschaft in Schemnitz. Bástyánk. II. (1943) évf. 11. és 12. számok.

81 (Megjegyzés - Popup)

L. Faller Jenő: A Bánya-, Kohó- és Erdőmérnökhallgatók Ifjúsági Körének múltjából. V. A „Schacht”. Bástyánk. IV (1944). évf. 4. és 5. számok.

82 (Megjegyzés - Popup)

L. Faller Jenő: A Bánya-, Kohó- és Erdőmérnökhallgatók Ifjúsági Körének múltjából. IV. A „Selmeci Magyar Olvasótársulat”. Bástyánk. IV (1944). évf. 1., 2. és 3. számok.

83 (Megjegyzés - Popup)

L. Aradi János: Egy öreg bányász visszaemlékezései. Bány. és Koh. Lapok. XLIII (1910). évf. 50. köt. P. 288.

84 (Megjegyzés - Popup)

1913. Jahrg. Heft 1. p. 4–7. és Der burschenschaftliche Gedanke auf Österreichs Hochschulen Vor 1859.

85 (Megjegyzés - Popup)

Rámutatott erre részben Berecz Ábel is a 2. sz. lábjegyzékben idézett munkájában, hol a 36. oldalon a következőket olvassuk: „A Deákkuti Vármegye az evang. főiskola tanulóinak ifjúsági egylete volt, aminő sok volt hajdanán. Németországban többnyire a római köztársaság, nálunk a magyar vármegye törvényhatóságának a mintájára. Sárospatakon a református főiskolában 1817-től 1822-ig volt Páncél vármegye, 1832-től 1836-ig Nádor vármegye”.

86 (Megjegyzés - Popup)

L. Faller Jenő: A Bánya-, Kohó- és Erdőmérnökhallgatók Ifjúsági Körének múltjából. I. Az akadémiai „Magyar Társaság” 1876. évi zászlóavató ünnepsége. Bástyánk. III (1943). évf. 8. szám.

87 (Megjegyzés - Popup)

A Vármegye céljával kapcsolatban Berecz Ábel is azt írja a 2. lábjegyzetben idézett munkájában (p. 37): „A Deákkuti Vármegyének fontos és nemes célja volt a magyar gondolkodás és magyar szellem terjesztése. A tanuló ifjak kedvéért a német polgári családok tagjai kénytelenek voltak magyarul beszélni s így lőnek a Deákkuti vármegye tagjai a magyar nyelv terjesztésének apostolai”.

88 (Megjegyzés - Popup)

L. Zábrák Dénes idézett munkáját p. 3.

89 (Megjegyzés - Popup)

L. uo. p. 11–12.

90 (Megjegyzés - Popup)

L. uo. p. 8.

91 (Megjegyzés - Popup)

L. uo. p. 10.

92 (Megjegyzés - Popup)

L. uo. p. 8.

93 (Megjegyzés - Popup)

L. uo. p. 7.

94 (Megjegyzés - Popup)

Kovács: A soproni Magyar Társaság története. 1890. 26. lap.

95 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai: Képek a soproni diákélet múltjából. Sopronvármegye 1923. II. 10.

96 (Megjegyzés - Popup)

Petrik: Magyarország bibliográfiája 1711–3 kötet.

97 (Megjegyzés - Popup)

Petrik: Magyarország bibliográfiája I. 563. lap.

98 (Megjegyzés - Popup)

Petrik: Magyarország bibliográfiája II. 84., 196. lap.

99 (Megjegyzés - Popup)

Helikon Könyvtár, Lit. hung. 607.

100 (Megjegyzés - Popup)

Helikon Könyvtár, Lit. hung. 608.

101 (Megjegyzés - Popup)

Helikon Könyvtár, Lit. hung. 361.

102 (Megjegyzés - Popup)

J. Hajdu Helga: Soproni vonatkozású német kéziratok az Országos Széchényi Könyvtárban, SSz. XII. 25–26. l.

103 (Megjegyzés - Popup)

Handschriften und Druckwerke, gesammelt von Karl Georg Romy, OSZK Kézirattár, Quart. Germ. 782.

104 (Megjegyzés - Popup)

Vaterländische Blätter, 1814, 357–59. l.

105 (Megjegyzés - Popup)

8-as sorszámmal Leopold Petz szerepelt (Der Bewohner im Monde, der auf unsere Halbkugel herabguckt. Poesie von ...), 9-essel pedig Wilhelm Schimko, kiből majd Pozsonyban lesz tanár (Das hohe Alter, Prosa von ...).

106 (Megjegyzés - Popup)

OSZK Kézirattár, Oct. Lat. 365.

107 (Megjegyzés - Popup)

Bodnár István–Gárdonyi Albert: Bezerédj István, Budapest. 1918, I. k. 48. l.

108 (Megjegyzés - Popup)

Toldy Ferenc: Gyászbeszéd Horváth Zsigmond felett. Összegyűjtött Munkái V. k. 145–50. l.

109 (Megjegyzés - Popup)

A Széchényi Könyvtár Horváth Zsigmondnak négy levelét őrzi 1836–37-ből. E leveleket Horvát Istvánhoz írta egy a körzetében talált s majdnem Pestre szállítandó rómaikori régiség ügyében.